

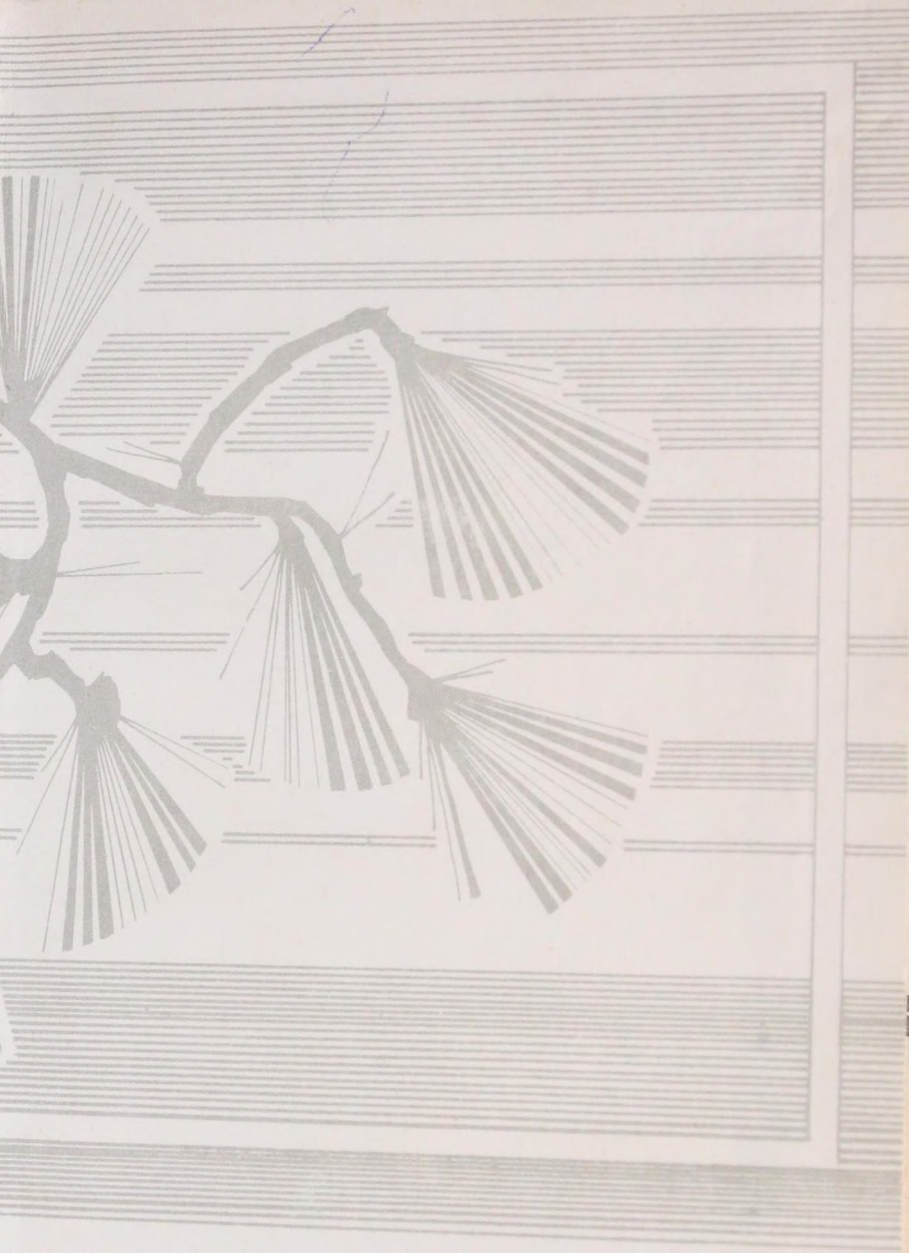
84(2)-632.1/6
К 599

Л. КОКЫШЕВ

Түс Тысыно

981

x

Л. КОКЫШЕВ

**Түс
тисьмо**

АЛТАЙДЫҢ БИЧИК ЧЫГАРУЗЫНЫҢ
ТУУЛУ АЛАИДАГЫ БӨЛҮГҮ • 1990

83.3(2=417)'-81

~~84 Алт — 4~~

К 598

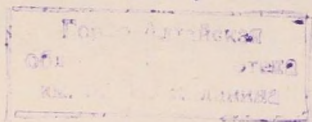
84(2=632.1/6

К 598 *СТО ПИСЕМ* (Художник И. Чирков). — Горно-Алтайск: Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1990. — 208 с., ил.

Л. В. Кокышевтин акту күүн-санаазынан бичилген самаралар кептү «Jyc письмо» деп бичимелин бичиничинин сыйны А. Кокышева ла онын уйи О. Савчиц кепке базарга жуунадып жазаган.

ИБ № 3149

981

К $\frac{4702070000-030}{М 138-03/90}$ 67-90

JSBN 5—7405—0509—7

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1990

БАШТАПКЫ ПИСЬМО

Менин Алтайымда катап ла күс...

Ажын јуунадып салган Кулундунын буурыл чөлдөринен ала сыраңай ла Монголдын гранина јетире күски бүрлер Чуйдын трагы өрө шылыражып, мендештү жүгүргилеп барадат. Олор алтын өңдү кичинек анычактарга түней. Түндүк таладан келип јаткан соок булуттардан качкандый, олор «куйруктарын» чычандадып, саргарып калган кобыларла, ээн јаландарла, орык јолдорло өзөкти өрө мендештү учуртып бараткылайт...

Жорык жүреле, јолдо конорго келишкенде, олор сенин јаныңа шымыражып, энмектеп келеле, өскүзиреп, койныңа киргилейт. Күски айдын түндерде Кадыннын шуулаган тунгак табыжы өткүре олордын кайдаар да шылыражып, шакпыражып бараткандарын уксан, санааңа сүрекей көп санаалар кирет.

Ўстинде энчейип алган јебрен кайалар, толу айдын өчөмик чогына јалтырап јаткан јол, чактарды ла өйлөрди көндүре ага берген Кадын бу чанкыр башту тууларда јуртаган менин кичинек албатымнын салымын эске алындырат... Јебрен өйлөрдөң ала...

Историянын кажы ла соккон казыр салкынына чыдажып болбой салала, менин кичинек албатым, бу күски бүрлер чилеп ок, јер үстиле таркай берген. Қорым-таштарга, кобы-јиктерге кысталып арткандары корболоп ойто өзөлө, эрикчелдү узун кожонгын чүмдеген. Онын учун мен кайда да жүрген болзом, кандый да јаан јыргалда отурган болзом, менин кулагымда јаантайын эрикчелдү, узун, төрөл кожоннын күүзи шынырап турат. Бу кожон, байла, менин кулагыма јаштан ала томылып калган болор. Төрөл кожондорды уккамда, көзиме ненин де учун сүрекей јаан, алтай чөрчөктөрдө айдылган тогузон айры будакту темир јалбракту салкынга телиреп турган терек көрүнетен.

Је төрт таладан соккон салкындарга ла тоозы јок јоткондорго ол терек чыдажып болбогон. Онын бүрлери саргарып, салкынга алтай үстиле айдада берген.

Менин Алтайымнын историясында јас та, јай да болбогон. Јангыс ла күс болгон. Онын учун күски бүрлердин јолды өрө баргылап јатканын көргөмдө, менин жүрегиме сүрекей ачу.

Азия деген улу материктин чике ле ортозында јылыыйп калган менин кичинек алтай атту албатыма јас 1917 јылда келген. «Аврорадан» аткан пушканын уни биске јаскы күкүрттий болгон.

* * *

Күски бүрлер...

Мен, нөкөрлөрим чилеп ок, озор керегинде көп үлгерлер бичигем, је кажы ла келген јангы күсте озор меге јангы санаалар, јангы амадулар әкелет. Күскиде кижининг санаазы сүрекей курч,

јүрегинде ару ла јенгил. Ол ок өйдө кижинин јүрегинде кандый да туйка сыстаган сус бар.

Төрөл јалаңдарла, ээн јолдорло бараткан күски кургак бүрлерге көргөмдө, јүрүмнөң ыраган јуук улустарым, ыраак нөкөрлөрүм, јуук најыларымды эске алынадым. Бу тужында олар меге ончозы түңей деп билдирет. Бу мындый өйлөрдө мен најыларымды тың мактабай да јадым, өштүлөрүмди тың јамандабай да јадым...

Ар-бүткеннин ичинде, јер-алтайдын үстинде јакшы да, јаман да бар. Је онызы ар-бүткенге түңей ле. Кижинин јадын-јүрүминде мындый өйлөр болгондо, ол ойгорып турган ар-бүткенге түңей. Је јангыс ла баштары эр-јажына јалтыражып турган мөңкүлерге көрө, кижинин јүрүми сүрекей кыска, санаазы сүрекей кичинеке. Је мен ого бир де ачынбай, бир де санааркабай јадым. Менин ордыма келген кижинин јүрүми менин јүрүмүмди оноң ары узадар, менин јетире айтпаган санааларымды оноң ары улалтар. Оның учун меге бу јаркынду күндү, кеен јалаңдарлу јүрүмнөң айрыларга бир де ачу эмес.

Алтайым түбин өдө берген јүрүмге көрө, бир кижинин јүрүми сүрекей, сүрекей кыска болгонун мен јакшы билерим. Менин сүрекей кыска јүрүмүм бу качан да түгенбес јүрүмде бир де тузазы јок болгон болзо, меге бир ле катап берилген бу јүрүмде амадуларыма, санаама јединбеген болзом, мен бойым бурулу. Бу бир катап берилген јүрүмнүн ээзи мен.

— Јүрөр күүним бар! — деп, өлүм алдына айтпай, јүрүмнүн алдына айдар керек. Ол тушта кижинин кыска јүрүми узун да, бийик те болор деп бодойдым.

Мен јүрүмүмде көп улустың өлүмин көргөм.

Олордын ортозында кару улустар да, жуук нажылар да, өскө дө улустар болгон. Жүрүмде ондобогон улусты олордын өлүми алдында учына жетире ондоп туратам. Кезик улустын өлөр алдында сеге калганчы катап көргөн көстөри онын жүрүминде айткан бастыра сөстөринен артыкты айдып беретен. Ондый улустын жүрүмин сананган, сүрекей эрикчелдү. Же тирү улус андый немени ненинг де учун сеспей жат. Сескилеп те турза, же кашпай ла ундып саларга албадангылап жадылар.

Жиит улустын ла оорып өлгөн улустын жүрүми меге сүрекей ачу. Канайдар, ол арга жектын кереги. Жууда өлгөн адалардын жүрүмиле мен оморкоп жадым. Олор жүрүмин бистинг жүрүмис учун бергендер. Онын учун жүрүмин билип тура берген кажы ла жуучылды мен Советский Союзтын, улу совет албатылардын Геройы деп бодоп жадым.

Же менинг айдарга турган сөзим өлүм керегинде эмес. Мен жадын-жүрүм керегинде сананадым. Кажы ла кижжи жадын-жүрүмди бойынын билери аайынча ондоп жат.

Бис ончобыс жадын-жүрүмди, улустын кылык-жангын бир аай ондоп, бойыбыстын билеристи, күчибисти ле таланттыбысты бириктире тузаланган болзобыс, бойыска жеңил болор эди.

Же жадын-жүрүм бир кижинин санаазыла барбай жат...

Бу учы-түби жок ару, көк-чанкыр тенгериге, чубажып бараткан турналарга ла жүгүрижи бараткан күски бүрлерге көргөмдө, санаама өгкөн жүрүмим, көп нажыларым ла туштаган улустарым көрүнөт...

ЭКИНЧИ ПИСЬМО

Көп жылдар кайра Москванын алдында түштүк темир жолдын жанында турган кичинекей станция санаама кирет.

Бийик эмес төгүндөгү үстүндө өскөн чаал кайыңдардын ортозында турган озогы-озогы алтын баштуу серкпе, ошончөйрөк жок кыйын-тең турган кресттер, паровоздордун сыгырты, эртеңгир сайын шаңдардын шыгыраганы ла тымык кобылар көзүмө эңди де сүрөкөй жакшы көрүнип тургандый. Кичинекей суунун түштүк жанында өскөн койу карагайлардын ортозында турган жаан көзүмө дачалар, күрдүн ол жанында турган кичинекей деремне ле жаан эмес тегерик көл — бу оңчөйрөк, байла, менин жүрөгүмдө эр жакшына артып калар. Ненин учун десе, менин жинт жылдарымнын туй ла беш жылы мында өткөн.

Үрөдүгө мен күнүн ле сайын нөкөрлөрүмө кожо кирме беш километр жол өдөтөм. Бистин институт Москванын чике ле ортозында турган озогы үч этаж тура болгон. Озогы ол турада аттуучуулу бай кичи журтаган, революциянын кийиндеги өйлөрдө онын подвалында кабак аайлу ресторан болгон. Ол туранын подвалында аттуучуулу орус поэт Есенин бойынын эң жакшы жылдарын аракыга ичип салган дешет...

Бу туранын эжигинин алдында өскөн жоон-жоон теректер жайгыда чечектелип, сүрөкөй жеңил вата ошкош чечектерин салкынга учуртып ла турган өйдө менин жүрөгүм коркышту эригип баштайтан.

Бу тушта менин ыраак Алтай жериме жанаган өйүм болгон. Калганчы экзаменди сакып, мен калын шилдүү көзүмө өткүрө чечектерин

төгүп турган бийик теректерди аяктап туратам. Бу өйлөрдө менин санааларым сүрекей ыраак, Уралдын тууларынын ары жанында болотон.

Менин көзиме төрөл туулар, Кадыннын ак көбүктү чакпындары, ыраак боочылардын ары жанында турган кичинекей деремнем, эски айлым, карган энем ле болчок турам көрүнөтөн.

Же менин көзиме ол тушта ончолорынан озо Барнаулда үренип турган кара көстү алтай бала көрүнөтөн. Бис канайда тушташканысты мен мун катап санаамда, мун катап түш жеримде көрөтөм.

Экзамендердин кабортозун табыштырып лангемде, менин жүрегим, ал-санаам төрөл жериме менен озо жана беретен. Онын учун мен эмди де «экзамен», «зачет», «профессор» деген сөстөр уккамда, жүрегим кенете сыстап, сагым уурлай берет. Ол тушта эн ле кырмакчы, кары жажы жеде берген профессордон мен канайып коркып туратан эдим!

Мендий ок жиит уулдарды ол канча кыйнабаган деер! Уулдардан экзаменди он бир катаптан алганы санаама кирзе, эмди де сагым карагуйлайт. Же меге он бир катап экзамен табыштырарга келишпеген.

Эки карган профессор бир ле шүүлтени биске эки башка жартагылап, бой-бойыла жаантайын тартыжып туратандар. Олордын кемизи чын жартап турганын мен ол тушта билбейтем. Же качан олордын бирүзине экзамен табыштырганыста, бис экинчи профессордын «теориязы жастыра» деп жартаарга ченежип туратаныс. Экинчи профессорго экзамен табыштырарга келгенисте, эки күн кайра айткан сөстөрүсти ойто тескери айдып туратаныс.

Эки карган профессор биске экилези «төрт»

темдектен тургузып бергилейтен. Олор, байла, биске килеп, «төртти» тургускылайтан ошкош деп бодойдым. Ненин учун дезе «үч» темдектү студентке ол өйлөрдө стипендие төлөбөс јанду болгон.

Онон база бир сүрекей карган профессор болгон. Качан билет аайынча сурактарга каруу берип отурар болзон, ол чырышту алакандарыла јүзин јаба тудуп алала, араайын уйуктап отуратан. Бу сүрекей јакшы, интеллигент кижиде бир ле једикпес бар болгон. Ол јууда турушкан ордендү, медальдарлу студент уулдарды коркышту сүүп туратан. Фронтвик уулдар материалды коомой до билгилеер болзо, је карган профессор уйкузынан ойгонып келеле, алдында отурган студентти боромтык көстөриле ајктап, сүүне берген үниле сурайтан:

— Слер фронтвик пе?

— Чып-чын, нөкөр профессор! — деп, студент военный үнле каруузын јандырып, медальдарын шыңыратканча бут бажына туруп чыгатан.

— Отураар, отураар! — деп, профессор мангаарып, колыла јангып ийеле, јангы сурак беретен:

— Кандый фронтто турушканаар?

— Эне-Москваны коругам, нөкөр профессор! — деп, студент уул күнүреген үниле каруузын јандырып, катап ла бут бажына тура беретен.

— Молодец, молодец! — деп, карган профессор араайын шымыранып, јуунын өйлөринде Москвада кандый уур болгонын, сүрекей көп баалу бичиктерле канайда от салып, квартиразын канайда јылыдып, түни-түжиле иштегенин ол сүрекей узак эске алынып отура беретен.

Барарга чыдажып болбой турган студенттин жөдүлин угуп ийеле, ол кандый да бурулу үниле студенттен мынайда сурайтан:

— Мен слерге төрт тургузып берзем, слер, байла, ачынбас болбойоор?..

— Ачынып не ачынатан? — деп, база сурак берип ийеринен жалтанып турган студент капшай ла барарга мендеп, каруузын түргөн жандыратан.

Онон зачетный бичигин профессордын колынан арай ла суура тартпай, алала, эки-үч ле калып, эжикке жедетен. Ол эжиктен чыгып ла келгенде, сакып отурган студент уулдар онын үстине тургуза ла чурап келетен:

— Мишка, медальдарды капшай суур, күрүм! Эмди меге барар керек. Капшай, капшай!

— Же сеге бу медальдар жедер эмес пе?

— Жетпес дейдим, күрүм! Билеттердин тал ортозына ла жетире үренерге ой жеткенин сен бойын билерин ине!

Э, калак! Мишканын эки медалин меге де тагынарга келишкен*. Канайдар база? Ол тушта менин жүрегим, ал-ла-сагыжым Уралдын тууларынын ары жанында болгон...

УЧИНЧИ ПИСЬМО

Москвадан атанар алдында Огаревтин адыла адалган оромдо жаткан нөкөрим менин жолго жийтен курсагымды чотойло, кандый азык алатанын меге ак чаазынга бичип берген. Онын

* Мишка — мында жарлу хакас бичинчи М. Е. Кильчичаков керегинде айдылып жат. Ол быжыл жада калды.

учун менин агаш чемоданымда батон-калаштан, колбасадан ла бичиктерден өскө не де жок. Москва — Владивосток деп жолду поездке канайып отурганымды билбей жадым. Жаңыс ла вокзалдан поезд атанбай коркышту удап тургандый бодолгон!

Паровозтын сыгырты меге јер үстинде ончо ло музыкадан артык деп бодолотон. Паровозтын кыйгызында кандый да јажытту кычыру бар. Јайгы тынчу түндерде Москванын алдында турган станцияла ыраак јорыкту эшелон өткүн-өткүн үниле сыгырып, күзүреп, тирсилдеп көндүре өдүп жүре бергенде, менин жүрегим жаңыс ла сыстап калатан. Темир јолдын жаанында сок јангыскан артып калган семафордын өчөмик одын ајыктап, бу поездке отурган улус кажы алтайга баргылап жады не деп, санааркап тура калатам.

Мен качан бирде јолдо јангыскан турган семафор керегинде, јайгы түндерде өткөн түрген јорыкту поездтер керегинде, табышту вокзалдардын јаркынду отторы ла кыска јылу тушташтар керегинде нени-нени бичиир санаам бар.

Эмди мен вагоннын көзнөгинен элбек чөлдөрдү ајыктап барадырым. Кече Волганы энирде кечкем. Волганын јарадында турган кичинекей станцияда беш минуттын туркунына чурана тартып отурган солдатты, оны эбуре турган кыстарды, Волганы өрө баргылап јаткан јарык отторлу пароходторды көрөлө, эрикчелдү санаалар сананар күүним келген. Та ненин де учун узун кышкы түндер, ээн общежитие санаама кирген.

Уулдар вечерге жүргүлей бергенде, мен общежитиеде сок јангыскан артып калала, тан атканча письмолор бичип отуратам. Барнаулда үренген кара көстү балала мен бойымнын толыгыма

отурып алала, анайда куучындажып, өйди өткүрөтөм.

Үредү божой ло бергенде, мен бойымнын толыгыма мендейтем. Jүрегимде, санаамда бар немени ак чаазынга бичип, орой түн киргенин сеспей калатам. Бичиген письмомды катап кычыргамда, ол меге жарабайтан. Баштапкы бичигенимди болчоктой тудала, форточкадан чыгара мергедеп ийеле, жагыдан бичип баштайтам.

Менин jүрегим, сананган санааларым чаазынга бичилген сөстөрдөн бийик ле ару деп бодолотон.

Köзнөктин алдында бийик, бийик карагайлардын ортозынан көрүнгөн тегериде жылдыстар өчө бергенде, мен отты өчүрүп, орынга тын арыган кижиге түнөй жыгыла беретем.

Эртенгизинде баштапкы лекциянын кийининде почтаны көрөргө мен ончозынан озо jүгүрөтөм. Барнаулдан келген неден де кару письмомны алала, нени де укпай, лекциялар божогончо туйка кычырып отуратам. Общежитиеге жанып келеле, ол ок письмомны түниле катап-катап кычырып, кажы ла сөстин учурын жартап, шинжүлөп туратам.

Je Барнаулдан келген письмо сүрекей, сүрекей кыска болотон! Мен ол ок күнде бир жылу сөскө удурат jүс сөслө жандырып, бир амадуны jүс амадуумла уткыйтам.

Бир катап кару письмомны алган бойынча төрт лө катап кычырала, таппай калгам. Мен бойымнын jүрүмимде онойдо нени де бедребеген болорым. Ол письмомо кожо мен сүрекей көп немени жылыйтып салгам деп бодойдым.

Письмомун сөстөрүн эмди де билерим, je письмо жылыйып калган. Онон улам мен jүзүнбазын темдектерге де бүдөр боло бергем. Онойдо

айдарга эби жок то болзо, је онызы чын болгон.

Је бир неделенин бажында јангы письмо келген. Мен сүүнгенимнен ле јаан ырызымнан торт ло эзирик кижидий болгом. Мен жүрүмимде ол письмодон эзирген чилеп качан да эзирбегем.

Ол тушта Москванын бульварларында тымык кар жаап турган. Кычырган письмодон, коштой өткөн улустан, тымык кардан менин бажым тын айланып та турза, је көксимде сүрекей жарык ла сүүнчилү болгон.

Баштапкы кар,
Баштапкы кар,
Араайын, араайын
Айланып түшкүлейт.
Ырысту менин
Санаамды уткып,
Удура меге
Бијелеп келгилейт!..

Көндүрө коштой өткөн улус меге сүрекей кару, сүрекей жуук болгон. Олордын кажызына ла кандый бир кару сөс айдар күүним келип туратан. Ол күн мен түжине ле метроло жорыктап, карган улуска јер јайладып, улуска поездтин эжигин ачып жүргем.

Онон метродон чыгып келеле, суранып жүрген карган эмегенге калганчы оок акчамды кабырып береле, јойу јанып келгем...

Эртенги күнде Барнаулга јетире барала, ойто једип келер күүним келген. Је кизи андый тушта акча ненин учун јок?

Поезд түрген де барып јаткан болзо, је меге коркышту араай деп билдирет. Оок-теек станцияларга поезд токтой бергенде, мен отурап јеримди таппай турадым.

Оок станцияларды эмди де көрөр күүним јок. Менин текши вагонымда јык ла толо улус.

Коркышту изү. Оок балдардын ый-сыгыды, карган эмегендердин калыражы. Көзнөктин алдында тактада балазын уйуктадып, кече түнде Казань деп городтон отурган татар келин татарлап, эрикчелдү узун кожон кожондоп жадыры. Ол бу балазын сүүген кижизинен тапты не, жок не? Айса, онын кожондогон кожонгы ненин учун узун, ненин учун эрикчелдү? Жаш балазын алганча бойынын јеринен кажы алтайды көстөп барады не? Жаманнан качып барады не, айса, јакшыны таштап барады не?

Менин кажы ла кижинин санаазын билип, ого болужып берер күүним бар.

Учы-кыйузы жок чөлдөрдin үстине јаан, терик ай чыгып келди. Поезд кандый да түрген бараткан болзо, је толу ай көзнөктөн эмдиге ле көргөнчө. Таарларын јастанып алган карган эмегендер, татар келин, онын ыйлаак балазы туку качан уйуктагылап калган, је менде эмдиге ле уйку жок.

Уйуктап јаткан чөлдөрдi, темир јолдын јанында турган кичинек станцияларды јангыс ла паровозтын кыйгызы чочыдат.

ТӨРТИНЧИ ПИСЬМО

Эмди ле, эмди ле менин узун кыжыла сакыган станциям көрүнiп келер! Бу станцияны мен сүрекей узак сакыгам. Бу станцияны мен түш јеримде сүрекей көп көргөм. Мен мында сүүгенимле санаамда мун катап тушташкам.

Је чын туштажу кандый болор? Менин салган телеграммамды ол алды не, жок не? Мени уткыырга ол бери келди не, жок не? Мен оны мун да улустан танып ийерим!

Вагоннын эжигинен не де көрүнбей жат. Кондуктор кыс эжикти жап деп мени үч катап кезеткен, же мен онын сөзүн укпай жадым.

Кондуктор кыс сары флажогун тудунганча вагонноң чыгып келди. Поездинг жорыгы араайлай берди.

Кудайга баш! Бу станциянын отторы мындый жаркынду деп мен качан да бодобогом. Перрондо кандый сүрекей көп улус!

Мен вагонноң түже секиреле, узун перронло улуска согулып, поезди кууй жүгүрип бардым. Жүрегим эмди, эмди ле жарыла бергедий! Менин вагоным мени озолоп жүре берген, ол туштаарга, байла, менин вагонымнын эжигине келер. Мен оны билбес кандый тенек!

Менин вагоным бу. Уткып турган улустын көби коркыш. Ол кайда? Перроннын учында колында чечектер тудунып алган кыс бала өт эмеш пе? Жок, ол эмес.

Кенетийин менин жүрегим ол клумбанын ары жанында туру деп айдып бергендий болды. Мен улуска согулып туруп, чечектер өскүргөн клумбага жүгүрип келеримде, көстөрүм карануйлай берген.

— Лена!

Оноң ары не болгонын жакшы билбей жадым. Ол тушта мен бир секундтын туркунына мун сөстөң айткам. Менин жүрегимде, менин санаамда анча кирези шүүлтелер, ол кирези изү сөстөр бар деп мен качан да билбегем.

Мен оныла кожо мында артып каларга санангам. Же ол мен городто до болбозым, эртен бир айга чөлдөр жаар практикага жүре берерим деп айткан.

Кенетийин поезд чөйө сыгырып ийген. Менде кандый да арга жок болгон.

— Канайдар? Нени эдер? — деп, ойто вагон жаар жүгүрүп барадарымда, перрондо турган кандый да кыстар: «Стиляга санаазын ычкынып ийди бе?» — деп айдышкан.

Канча кирези сакыган станция кийнимде суркурап артып калган, канча катап амадаган туштажуум ла сакыган частарым одус ла минут болгон.

Поезд бир эмештен жорыгын түргендедип, ичкери бир эмештен барып ла жат, барып ла жат. Ичкери — Алтайдын туулары.

Бабырганнын казыр чырайы булутка тартылып калган, бойы жалаң жерге токтой түжеле, жаңыскан та нени де терең сананып тургандый. Мен база ла бу кыр ошкожом.

Эки жыл кайра үрөнгөн школым, туулардын ортозына кысталып калган кичинек төрөл городым кандый да сүрекей эрикчил, сүрекей ээн немедий билдирет. Туштаган азий нөкөрлөрүмле сүүнчилү жолыгып та турзам, же көксимде торт ло ээн, санаамда эрикчил. Мен мында нени эдерим? Энеме капшай жанар керек. Эмди өлөң чабатан өй једип калган, энемнин жаңыс уйына өлөң чаап берер керек.

Чуйдын трагы. Јаш-Турадан Монголдын границазында турган Тошонты деп јуртка јетире бараткан машинала јанып барадым. Кадыннын көк-јажыл толкузы, карагай ла аспактар, сүрекей јажыл кайыңдар ла теректер.

Мени тартып отурган шофер бу јолдо одус јылдан ажыра иштеген. Бу јолло онын тарткан кошторын чотоорго до күч. Ол бу беш јүс километрден ажыра тракт јолдын кажы ла бурылчын, кажы ла тажын бойынын беш сабарындый билер. Узак јорыкка жаңыскан жүрүп темигип калганынан улам көп куучындашпай турганы

меге јарт. Чуйдын ла Монголдын чөлдөринин кургак салкындарына тоттоп калган токыналу ла керсү чырайы күлерден урган памятникке түней.

Одус жылдын туркунына ол кандый ла улусты тарткан. Онын учун ол эки-үч ле сурактын бажында оныла кандый кижі баратканын тургуза ла билип ийер. Јолой ол менен эки ле сурак сураган:

— Студент пе?

— Студент.

— Ыраактан ба?

— Москвадан.

Онон сырагай ла Кадыннын боомдорына јетире бир де сурак сурабаган. Мен узак көрбөгөн јериме јилбиркеп, кабинанын көзнөгинен арай ла ажа конбой келеткениме ол јангыс ла туйкайын күлүмзиренип турган. Онын меге берген калганчы сурагы мени тын јилбиркедип те турза, је бойымды тудунып келеткем. Учү-учында чыдажып болбой салала, сурап ийдим:

— Слер мени ненин учун «ыраактан ба?» деп сурадыгар?

— Танылу — деп, ол бир ле сөс айткан.

Онон экү сырагай ла Кадыннын јарадында турган кичинек деремненин чайныйынан пелмен јакыдып ажанганыс. Тапчы чайныйдын ичинде толтыра улус болгон. Менин јангы плащымды олордын та кемизи де уурдай берген. Менин коромјума карган сүреен кородогон. Бис эжиктенг чыгып келеристе, ол эбире турган улустарга:

— Јокту студенттинг сок јангыс кийимин уурдап... Эх, слер улус эмес! — деп, ачуурканып айдала, колыла јангып ийген. — Мен бу јолдо одус жыл... Ујат. Эмди качан да бого токтобозым, өскө дө шоферлорго анайда айдарым!

Мен ол јакшы санаалу кижини качан да ундыбазым. Качан бирде меге бу јуртла өдөргө келишсе, мен ол ок чылап бого качан да түшпезим.

БЕЖИНЧИ ПИСЬМО

Кару Лена,

бистин тушташканыстанг бери сүрекей көп өй өткөн. Бүгүн жүк ле јирме бежинчи число, је меге бу өткөн өй жылдан узун деп билдирет. Сенин бичиген письмонды алала, каруузын тургуза ла ойто бичип јадым. Сенин письмонг сүрекей кыска болгоны меге сүрекей ачу. Канайып бир де бичиир неме јок?

Чөлдөги жүрүм, сенин најыларын, бойыннын амадуун, сананган санаа-шүүлтелеринг ончозы меге јилбилү. Катап бичизенг, ончозын бичи. Практика божозо, письмо салып ий. Городто туштажып, экү куучындажарыс. Айса, телеграмма сал. Менин деремнеме почта сүреен тутакту жүрүп јат. Бийик боочы ажыра күнүн сайын жүрерге, байла, күч. Ого үзеери эмди өлөң ижи баштала берген, ончо ло улус јаланда. Почтаны үч күннин бажында учетчик кыс бала экелип јат. Ол учетчик, почтальон, стенгазеттин редакторы. Је эм тургуза газетти мен чыгарып јадым.

Почтальон баланын бир ле келишпес кымыгы бар: ончо ло письмолорды кычырып салар. Сенин письмонды база ачык экелген. Канайдарын оны: деремне јердин балдары јилбиркек ине. Ончо ло јерлерден келген солундарды билерге јат.

Меге мында сүреен јакшы. Төрөл кобыларга ла јаландарга, суунын ол јанында турган койу

аркага, жажыл јаландарга көргөмдө, санаама кичинек тужым кирет. Качан да, жуунын кату ла соок өйлөринде бу ла кичинек көзнөктинг алдына бис төрт карындаш бир эски тонды јабьнып алала, курсак бедреп барган энемди сакып отуратаныс. Түнде суунын ол јанында карануй аркада үкү эткенде эмезе јемзенип жүрген түлкү ийт чилеп үрүп ийгенде, бис сүреен тын коркып отуратаныс. Энемнин айлында кажы ла не ме кандый бир эске алгадый санаала колбулу. Керек дезе агаш калбакты да көргөмдө, санаама көп немелер кирет.

Энем там ла карып бараткан эмтир. Үредүни качан божодып, качан иштеп чыгарым? Улустын јадын-јүрүми эмди де кату. Налог јаан. Туштаган ла улус менен ол керегинде сурагылайт. Байла, төс јерде, јаан үредүде үренип турган уул ончозын билер деп бодогылайтан ошкош. Је мен: «удабас ла ончозы јакшы болор» деп, кажы ла сураган кижини тоқынадып, ижендирип јүредим. Бир-эки јылдан не болорын мен кичинек те билбей јадым. Онын учун улустын ижемјизин көөрөдөргө меге сүрекей күч.

Иштин кийнинде, эгирлер сайын јииттер јуулыжып, ойын ойногылап јат. Олордын кожонгын мен, байла, бу јүрүмимде качан да ундыбас болорым. Мен де кожондоп јадым, је менин кожоным олордын кожонгына көрө неге де турбас.

Күскиде тракторист уулдын тойы болор, артып кал деп сурагылап јат. Артып калар күүним бар, је мен үредүге оройтып каларым. Бу письмоны сеге јапаштын эжигинде отурала бичип отурым. Күн ажа берген, улустар кожонгло одуга келгилеп јат. Эбире јаландар сүреен тымк ла эрикчел. Мен иштен база јангы ла

келгем, эмди туулардын бажында кызарган кўннинг калганчы чогын айкап, бөднөлөрдүн кожоңын тындап отурум.

Көзиме жарык отторлу перрон, поездтин сыгырты, сенин кеберин көрүнөт. Мен ол тушта коркышту сүүнгенимнен сего кандый сөстөр айтканым сагыжыма кирбейт. Поезд атанып жадарда, «стоп-кранды» арай ла кайра тартпагам.

Кече деремнеге керектү барып жүргөм. Радио-ло албатынын кандый да кожоңын бергилеп жаткан. Сөстөри санаама жакшы кирбейт, же ол кожоңдо: «ол жүрө берген, качан да кайра бурылбас» деген сөстөр бар. Меге ненин де учун ол кожоңды сен кожоңдоп жадын деп билдирген. Онон Чайковскийдин «Неаполитан бијезин» угуп, жүк арайдан ла тудунып отургам.

Кару Лена, меге мында сүреен жакшы. Же сенин келеринди сүреен, сүреен сакып жадым. Сакырга, байла, менин кучим жетпес болор. Эзен болзын! Эмди өскө писмолор бичип жадым.

АЛТЫНЧЫ ПИСЬМО

Өлөңнинг ижи божогон. Кече бистин жерге көп айылчылар келген. Жайдын бу ойинде алтай улустар бойларынын төрөгөндөрине айылдагылап жат. Кече энирде айлымда иштенип оту-рарымда, деремнени өрө чамча жок, чарбак ка-рынду жети кирези оок уулчактар сыр-жүгүрүкле жеткилеген:

— Төмөниги айылдарга кө-өп айылчылар келген!

— Кажы айылга түшкүлөди? — деп, каран база айылчылар сакып отурган энем манзаарып сураган.

Уулчактардан жазап ла туруп быжулап угуп алала, энем толголок чапчагында чегенин бы- жарга айыл жаар жүгүргөн. Онон сыр-жүгүркүлө турага киреле, айылчыларга нени курчайтан деп шүүнүп турган: «Бөрүктин камдузын бөлөмө берзем, кудагайыма нени курчайын, калак?!»

Онон: «кайран айылчылар, кайран төрөөндөр!» деп калактайла, катап ла чегенин бы- жарга айлы жаар жүгүрө берген. Мен эдип отур- ган ижимди токтодоло, энеме болужарга айыл жаар баргам.

«Айылчыларгаар келзе, неле күндүлейтене- ур?» — деп, казан шыбап жаткан энемнен сура- зам, меге кыртыштанып айткан:

— Казнанын калажы бар, кастын-куштын эди бар. Сен меге көп таңаркабай, барып кап- шай суу экел.

Ол күн мен суу ла тажып божобогом. Эңир- гери колтыкташкан, јединишкен, кожондошкон- сыкташкан айылчылар бистин айылга јеткен. Айылчыларды төргө отургузып, туттурган тажу- урын јандап, јестеме улуска салзын деп бер- ген. Айылдын эпши јанында карган эмеендер, келиндер ле кыстар. Оттын бу јанында јаан ул- устар ла уулдар. Канчын јаштан ала кару ал- тай кожонды менин айылчыларым, кожо јат- кан албаты-јоным энемнин эски айлында ко- жондоп бергенин кизи канайып ундыыр? «Кай- ран төрөгөндөр, карындаштый улустар» деген энемнин сөзин мен јангы ондоп јадым.

Алтай улус јыргал тушта кижини көдүрөргө чөөчөјин амзап берип јат. Кажы ла чөөчөј, «тапканым бу ла эди, үлежип ичеек, карындаш» деген учурлу. Јердин үстинде јуртаган көп ал- батылардын ортозында жүргөм, көп кылык-јан

көргөм, је алтай улустый төрөөнзөк улусты
көрбөгөм.

Төнөн койдын түгиндий,
Чип-чичкечек төрөгөн.
Төрбөттөн келген торкодый,
Кып-кылбыркай төрөгөн.

Бу кожонды тындап, мен сүрекей ырысту отургам. Менин бажым жайгы сүттинг аракызынан араай-араай айланып та турза, је мен кажы ла кижини столго отургузып, кажы ла кижиге чөөчөй салып, жаан улусты жаан деп, жаш улусты нөкөрим деп, энемнин чобрала жапкан эски агаш айлында отургам. Ол тушта оттын айагында туулактын үстине отурала, мен көп санаалар санангам.

Эбире турган, жаштаң ала неден де кару, унчукпас туулар, колхозтын койлорын кабырган бөднө кожонду кобылар ла жажыл жаландар, алтай жаңын эмдиге жандаган карган улустар, кокырчы иштенкей жииттер ле кожонгы качан да түгенбес алтай келиндер ол тушта менин жүрегиме көп немени айткан.

Мыны ончозын билип, жүрегине ончозын жаштаң ала тартынып алган кижин бойынын јерин, төрөл албатызын качан да ундыбай, эр-жажына жүрегинде алып жүрер.

Меге жүк ле јирме жаш. Менин санаамда көп немелер јарт эмес, мен көп немени билбесим. Је мен төрөл јерим, төрөл албатым өрө өзүп, јаранып өнжүзин деп күүнзейдим. Мен бойымнын бастыра кучимди, бастыра билеримди качан да кысканбазым.

Меге жүк ле јирме жаш. Мен жадын-јүрүмди де, жаан шүүлтелерди де јакшы билбесим, је ончозын билерге мен эртен бу ла орык јолло ой-

то барарым. Кеден таарга энем меге јолго јий-
тен азык берер, мен дезе бу ла јолымла — јут
та болзо, кўч те болзо — ойто барарым. Јолым-
нын учына чыгарга албаданарым, качан да ток-
тобозым:

Эзен болзын, эбире туулар!
Эзен болзын, туманду кобылар!
Эзен болзын, кечеги кўндерим,
Эзен болзын, кару улустар!

ЈЕТИНЧИ ПИСЬМО

Төрөл город... Тууларга кыстадып койгон
кичинец город. Мында одус ла мун киж
јуртап јат. Бу алтай албатынын төс јери. Рево-
люциядан озо мында бир ле чадыр айыл турган,
суунын јанында турган сок ло јангыс чадырда
Чевалков деп өбөкөлү јокту алтай киж јурта-
ган деп, мен качан да архивтин материалдары-
нан көргөн ошкош эдим.

Оноң бери көп тө жылдар өтпөгөн, је эмди
мында элбек төс оромду город туруп јат. Мен
мында эки жылдын туркунына үренгем. Школ-
ды сүүген кысла кожо јангыс жылда божотком.
Байла, јадын-јүрүмге мен јолымды бу городтон
баштаган болорым. Ороон ичиле тарап-таркай
берген најыларым, школдо кожо үренген нөкөр-
лөрим ончолоры бойларынын јолын бу кичинец
городтон баштаган.

Эки нөкөримле кожо мен эки жыл кайра бу
бийик теректердин ортозында турган эки этаж
агаш турадан баргам. Бу бүрлери талыражып
турган јоон теректин төзине кыс-балала кожо
јаантайын бичижип турарыс деп чертенгенис...

Оноң мен иштеп алган акчамды майкамнын

ичи јанына јаба көктөйлө, Москвага нөкөрлө-
римле кожо атана бергем. Уч нөкөрдө жалбак
јарчагадан эткен жангыс чемодан болгон. Уч
нөкөрдиг кийими ол чемоданга да толбогон ош-
кош эди. Чемоданысты јолой жуликтер уурдаба-
зын деп, кендир буушла чыт ла ороп алала бар-
ганыс. Вокзалда ол чемоданды бирүбис каруул-
дап турганда, экүбис столовый бедреп жүгүретен.

Бис үчүлебис комсомол уулдар болгоныс.
Эки нөкөрим комсомолго мененг озо киргендер.
Комсомолго мен база бу ок городто киргем. Ол
тушта эрте јаскы күндер турган. Кырдын эде-
гиле аккан сууны јараттай јодралар чечектеп
турган ой болгон. Суунын ол јанында турган
кыр күн-келди деп чечектерден торт ло кызарып
тургандый көрүнген. Ол ок күнде мени комсомол-
дын городской комитетине кычыргандар. Гор-
комнын коридорында база мендий ле сегис уул
сакылтада отургандар. Олордын кийимдерине
көрө менин кийимим неге де турбас коомой бол-
гоны сагыжыма кирет. Меге анчада ла уйатту
неме — ол боро штанымнын тизезинде эки јаан
кара јамачы болгон. Бажы јыртылып калган
березент батинкамнан будымнын јаан сабары
көрүнип турган. Је бу тушта ол керегинде ас са-
нанып отургам. Менин бажымда ол тушта сок
жангыс сурак айланып турган: «комсомолго ме-
ни алгай не, јок не?» Онон уставтын параграф-
тарын бажынанг ала учына јетире эске алынып
отурарымда, соок чырайлу јипт кыс бала эжикти
ачып ийеле, меге андый ок соок үниле айткан:

— Киригер, нөкөр!

Кабинетке кирген бойынча мен отургышка
түрген отура түжеле, јыртык батинкалу будым-
ды отургыштын алды јаар јажырып, эки тизем-
деги кара јамачыларды алакандарымла јаба ту-

дуп алгам. Устав аайынча ончо сурактарга каруузын канайда бергеним сагыжыма јакшы кирбейт. Столдын кийининде отурган соок чырайлу ол ок кыс бала мененг кенетийин:

— Гран ары јанында төрөгөндөринг бар ба?— деп сураарда, менин сагыжым кенетийин карагуйлай берген. Баштапкы ла сананган санаам: «казынгылап јат, је, божодым ошкош» деп санаа болгон.

— Јок, јок, мен крестьян биледе өскөм! — деп, капшай ла каруузын береле, онон кенетийин коркый бергем. Угы-төзимде гран ары јанында јуртаган кижии бар эмеш пе? Энемнен ончо-зын сурап алар керек болгон. Је энемнин айтканыла болзо, менин төрөөндөрим, угы-төзим јаргак штанду, өрө лө чыкпас немелер болгон.

Комсомолго киреле, мен эки күн эзирик немедий жүргем. Урокто до отургамда, чыткыдыма соккон каным: «комсомол, комсомол, комсомол!» — деп тургандый бодолотон.

Бу ок шуулап турган јоон теректин төзине мен кыс баланы сүүп јадым деп, акту комсомол сөзимди бергем. Ол тушта бу теректин сыны эмеш кыска болгон, төрт јылдын туркунына эмди ол кандый бийик болуп калган!

Төзине отурала, онын бажы јаар көрзөн, бажын айлана берер.

Бу теректин төзине мен сүрекей узак тургам.

Узак, узак өйлөр өдөр, јадын-јүрүм бир эмештенг там ла кубулып турар, менин де јүрүмим торт башка јолло барар, је бу терек озогы ла бойы бүрлериле шуулап турар деп санангам. Онон төрөл школымды көрөргө баргам.

Јайдын учы, балдар үредүге туулардан келгелек, онын учун школ торт ээн болгон. Ээн класстарды ајыктап жүреле, эрчимдү санааларга

бастырткам. Мында кажы ла парта, кажы ла толук көп-көп немелерди эске алындырткан.

Тымык коридорлордон, ээн класстардан ме-ге кожо үренген балдардын үндери угулып тур-гандый билдирген.

Буурайган чачту үредүчи мынанг
Ыраак жерлерге санаамды апарган.
Баштапкы катап жаш жүрегим
Жилбиркеп, мында ойноп согулган.

Турна үнин, суулардын кожонын
Узак угарга жеримде үренгем.
Баштапкы ла катап телекей жаражын
Жаан көзнөктү школымнан көргөм.

Элбек төрөлимнинг сууларын, жалагын,
Улузын билерге мында үренгем.
Баштапкы ла катап жүрегим бадышпай,
«Төрөлим!» — деп, мен мында үнденгем!..

Эмди мында үренгилеп турган балдар мени база мында үренген деп билгилеер бе? Кайдан билгилезин. Олордо база бойлорынын таг алды-нан жүрген жүрүмдери бар, бойлорынын санан-ган санаалары ла келетен өйлөрдө амадулары бар.

Жүрүм деп неме, байла, андый неме болбой кайтсын. Мен жүрүмди жүрерге коркышту мен-деп жадым. Менин санаамда ончо ло жылбилү немелер ончозы менин алдымда деп бодолот.

СЕГИЗИНЧИ ПИСЬМО

Бу не? Мен чын ла түш жеримде эмеш пе? Бийик, бийик теректер, музыка, бије... Түрген ойногон вальстанг теректердин баштары тенгери-ле кожо түрген, түрген айланып турган-

дый. Городской паркта жуулышкан ончо ло улустын омок жүстери, кыстардын чокту көстөри ле тенеридеги койу, жаркынду жылдыстар — ончозы менин көстөрүмнүн алдында түргөн, түргөн айланыжып туру. Мен буттарымды чек сеспей жадым! Бу жайылган музыканын алдына жыгылганча ла айланыжар күүним бар.

Менин жүзиме одоштой, чике ле Ленанын сүүнчилү кара көстөри суркуражат. Ол мениле кожо айланыжып турганын мен кичинек те сеспей жадым. Меге сүрекей жеңил.

Чын ла, мен түш жеримде эмеш пе?

Жок, бу түш жерим эмес. Оркестр, бије, тоозы жок отторго бүрлери жалтырашкан бийик, бийик теректер, жазанып алган көп жииттер, Ленанын сүүнчилү кара көстөри ле тенериде мызылдашкан жылдыстар — бу ончозы түшке түнгей эмес.

Түргөн биједен, жүректе ойногон музыкадан, Ленанын көстөрүнөн, бийик теректерден менин бажым айланып турганын мен билбей турум эмеш пе?

Мениле кожо бу жаан площадьта жүстер тоолу уулдар ла кыстар айланыжып жат. Олор ончозы бис экүдий ок сүүнчилү, бистий ок сүрекей ырысту.

Мен эртен бу жииттерди, бу бийик башту теректерди, бу садты, бу төрөл городты, Ленаны таштап, ойто үредүге жүре берерим. Мен жүре берерим, олорго десе — бу айланышкан жүстер тоолу кыстарга ла уулдарга, бу садка, бу городко — мен жогынан не де болбос...

Олор күнүн ле энирде мында катап айланыжар, катап тушташкылаар, же мени, байла, бирүзи де эске албас болор.

Ончозын сананза, жүрекке эмеш ачу.

Ой түннинг он эки чазына жууктажа берген,
јииттердин көп сабазы жангылап јат, је бис эм-
диге ле бијелегенчебис. Менинг санаамда кажы
ла кижии, кажы ла агаш, отторы јарык тура-
лар — ончозы бу өйдө кожондоп тургандый.

Музыка токтой берген, оромдо туралардын
отторы бирден-экиден өчкүлөп ле јат, бис дезе
эмдиге ле оромдо турганчабыс.

Јайыла түшкен көпөгөш оромло
Јайкана базып, бис кожо барадыс.
Оромдо күйген отторго көрөдис,
От-јалбыштый күүнисти айдадыс.

Аба-јышта туралар тудадыс,
Айлу-күндү алтайлар ачадыс.
Салымга тееркеп, каткырып турадыс.
Сананып тапкан немелер айдадыс...

Мен жүрүмимде баштапкы ла катап кыс ба-
ланы окшоп јадым. Онон улам јер-тегери, от-
тор ло жылдыстар айланыжып тургандый. Кыс
бала үйге туку качан кире берген, је менинг ба-
рар күүним јок. Је меге гостиницага барар
керек. Јайканыжып турган оромло араайын-
араайын таралжып, кичинек эки этаж агаш
гостиницага келедим. Дежурный үй кижии эжи-
кти ачып береле, мени кайкаганду көстөри-
ле ајыктап, кыбымнын ключин берет. Кичинек,
тапчы кыпта тынчу ла изү немедий билдирет.
— Көзнөкти кайра ачып ийеримде, јаан терек-
тердин араай шуулаганы ла кайда да ойыннан
жангылап бараткан јииттердин кожоны угулат.
Мен чечинбей ле ачык көзнөктин алдында ту-
рган диванга јадып, омордын там ла ырап ба-
раткан кожонун тындап, бойымнын жүзүн-јүүр
ырысту, сүрекей јарык санааларымды сана-
надым.

Бу јердин үстінде, бу жүрүмде ончо ло неме-
ге менин күчим једер, менин амадуум бүдер.
Ачык көзнөк өткүрө бийик жылдыстар менин
бу шүүлтелеримди јарадып тургандый, меге
араайын-араайын имдегилеп тургулайт.

ТОГУЗЫНЧЫ ПИСЬМО

Туулардын эдегинде турган темир јолдын
станциязынан поездке отурып алала, ой-
то үренерге Москва јаар барадырым. Лена мени
үйдежечи бололо, та ненин де учун келбеген.
Айса, платформада тыгылган сүрекей көп улус-
тын ортозынан мени көрбөди эмеш пе? Мен
платформанын үстүндө коркышту узак тургам.

Ары-бери жүгүришкен улусты ончозын ајык-
тагам, је ол мени үйдежерге келбеди. Байла,
автобуска оройтыган болор. Поезд атанганча
ла мен бойымнын вагонымнын јанында тургам,
үйдешкен улустын ортозында ол јок болгон.

Кенетийин меге бу поезд, үйдежип турган
тал-табышту улустар, отторы јарык вокзал сү-
рекей ээн немедий көрүнген. Мен вагонго кире-
ле, көзнөктин алдында јериме отурып, көзнөк-
төң бир эмештен там ла ырап бараткан вокзал-
дын отторын ајыктап отургам. Бу оттор, кече
ле мени сүүндирип турган оттор, бүгүн меге кан-
дый да кару эмес.

Јолой кычырарга алган бичиктер мени бир
де јилбиркетпей јат. Текши вагонго тыкталып
калган студенттердин, үй улустын эрмеги де
мени јилбиркетпейт. Экинчи ле станцияга је-
тире бараткан карган эмегендер түүнчектери-
нен курсак чыгаргылап, тал-табышту ажанып,
шакпыражат.

Крайдын төс городына бараткан эки командировочный кижы бойлорынын керектерин куучындажып, бойлорын бийик туткулап баратканы менин эдиме тийет... Андый жаан иштү улустар болгон болзо, ол керегинде бастыра вагонго не айдар?

Үчинчи полкага чыгып алала, көлөсөлөрдин тирсилдешкенин тыгдап, вагонго кирген улусты ончозын айкап барадырым. Новосибирскке жетире уйуктап, амырап алар керек, же та ненин де учун уйкум келбей жат. Байла, ол милиционерлерден улам болор деп бодойдым.

Мен качан үчинчи полкага чыгып ла аларымда, эки милиционер вагондо отурган улустардын документтерин көргөн. Та кандый улусты бедрегилеп турган — мен билбегем. Менин студенческий биледимди ле паспортымды сүрекей узак тендештиргилеп көргилейле, «Кайдаар барадын?» — деп сурагылаган.

Онон вагондо улустан мени кандый станциядан отурган деп сурагылайла, өскө вагондорды көрөргө баргандар. Олор жүргүлөй ле берерде, отурган улус меге серемжилү көстөриле көргүлөп, мениле куучындашпаска албадангылап отургандар. Меге сүрекей эби жок боло берген, онын учун мен кемле де куучындашпаска, үчинчи полкага чыгып алала, бойымнын институтымды, үредүге келетен нөкөрлөрүмди сананып жаткам.

Командировкага барып жаткан улустын бирүзи отурган улуска бу мында кандый да нациялу улус бар, олор жуу ойинде бойлорын жаман туткан, эмди олорды жаткан станциязынан туура кайдаар да божотпос жанду деп билееркеп баратты*.

* Айдуулга келген калмыктар. Жуу ойинде Сибирге албанла көчүрүп койгон бойлоры 1958 жылда жанган.

— Кажы ла нацияда јаманы да бар, јакшызы да бар эмей база, ончо албаты канайып јаман боло берди эмеш? — деп, менин јериме отурып алала, балазын эмчектеп бараткан орус үй кижии кенетийин унчуккан.

— Слер нени де билбес болзогор, унчукпагар — деп, командировочный кижии ого айдала, бойы газет кычыра берген.

Кандый да эзирик неме еврейлер керегинде анекдоттор куучындаарга албаданып та турза, је вагондо отурган улус онын эрмегин бир де керекке алгылабай турганына мен маказырап јаткам.

Вагондо төрт балалу эмеген-өбөгөн бар болгон, олоор балдарын изү сууга јибиткен калашла азырап, текши куучынга киришпей бараткандар. Мен озо баштап балдардын адазын агаш-промхозто иштеген, эмди кайдаар-кайдаар төрөөндөрине айылдап бараткан кижии болор деп бодогом.

Качан узловой јаан станцияда командировочный улустар түшкүлөп каларда, төрт баланын адазы эмчек балалу үй кижиге мынайда куучындаган:

— Јирме жыл кайра мен, јиит те болзом, база јаан јерде иштегем. Меге эмди төртөн алты јаш та болзо, чачым буурайып калган. Јирме жылдын туркунына мен Магаданда, Колымада рудниктерде иштеп, нени ле көргөм. Слердин айтканыгар чын: мен анда жүзүн ле укту улусла кожо јаткам. Олоор керегинде мен бир де јаман сөс айтпазым, олоор мендий ок бурузы јок, мендий ок ырызы јок улус болгон. Меге буру јогымды јартаарга јирме жыл керек болгон, бот, эмди ле ойто төрөл јериме јанып барадым. Бот, жүрүмде андый да немелер болуп јат.

— Кижини анда алганаар ба? — деп, үй кижн сураарда, ол балдарын уйуктадарга албаданнп јаткан, бойы ок ошкош арып-чылап калган бүдүштү үйине көрөлө, онон ары мынайда айтты:

— Баштапкы үйим мени таштап ийген. Ол эмди кайда да Волганын јаказында турган гордтордын бирүзінде. Бу үйимди Магаданда алгам, экү кожо кандый ла жүрүм көрдис, је, кем јок, эмди де жүрерис. Жүрүмис јаан эмей.

Олор экүнинг куучыны түкү качан токтоп калган, вагондо улустар уйуктагылап јат, је менин уйкум эмдиге ле келбей јат. Меге ненин де учун сүрекей күч. Жүрүмде кандый ла салымду улус бар, је бу кижининг салымы менин жүрегиме сүрекей јаан сус эткен. Мындый немени мен школдо до, институтта да укпагам. Мынын ончозын канайып ондоор?

Тирсилдедип, бустап бараткан поездтин үни өткүре мен кенетийин ыраак јаш тужымдагы өйлөримди эске алынгам. Ол өйлөрдө албатынын өштүлерин айдагылап туратан, је бу кижн кандый өштү болгон? Айса, јит тужында чын ла өштү бололо, эмди јастырганын ондогон кижн болор бо? Менин ыраак деремнемде алтай улус јыргал тушта кожондожып туратан кожонгы санаама кирет. Ол кожонгон улам мен үлгер де бичип туратам.

Түндү-түштү комыдап,
Поезд кайдаар барадат?
Колыма деп алтайга
Комыдап кемди апарат?

Бу мынайып барарда,
Бурузы олордын незинде?
Каторгага ийерде,
Каразы олордын незинде?

Ол кожоннын сөстөрүн кем чүмдеген — мен билбей жадым, же ондо айдылган чүми жок сөстөрдөн менин жүрегим жаантайын сыстап жат. Жүрүм деп неме учебниктерден мынайда аңыланатан туру. Мынын ончозын меге билерге сүрекей күч, мен, байла, оны качан да ондоп болбос болорым. Өткөн неме өдүп калган, оны коскорып кайдатан? Меге өскө жүрүм учун өзөр керек, үрөнөр керек. Же андый да болзо, учебниктерден башка жүрүм бар деп ундыбас керек.

Паровоз, сен мени кайдаар, кандый амадуга апарып жадын — онызын мен билетен болзом? Келетен ойдин кем жартын айдар? Амадула жүрүмнинг ортозы база башка ине. Менин бажымда дезе улу улустын жүрүмге керектү айткан сөстөрүнөн өскө не де жок.

ОНЫНЧЫ ПИСЬМО

Москвада күс. Скверлерде ле садтарда агаштардын бүрлери саргарыжа берген, кей сүрекей ару, тенгери чанкыр. Оромдорго түшкүлөп турган каа-жаа бүрлерди мун-мун улустар аярбай, ончозы бойынын керектерине мендеп, тепсегилеп бараткылайт.

Үредүге жетире эмди де бир неделеден артык ой бар. Студенттер эмдиге келгилегелек, ээн общежитиеде отуарга сүрекей жоктомчылу. Жайыла иштеп алган бир эмеш акчам театрларга, музейлерге үрелип барады ошкош. Меге, кандый да болзо, баалу эмес бир костюм садып алар керек. Столицанын магазиндерин бастыра ла Союзтаң келген улустар ээлегилеп жат ошкош. Москвичтердин бойлорын магазиндерден сүрекей ас көрөрүн. Олордын көп сабазын театрларда,

концерттерде ле жаңгы ачылган жүзүн-базын ыставкаларда көрөрүн. Магазиндерде Орто Азиядан, Кавказтан, Сибирден, Түндүктөн келген улустар жык ла толо. Олор ончозы түүнчектерлү, жүктүктөрлү, чемодандарлу.

Кийимди, жахшы немелерди жаңыс ла Москвадан алатан чылап, олор кере ле түжине Москванын магазиндерин эбиргилеп, улус ла жуулышкан јер карагылап, садучыларга туйказынаң карын бергилеп, терлеген-бурлаган Москваның оромдорыла жүгүришкилейт.

Менде олордо кирези акча бар болгон болзо, мен, олор чылап, качан да бедиренбес эдим. Олордын санаазында Москвада кандый да кижибилбес магазин бар. Ол магазиннен өскө улустаппай турган немени олор таап алар санаалу. Онын учун таксини де белен тудуп болбозын.

Је мен төс городло таксиле жүрерин сүүбей жадым. Меге кандый ла оромло менгебей базып жүрери сүрекей јарап јат.

Батинкаларымды чеберлебей турган болзом, троллейбуска мен качан да отурбас эдим. Эңирги оромдорло, көп улустын ортозыла тегин ле базып жүрерге меге сүрекей јилбүлү. Москваның оромдорында, анчада ла эңирде, жахшы кийинип алган, мендий ок јиит уулдар сүрекей көп туштагылап јат. Олорды көргөмдө, меге ненин де учун сүрекей эп јок. Анайда олор тегине ле нени көргүлөп жүргени меге јарт эмес. Онын учун мен, качан эңирлер сайын Москваның јарык отторлу оромдорыла тегин ле базып жүргөмде, олорды билерге албаданадым.

Өскө ороонноң келген, Москваның төс оромдорыла калыражып, телчип жүрген улуска мында кажы ла алтамда туштаарын. Онын учун олордын эрмегин угуп ла ийгөмде, меге олордын

ыраак, јарт эмес јадын-јүрүми, јери көрүнөт.

Мендий ок јиит, је јакшы кийингилеп алала, јүзүн-базын кылынгылап турган кезик московский уулдар менин ичиме та ненин де учун јарабай јат. Незиле јарагылабай турганын мен, байла, јакшы јартап болбос болорым.

Мен олор чылап јараш, јакшы кийимдү мында базып јүргөн болзом, эбире улуска, кажы ла кижиге сүрекей кару, јалакај болор эдим, олор чылап бойымды көргүзерге качан да албадан-бас эдим. Ол тушта эбире улус бойлоры мен јаар көргүлеер эди. А олордон улус та ненин де учун туура баштангылап јат.

Бир јанынан шүүнип көрзө, бу мындый көп улустын ортозына јүрөргө сүрекей күч. Көп тоолу албаты кижинин сүрин базып тургандый. Байла, јиит уулдар көрүмјилү болорго, аныланарга албадангылайтан болбой кайтсын.

Је мен ыраак тууларда агаш айлымда артакан энемнин бозу терезинен көктөп берген јаргак тонымды кийип алала, келген болзом, бу ончо улуста база аныланар эдим. Ол тушта бу ары-бери өткөн улус меге кандый аайлу көстөриле көргүлегей эди? Керек, байла, кижинин кийиминде эмес болор.

Улус кижини бир ле јанынан көргөни — ол сүрекей ачу. Эмди тургуза өйдө меге база сүрекей ачу. Анда, ыраак төрөл тууларда јаткан, эр-јажына колхозто иштеген энем, үч-төрт карындаштарым ла сыйным мени мында, Москвада, төс јерде үренип јат деп оморкогылап, меге јаан ижемјилерин салып турганын менен өскө кем де билбес. Москвада, төс јерде, үренеле, јанатан менде бир де онду кийим јок. Меге бу керкем улустын ортозына јүрөргө ујатту. Онызы меге сүрекей күч.

Экинчи жанынан мениле кожо үренген уулдардын көп сабазы мененг де ондулары жок. Олорло кожо меге сүреен жакшы. Олор менин санаамды жарым ла сөстөн ондогылап жат, олор менин жүрүмүмди жакшы билгилеп жат. Анайда ок мен олорды ондоп жадым.

Үредүгө олордон озо келгенимди не деер? Эмди бу оромдорло кожо базып жүрген болзом, мен мынайып кородобос эдим.

ОН БИРИНЧИ ПИСЬМО

Мен бүгүн Хаджиле кожо. Общежитиеге жанып келзем, ол мени бойымнын кыбымда уткыды. Ыраак Осетиянын яблоколорынын, түштүк орооннын жыды кыбыма толуп калгандый билдирген. Кару нөкөр! Санаалу, кырдырып алган тас бажынан, түктү, чыдалду колдорынан ла сагышту чанкыр көстөринен меге онын төрөл жери көрүнүп тургандый болгон. Ол бойы да меге коркышту сүүне берген. Ээн кыпта бис экү жүзүн-базын немелер куучындажып, анайда сүрекей узак отуруп калдыбыс. Онон былтыргы жайгы каникулда экү кожо Туулу Алтайда өткүргөн өйлөрдү эске алындыбыс. Онон бери көп ой өтпөгөн дө болзо, же ол биске сүрекей удап калган немедий билдирет.

Ол тушта бис экү Туулу Алтайдын сырангай ла ыраак жерлериле, туулардын ортозында жайылган түс чөлдөрлө, бийик ажуларла жүргенис. Менин көзиме эмди де ончозы жап-жарт көрүнөт.

Түп-түс ак жалан. Эбире турган туулар карган алтай өбөгөндөр ошкош. Олор ак жалаңды эбиреде отургылап алала, атту мантаткылап бараткан иит уулдардын жаражын аяктагы-

лап, ак туманын араай буркурадып, нени де шү-
үшкилеп тургандый.

Јүгүрүк аттардын туйгактары кату жерди тибиреде согуп барадат. Бистердин жүзибиске салкын согот, бажыбыска кымыс тебет. Јүрекерис аргымак аттардын кулактарыла кожо ойноп бараткандый билдирет.

Ак јаланнын эн ле учында јаан деремнеде јаткан нөкөриске мендеп, бис канатту немедий барададыс. Хаджи Кавказта да өскөн болзо, је атка јангыс Алтайда мингенин мен коркышту јарадып тургам. Деремнеге кийдире магтадып келеристе, бисти деремненин бастыра ла ийттери уткыган.

Јарым частын бажында, јангы кымыстын кийнинде, бис, үч нөкөр, аттарыска минеле, онон ары, көгөришкен туулар јаар магтаттыс.

Энгир киргелекте бис үчүге тойго једип келер керек. Түрген сууларды кечире чаап, јол кечире јыгылган јадыктарды ажыра калыдып, ман бажынан балтырганды үзе согуп баратканыс.

Эбире јаландар сүрекей тымык. Бистин каткыбыска, бистин кокыр-кожонгыска тайга-таш јанылгаланып, кийнисте артып калат.

Тойды колхозчы уул ла кыс сырангай ла мөнкүлердин алдында јаланда эткилеп јат. Покостын ойинде өзөккө түжүп, табыланып той эдер ^{ант} ой јок. Түжиле өлөң эткен улус иштең одуга эмеш эрте јанала, эки јиит колхозчынын тойын эдер. Олор түниле тойлоор, эртен тура танла кожо ишке јүре берерлер.

Эки јииттин тойында Алтайдын јажыл өлөни кебис болор, кобыларда өскөн комыргай музыка болор, мөнкүлердин үстүнде турган толу ай јарыткыш болор.

Биске мендеер керек. Жайгы кызыл күн түштүктө турган мөңкүлөрдөн жынылап түжеле, кырлардан ажа берген, же бис једетен јериске эмдиге ле јеткелегис. Аттарыс кандый да чыйрак болзо, же ак јаландар элбегин сестиретен, канчын-канчын јииттер де болзобыс, каранынан арыганыс билдирет.

Јеерендерис семисте
Јелетен јерис Кан-Алтай.
Јетен јашка јеткенче,
Јыргайтан јерис эне-Алтай.

Менин Алтайымда бу кожонды кажы ла јиит кижии билер. Алтай уулдар атка минзе, олордын элден ле озо кожондойтон кожоны бу. Онын учун бу кожонды бис те кожондоп барадыбыс. Хаджи бистин кожонгысты билбес те болзо, же ол кожоннын учурын јүрегиле сезип, бойынын тилиле бис экүге јөмөжип барадыры.

Ол тушта бис тойго кызыл энгирде јеткенис. Одуда јалан ла эр улус ла јиит уулдар, онон јалан јашту үй улустар отургандар. Айыл тудуп јаткан күрен чырайлу уул бисти уткыйла, айылчы уулдардын аттарынын тискинин алзын деп, бугул тартып турган уулчактарга јакарган.

Казан азып, аракы јылыдып турган үй улус ийттериле соғужып божобой тургандар.

Ончолоры «айылга» келип јаткан баланы сакып чыдашпай, јүрексирегилеп, улам ла кобынын учында мөштөргө көргүлөп тургандар.

Чапкан өлөңнин јыдынан, јуугында турган мөңкүлөрдин тыныжынан кижии эзиргедий. Качан јарык тегеринин күнчыгыш јанында јаан тегерик ай өчөмик көрүнип ле келерде, кобылардын учында көп келиндердин ле кыстардын кожоны угулган.

Ончолоры бир түнөй түлкү бычкак бөрүк
кийгилеп алган келиндер ле кыстар кыс баланы
ат үстинен колтыктагылап алала, жергелей жор-
ткылап, сыр-кожонгло келеткендер.

Jeерендер семис тужында
Jелген Алтай бу эди.
Jенелер седег тужында
Jыргаган Алтай бу эди.

Ак-боро семис тужында
Jелген Алтай бу эди.
Акалар тирү тужында
Ойногон Алтай бу эди.

Келгилеп јаткан келиндерди көргүлеген бой-
ынча, уулдар аттарына чүрче ле мингилеп, јер-
гележип ийеле, ат үстүнөн кижи алып јаткан
уулды колтыктагылап алала, олорго удурa ко-
жондоп баргандар. Токтодынып болбой турган
аттардын бышкырган ла эбире јаныланып тур-
ган јаңылгалар өткүре алтай уулдардын тунгак
кожоны угулат:

Јаңыс катап ойнобой,
Јаантайын кем ойноор?
Эм тужында ойнобой,
Эр јажына кем ойноор?

ОН ЭКИНЧИ ПИСЬМО

Тенериде јаан толу ай. Эбиреде, кайдаар ла
көрзөн, шыңырап калган мөнкүлөр ле тай-
галар. Жоон, жоон мөштөр жаңыс јерге туруп кал-
ган куйактары јок јебрен черүлерге түнөй.

Айдын өчөмик јаркынына јалтыражып тур-
ган мөнкүлөргө тойлоп турган улустын кожо-
ны эмдиге ле јаңыланганча. Јаан улустар соок-

сынып, агаш айылдын ичинде тойлогылап јат, јииттер дезе тышкары. Олор колдорынан туду-ныжып алала, ары-бери араайын јайканыжып, көксине түүлген санааларын чыгара кожондоп, таң атканча турар. Хаджи олорло кожо. Олор јалаңда, мында, сыранай ла мөңкүлердин алдында, јаңгы алышкан јиит улусты мактагылап, онон бойларынын жүрүмдерине келиштире кожон кожондогылайт. Соок тайганын тыныжынан үндери тунгулап та калган болзо, олордын кожонгы меге неден де кару, неден де жуук. Олордын чүми јок кожонгы меге јер үстүнде кандый да јараш кожондордон јүс катап артык.

Комыргайлу өлөңди
Кожо чабаак, үүрелер.
Комыдабай жүрүмди
Кожо жүрөөк, үүрелер.

Јалбракту өлөңди
Јаба чабаак, үүрелер.
Јайналган јок жүрүмди
Јаба жүрөөк, үүрелер.

Мен айылдан ыраак јок турган јаан мөштин төзінде, олордын кожонгын тындап, ыраакта турган мөңкүлерди ајыктап отурум. Бу тайгалардын чике ле үстүнде турган јаан тегерик ай, одожында јалтыражып турган бийик, бийик мөңкүлер, эр јажына санаазын санап тура калган мөштөр, ээн тайганын үстүле ыраак-ыраак јангыланып турган алтай балдардын узун-узун кожонгы менин бажыма көп-көп санаалар экет. Мен олорло кожо база кожондоор күүним бар, је мен эмдиге јетире кемзинчек ле бойым. Онын учун эбире ончозын ајыктап, алтай балдардын кожонгындый ок эрикчелдү санаалар сананып турум.

Кожончы келиндер, кожончы кыстар,
Кожонгоорды катап ла мен угуп отурым.
Жүстери ышка тартылган тууларды,
Жүрегим сыстап, айкап отурым.

Кожондоор, кожондоор, Алтайдын
балдары,
Комыдал кожондо жок болзын.
Эдиски үнигер эне Алтайга
Элен чактарга торгылып калзын.

Өткүн, өткүн үнигер уккамда,
Өскө жүрүмнинг улузы билдирет.
Өскөн жерим жагыдан көрүнип,
Өскө санаалар көксиме илинет.

Кем де менин жанымда токтой түжет. Ол Хаджи. Ол меге нени де айдарга эмезе мененг нени де сураарга келген болор. Ол менин жаңы ла сананып отурган санааларымды билип ийген. Онон нени де айтпай, меге коштой отуруп, эби-ре тайгаларды узак, узак айкап отурала, айтты:

— Кандый элбек алтай, кичинек те болзо, кандый жаан албаты!

Мен каруузына нени де айтпагам. Шүүлтелер жаанынан ол качан да мененг санаалу болгон. Мен жүрегимле сезип турган немени ол санаазыла таан айдатан...

Эмди Москвада ээн общежитиеде катап ла экү отурыбыс. Айдатан сөстөрдү бис ажындыра билерис, онын учун бир де куучындашпай, ачык көзнөктөн Москванын элбек оромдорун, онын өрө-төмөн өткөн тоозы жок улустарын айкап отурус.

— Москванын төс оромы Кавказтын капчал өзөгине түнгей... — деп, табышту оромдорды узак айкап отурала, Хаджи айтты.

Мен билерим: ол, мен чилеп ок, эмдиге же-

тире Москвага үренишпеген. Бис экү, эки кичи-нек албатынын уулдары, бой-бойыбыстын жү-регисти ле санаабысты жакшы билерис, онын учун Москва бис экүни эр-жанына жаба бирикти-рген болор деп бодойдым.

Бис катап ла эрмек айтпай, ажып бараткан күски күннин чогына мызылдашкан бийик ту-ралардын шпильдерин узак аяктап отурыбыс. Эбире бистин алдыста күүлеп, күркүреп жаткан Москванын табышту оромдоры биске кандый да, ижемжиге түнгей, жарт эмес санаалар экелет...

ОН УЧИНЧИ ПИСЬМО

Үредү башталганынан бери үч недеде өд-үп те калган болзо, же Барнаулдан эмдиге бир де письмо жок. Үч недеде өдүп калган, тыш-кары институттын көзнөктөринин алдында скверде турган теректердин бүрлери төгүлүп ле жат, төгүлүп ле жат. Сейилген күски оок жаңмыр, оромдорло өткөн улустын өчөмик сомдоры ой-ди там ла удадып, там ла узадып тургандый. Бу көзнөктөрдүн алдында турган эмди куру будак-тарлу теректердин бүрлери жайылып, чечектери катап жайа төгүлгенче туй ла бир жыл өдөр. Ол ойгө жетире сүрекей узак, узак.

Москванын элбек оромдорына ла бульварла-рына удабас кар түжер, Барнаулдын оромдорын-да да база кар болор. Жаап турган карды көрөлө, ол мени эске алгай не, жок не?

Жайгыда, качан мен јеримде, төрөл городым-да болорымда, Лена менин көп сурактарыма јарт каруу бербеген. Эңирде танцага жүрген күнистин эртенгизинде ол мени суунын ол ја-нында турган ээн скверге кычырып алала, меге

менин бир жылга чыгара ого бичиген письмолорымды көргүскөн. Письмодо бичилген сөстөрмөнөн жүзүн ле жүүр кырмактар бедреп, мени туйуктап турарда, мен каруузына нени де айтпагам.

Онон мен жаар кунукчылду көстөриле көрүп отурала, андый ок кунукчылду үниле сураган:

— Бу письмолорды мен эмди кайдаар эдетем?..

Мен нени де айтпай, карманымнан серенкени чыгарала, бойымнын неден де кару письмолорымды, жүрегимнен чыккан неден де кару сөстөрмөдү бир де карамдабай өртөп салгам.

Бис коштой туруп алала, күйүп жаткан письмолорды аяктап, нени де айтпай турганыс. Лена коркышту токыналу көстөриле күйүп жаткан письмолорды аяктап, туфлязынын бажыла жетире күйбеген письмолордын артканын ичкери ийдип турган. Менин десе коркышту ыйлар күүним келип, өкпөзирегенимди жаба басып болбой тургам.

Качан письмолор ончозы күйүп божой берерде, Лена, мен жаар бурылып, сураган:

— Кандый поездде атанып жадын?

— Энгирдин поездиле — деп, мен жүк ле арайдан каруузын бергем.

— Мени сакып ал, мен сени үйдежип саларым — деп, ол айткан, же мен бу өйдө онон тура бурылып, жаратты өрө басып отургам.

Энгирдин поездине ол мени үйдежерге келбеген.

Көзнөктин алдында турган теректердин бүрлери төгүлүп ле жат, төгүлүп ле жат. Бу өйлөрдin туркунына жадын-жүрүмдө, орооннын ич жанында ла тыш жанында көп, көп солунталар болгон, менин ичимдеги жүрүмим бир де кубулба

ган. Jүрүмди канайып кубултар, оны канайып ундыыр?..

Профессор кафедрадан та нени- нени куучындап турган болбогой, торт ло бажыма неме кирбей јат.

Мен онын лекциязын бичиичи болуп јадым, бойым дезе Ленага письмолор бичип отурым. Мен билерим, онон, бир де болзо, письмо келбегенче, бу письмоны мен качан да салбазым. Белен бичип салган письмолорым јирмеден ажыра, олор общежитиеде менин тумбочкамда јаткылап јат. Барнаулдан письмо келзе ле, олор бир ле кўн ончозы јүргүлей берер. Ого письмо бичибей јүргемде, меге сўрекей уур ла кўч. Онын учун мен письмолорды лекциянын да ойинде бичип јадым...

Көзнөктин алдында турган теректерге, оромдорго, оромдорло өткөн улуска кар јаап ла јат, јаап ла јат. Мен письмолорымды эмдиге ле бичигенчем. Кафедрада ол ок профессор, ол ок аудитория, ол ок студенттер. Профессор, студенттер уйуктабазын деп, кандый да кокыр айдып ийген ошкош, ненин учун дезе бастыра аудитория кенетийин каткыра берген.

Ончозынан артык чанкыр көстү Наташа каткырат.

Чындап, бүгүн Наташа бистин курсты Горькийдин адыла адалган парк јаар барып јынгыларга кычырып јат, — баратан ба айса барбайтан ба? Хаджи барза — барарым, барбаза — барбазым. Јанып келеле, бойымнын толугыма отурып алала, письмолор бичизем, онызы торт болор.

Москвада менин јеримнен келген, мында жүзүн-башка институттарда үренгилеп турган алтай балдар көп. Олорло туштажар кўүним бар.

Јаңыс Алтайдын балдары јолугып алала, ку-
учындашсаас ла, јүрекке јенил болор эди. Олор-
дын ортозында Барнаулда үренип турган алтай
студенттерле бичижип тургандары да бар болор
керек. Олор ажыра Лена керегинде нени-нени би-
лип те алар эдим.

Көзнөктин ары јанында кар эмдиге ле јаа-
ганча. Кыштын кыска кўни тўкў качан ажа
берген, эмди оромдордо оттор бирден-бирден күй-
гүлеп јат...

Бу не? Аа, лекция божой берген эмтир.

ОН ТӨРТИНЧИ ПИСЬМО

Горькийдин адыла адалган парк. Эңир. Бас-
тыра ла паркты јыңылайтан каток эдип
салган. Мында конекло јыңылаарга үренетен
площадка да, спортивный мастерлердин таскай-
тан аңылу јерлери де бар. Мен Хаджиле кожо
јаңы ла јыңылаарга үренип турган улустын бө-
лүгинде. Мен азийда, бойымнын деремнемде,
агаштан эткен конекло өзөктин тожына јыңы-
лап туратам.

Је нөкөриме болуп бу бөлүкте артып калдым.
Хаджи конекторды кийип алала, тошко чыгып
келерде, јаңы чыккан симментал бозу санаама
кирет. Эки-үч ле алтам эделе, тошко кўч ле ба-
рып тўжет. Бистин курста үренген уулдардын
кезиги конекло јакшы јыңылап билетен учун,
олор трассага јүре бергендер.

Орто Азиядан, Кавказтан келген бир ле
түнөй уулдар јыңылап билбес улустын бөлүгин-
де арткылап калгандар. Олордын онтожо-сыкта-
жа үренгилеп тургандарын көрөргө сүрекей
каткымчылу. Кезиктери бойлоры билбей туруп,

жыңылап билбес кыстарды үреткилеп турганын көрөргө оного каткымчылу.

Эбиреде суркурашкан жаркынду оттор, соокко кызарышкан көп улустын жүстери, музыка. Жаан трассага чыгала, бу ла ойногон музыканын алдынча бир де кайа көрбөй жыңылап, жыңылап барып ла жадар күүнүн келет.

Энирги женил кар түжет,
Чанкыр оттор күйгүлейт...

— деп музыка ойнойт.

Мен колдорымды жүктенип алала, нени де саланбай, бу жүстер тоолу жыңылап бараткан улусла барып ла жадар күүним келет. Жииттер ончо-зы ла эжерлү. Олор колдорынан бек тудуныжып алала, жалтырашкан конекторы шынгырап, бойлоры тоозы жок отторды өткүрө, жаан афишаларды, аттракциондорды көндүрө нени де сеспей, шунуп бараткылайт.

Олорго, байла, сүреен жакшы болбой кайтсын. Мен олорды ээчий сүрекей узак жыңылап барардым, же олор менин кожо баратканымды сескилебей де жат. Ыраакта, Ленинский кырларда, суркурап турган университеттин отторы жаар олор нени де сеспей, учкулап бараткылайт. Мен олорго жаба жедижип аларга албаданзам да, же олор, менин санаамды сескилеп ийген чилеп, оного тын баргылап жат. Кенетийин жүрегим ненин де учун тын согулып, сыстай берген.

Катап ла оны эске алынып ийгенимди бойым да билбей калдым ошкош. Кече, чыдажып болбой салала, бир письмомды почтанын кайырмагына салып ийгем. Каруузына нени ийер, мен билбей жадым. Эмди менин письмом Уралдын да тууларына жетпеген болор. Бир недеleden каруу келер керек.

Анайда сананып, теректин төзинде турган скамейкада отуарымда, бистин курстын уулдары жеткилеп келдилер. Олорло кожо Наташа келген эмтир. Наташа та кайдан да изү пирожоктор садып экелеле, бистерге үлеп берди.

Ононг ончобыс колдорыстан тудуныжып ала-ла, паркты төмөн жынылап барадыбыс. Наташанын өткүн каткызы, уулдардын кокуры бу энгирди качан да ундыбас эдип салды.

Айлыска бис жүк ле орой түнде жанганыс. Он эки часта конекторысты табыштырып береле, бойлорыс Москва суунын тожында күрешкилеп, карла адыжып, тегине ле соодоп жүргенис. Уулдар озогы Москванын уулдарына өткөнижип, Москва суунын тожында жүдруктын жуузын да ачкылап тургулайт. Эки уулдын бирүзи — Калашников, экинчизи — Кирибеевич, Наташа де-зе — Алена Дмитриевна. Уулдар учында кокур жогынан да жүдруктажып тура бергенин көрөлө, Наташа жанар ой једе берген деп айтты.

Уйуктап калган Москванын оромдорыла трамвай да, троллейбус та жүрбей, токтоп калган. Бис ончобыс метрого киреле, калганчы поездке отурып, айлыска жанып келгенис.

Общежитиенин почта салатан столында меге эки письмо бар эмтир. Баштапкы письмо — айлымнан, экинчизи — Барнаулдан, качан да школго кожо үренген нөкөримнен келген эмтир.

Мен кыбыма једеле, чечинбей де, элден озо Барнаулдан келген письмонун конвертин ача тарткам.

Меге эмди ле ончозы јарт. Је андый болзо, ол меге јайгыда јартын айтпай, ненин учун јажырған? Јартын айдып берген болзо, мен качан да онын күүнине тийбес эдим. Көстин көскө айдарга кемзинген болзо, письмо не бичип ийбес?

Онызы меге јарт эмес. Андый да болзо, менин кече салып ийген письмонун каруузын сакыыр керек. Ол тушта ончозы јарт ла чокум болор. Эм тургуза јангыс ла сакыыр керек. Је сакыырга сүрекей күч. Канатту болзом, эмди ле учуп чыгала, барып јартына чыгала, келер эдим.

Сакыыр, сакыыр керек. Айса болзо, ончозы тсгүн болор бо?

Онын бойынын сөзин укпай туруп, өскө кижинин сөзине канайып бүдетен?

Анча кирези сакыбаган эмезим, мен эмди де сакып аларым. Је менин уйкум ненин учун келбей јат? Јүрегим сыстажып, нени сезип јат? Сакыырга сүрекей күч ле уур.

ОН БЕЖИНЧИ ПИСЬМО

Тверской бульвардын учында јаан эмес кафе. Мында јаантайын студенттер ажанып јат. Ненин учун дезе мында баазы јенгил курсак, андый ок јенгил баалу јиилектин суузын садып јат.

Экзамендер коомой табыштырган уулдар мында ок аракыдагылап јадылар. Онон катап ла экзамендерге белетенгилеп, одус акчага мынанг ок ажангылап јадылар. Стипендиянын күнинде бу баалу эмес кафеде, студенттерден өскө, бир де кижиге болбой јат.

Мен эн ле толукта турган столдо отурым. Мен јаантайын мында ажанып јадым. Бүгүн мен база анда. Ажанар күүним јок, менин бүгүн сыра ичер күүним бар. Танкынын ыжы, көп студенттердин тал-табыжы. Олордын көп сабазы баштапкы курста үренгилеп турган учун, мен олорды танкынын ыжы өткүре таныбай јадым.

Мен бүгүн Барнаулда үренип турган кыс бала-ла айрылыжып жадым. Ол бойы мында жок. Менин алдымда онын меге бичиген калганчы писъмозы.

Бу күүлөп, ышка тумчаланып калган кафе, бу столдо отурган студенттер, сыра тажып турган официанттар меге сүрекей ыраак жүрүмдий көрүнөт. Менин бажым сүрекей, сүрекей тын айланып жат. Менин кыйгырып, кыйгырып, ыйлаар күүним келип жат. Ачу-коронымды ончолорынын алдына айдар күүним бар. Же мында бир де таныш кижиге жок.

Көзүңкүтүн алдында турган столдо сыра ичип отурган испанец Аранага айдарың ба? Ол база бистин институтта үренип жат, же ол иностранец, общежитиеде бистерден башка жадып жат...

Же Арана ол кандый иностранецке түңгөй? Оңдо керек десе жакшы тон до жок, оңду батинка да жок. 1937 жылда Испанияда граждандар тушта оны өскө оок балдарла кожо биске экелгендер. Ол бистин балдардын туразында өскөн. Он классты орустап жүк ле арайдан божодоло, эмди биске кожо үренип жат.

Жүрүмү онын сүрекей кайкамчылу болгон. Ол мен жаар көрүп отурды.

Оноң бис экү биригип, менин столыма, көрүнбөс жерге отуруп алала, база эки жүс грамм эн жеңил баалу аракы жакыдып алдыбыс. «Акчаны кайдан алдың, Арана?» — деп сураарымда, ол меге: «Вокзалда кош тажып, иштеп алгам» — деп, каруузын жандырган. Оноң мен чөчөйгө аракыны толтыра урала, ого Светловтын «Гренада» деп үлгерин эске кычырып береримде, ол көзинин жажын колпладыла арлап, база сыра жакыткан.

Мен ого бойымнын ачу-коронамды куучындап, алдымда жаткан письмоны ого кычырып бергем. Ол меге «Сен сүреен жакшы уул» — деп айдала, та нени де сананып, сүрекей узак унчукпай отурган.

Онон төш карманын кодорып, меге эки письмо көргүскен. Мен өскө тилле бичиген письмонын сөстөрүн ондобой турганымды көрөлө: «Бу письмолор энемнен келген...» — деп айткан.

— Энен кайда? — деп сураарымда, ол база нени де сананып отурала, онон араай унчуккан:

— Мадридте...

— А энеге бичиген письмонын кайра адресинде ненин учун Париж деп бичип салган?..

— Франконын охрнказы билбезин деп бичигем. Мен энеме письмоны жаантайын анайда бичип жадым. Энемнин ойто бичиген письмолоры меге база Париж ажыра келип жат.

— А Парижде сени СССР-де деп кайдан билгилеер?

— Билгилеер...

— Сен эненди канча жыл көрбөдинг, Арана?

— Он жети жылдан ажыра...

Арана блокнодын төш карманынан катап ла чыгарып, страницалардын ортозынан какшадып салган, меге таныш эмес чечек чыгарып келген:

— Бу чечекти меге энем салып ийген.

Онон Арана стаканын жаңыс тынып ичип ийеле, меге төрөл жеринде канча жыл болбогонун, карган энезине жанарга канча амадап жүргенин, онын жерине жанган нөкөрлөрүн Франконын фашисттери канайда кыйнап турганын узак, узак куучындап отурган.

— Кажы ла энирде меге карган энем, онын көзнөктин алдында меге учурлап өскүргөн чечек-

тери, Мадридтеги айлым түжелип јат. Менин албатымнын эн ле артык уулдары ла кыстары эмиграцияда, түрмеде, ссылкада. Олорды тунде фашист Франконын палачтары адарга апаргылап јат, онын учун мен кажы ла тунде уйуктап болбой јадым. Је мен көп комудабай јадым. Менин албатым түнгей ле Франконы антарып салар. Ол тушта төрөлиме јанып келзем, энем тирү болор, та јок. Онызы меге сүреен ачу...

Арананын ачу-коронына көрө, менин кородожым сүрекей кичинек ле каткымчылу болгон. Онын учун мен калганчы акчамды кабырала, официантты катап кычырып ийгем:

— Эн ле јакшы аракы экелигер!

Арана узаак мойноп турала, онон арга јокто менен мынайда сураган:

— Је ненин учун ичерис?..

— Сенин энен учун, төрөл јерин ле онын эн ле јакшы уулдары учун — деп, мен ого ойто каруузын јандыргам.

ОН АЛТЫНЧЫ ПИСЬМО

Бүгүн институтта, общежитиеде, Москванын оромдорында сүрекей чочыдулу табыш: Сталин сүрекей тын оору.

Кажы ла одус минуттын бажында радиоло бюллетень кычыргылап јат. Үредүчилер, профессорлор, студенттер, кажызы ла бойынын санааларынан коркыгылап тургандый, институттын коридорлары сайын буттарынын баштарыла өткүлейт. Кайда да анда, Кремльдин стенелеринин ары јанында, болуп јаткан немеге көрө, бистин бу мындагы жүрүмис неге де турбас, кичинек, кичинек немедий билдирет. Мындый ок

студенттерле кожо мен калганчы бюллетеньдерди угуп, Сталиннинг су-кадыгы керегинде сурап, институттын парторгына ач-амыр бербей жадыбыс. Же парторг бистин сөзисти укпай да јат. Ол радиоприемниктин јанында дежурить эди, кажы ла одус минуттын бажында биске бюллетень јарлап јат.

Је тогус час эртен тура диктордын тырлажып турган үни биске Сталиннинг өлгөнүн јетирген.

Москванын төс оромдорын грузовиктерден тургускан баррикадалар, солдаттар ла атту милиционерлер туй бектеп алганын бис јаны ла көргөнис. Колонный залга једетени јенгил неме эмес болгонын бис ол ло тушта сескенис. Мен Сталинди ол тирү тужунда качан да көрбөгөм. Кандый ла байрамнын демонстрациязында мен нөкөрлөримди озолоп, оны көрөргө коркышту амадап туратам, је оны көрөргө меге келишпеген.

Төс оромдо улуска кожулала, оромды төмөн оморло кожо токтодузы јок айдалып, арай ла тумчаланбай, је ол улустын ортозынан айрылып чыгар аргам јок бараткам. Төс оромнын ичинде төрт-беш километр јерге чөйилген албаты-јоннын ийдижип турганына чыдашпай, баррикадалар туура јайрадылып, јабыс витриналар оодылып турган. Улустын буттарынын алдында витриналардан түшкен азык-курсак, аракылу шилдер бајыражып турганы кемди де соныркатпай тургандый болгон.

Менин ле көзимче бир јиит келинди туранын стенезине јаба былчыгылап ийгендер. Ол калактап, улустын ортозынан чыгарга албаданып та турза, је кайдаар да чыгар аргазы јок болгон учун, ол ончо улусла кыпсыктаткан ла бойы Колонный зал јаар ончо улусла кожо бараткан.

Мен бу улустын коркышту толкузынан нөкөр-

лөримле кожо пожарный тепкишке једеле, аргадангам. Пожарный тепкиш өрө он этаж туранын үстине чыгала, эбире көрүп ийеримде, менин коркыжым келген. Кандый ла оромго көрзөң, тыкталып калган улустын куу тумандый тыныжы, кызыл өрттий жүстери. Олордын учы-кый-узы јок болгон.

Площадька ончо оромдордон чыккан улустар токтодынып болбой, жаңыс јерде суу чылап, айланыжып тургандар. Токтой ло түшкен кижини јыга табаргылап, улус оны мун, мун буттарыла өлтүрө тепсегилеп, айланыжып тургулаган.

Бис оромго чыкпай, јаан тураларды пожарный тепкиштерле ажып, Колонный залга једип алганыс. Је мында Колонный залга киргилеп јаткан улустын эки јаныла солдаттар тургандар. Солдат уулдар тын колтыктажып алала, тууразынан келген улусты божотпой турган. Олор мынайда эки кат туруп алгандарын билеле, бис нени эдер деп, бир канча өйгө шүўжип турганыс. Офицер бистин сөзисте угар да күүни јок болгон. Мен ачынала, ого мынайда айткам:

— Нөкөр капитан, бисти божот!

— Слерде аңылу пропуск бар болзо, божодорым — деп, ол бисти ајыктап көрөлө, айткан...

...Колонный залда кандый да улу композитордын траурный музыкасы ойноп турган. Ол де-зе чечектерге көмүлип калган, бу музыканы да укпай, бистин ого шыралап келгенисти де билбей јаткан. Онын ары јанында энчейтип салган маанылардын алдында колдорында автоматту статуя ошкош јараш, јиит солдаттар турган, онын агарып калган чачтарынын јанында кандый да үй кижии отурган.

Ол үй кижии онын кызы деп, мениле коштой бараткан улустар шымыраныжып турган,

је менин сананган санаам торт өскө болгон:
менин алдымда тегин ок өлүмдү, тегин ле киж
јаткан...

ОН ЈЕТИНЧИ ПИСЬМО

Оромдо, метродо, троллейбуста ла элек-
тричкаларда улустар ыйлажып турган.
Ол улустын јадын-јүрүми, шыралаган шыразы
бу кижинин ады-јолыла камаанду болгон болор.
Эки буды јок фронтовик темир јолдын стан-
циязында аракы ичип алала, ыйлап отурган.
Менин адам фронтто бажын салбаган болзо,
база ла бу фронтовик чилеп ыйлаар эди деп,
ол тушта санангам. «Төрөлис учун, Сталин
учун!» — деп, менин адам 1943 јылда фронт-
тын јаландарында бажын салып койгон.

Онын учун мен мынанг ары канайып үре-
нер, канайып сананар деп акту јүрегимнен
санааркап туратам.

Эмди сананзам, бис ол немец солдаттан ла
артык болбогон ошкожыс.

Бистин творческий санаабыс, бистин твор-
ческий бедрежис бир кижинин потологынан
ла камаанду болгонын сананарга сүрекей эрик-
челдү ле ачу.

Бис мун, мун студенттер, ишмекчилер ле
служащийлер ол тушта Кызыл площадьта
турганыс. Сталиннинг межигин бистин партий-
ный каруулу ишчилер Мавзолейге кийдиргенин
көрүп турганыс.

Бийик каруулу ишчилердин, тегин ишмек-
чилердин ле ады јарлу улустын да сөзин ук-
каныс. Је бистин историябыс онон ары канайда
барарын бис билбей турганыс. Је јангыс киж

нин жүрүми, онын эткен кереги, бастыра ороон-
нын жүрүмине, керегине көрө, не де эмезин бис
ол тушта жакшы билип турганыс.

Бу ой тужунда бастыра ороон, бастыра те-
лекей Кызыл площадьты тындап турган. Оштү-
лер сүүнижип тургандар, нажыларыс дезе бис-
тинг айалгабысты жакшы ондогон.

Je бистин албаты, коммунисттердин пар-
тиязы бу күч айалганы женүлү өдүп, телекей-
ге, орооннын бастыра албатызына бойынын сө-
зин бу ок Кызыл площадьтан жарлаган.

Je меге ол өйдөн лө бери көп немелер жарт
деп билдирип башталган. Ол өйдөн лө ала
Москванын университетинде, онын бастыра
институттарында жиит үйенин ортозында кор-
кушту жаан сөс блаажу башталган.

Көп саба жиит улустар, мен чилеп ок, санан-
гылап турган, je жиит үйенин ортозында бистин
орооннын историязын, албатынын эткен керек-
терин чек керекке де албай турган жиит улустар
көп болгон. Олор эмди ле ден «жалтанбас» улус-
тар болгылап, бистин орооннын историязын
кыра-тере тарткылап туратандар. Мен тыгып
турган «жалтанбас» обывательдерден ле жеским-
чилү улусты бу жүрүмимде көрбөгөн болорым...

...Кажы ла исторический чайкалышта көбүк
озо көрүнер жанду ине. Мындый айалгаларда
жангыс ла көбүкти озо көргөн улустар меге
сүрекей ачу. Албатызынын жадын-жүрүмин, онын
сананган санаазын ла амадаган амадузын бил-
бес «албаты учун тартыжаачыларды» ол өйдөн
ала мен көп көргөм. Олор спекулянттарга түңей.
Озо баштап мен текши санаа-шүүлтеден улам
олорго база кожулгам. Je бир канча өйлөр өт-
көн кийнинде мен олордын куру жүректерин,
текши сөстөрүн жакшы ондоп ийгем.

Бир јаан телекейлик поэт: «Москвада улус тырмагын кескилезе, јака јерде улус сабарын кескилеп јат» — деп, сүрекей чын айткан деп бодойдым. Ненинг учун дезе, Москванын кийинде орооннын өскө городторында ондый спекулянттар сүрекей көптөй берген. Је олор ончозы оок спекулянттар болгон. Качан улус политикала, бойынын таланттыла спекулировать эдиң тура берерде, сүрекей эп-јок неме болгон. Төс јерден сыранай ыраак јерлерде улус сабарын кезерден болгой, чек бүдүн колдорын да кескилеп турганы кемге де јажыт эмес. Је ол јанынан мен эмеш сонгында бичиirim.

ОН СЕГИЗИНЧИ ПИСЬМО

Институттын көзнөктөринин алдында турган теректердин бүри ойто ло јайылып јат. Јаскы тегери сүрекей бийик ле көпөгөш. Оны узак көрүп болбозын, ненинг учун дезе көк аястан көзин чүрче ле карануйлана берет.

Јыл катап ла божоп јат... Је бу калганчы јыл менинг жүрүмимде јаан солунталар, јангы санаалар, өскө амадулар экелген. Бу калганчы јылда көп немелер кубулган. Олор баштап тарый билдиртпес те болзо, је газеттердин страницаларынан, улустын бүдүжинен, нөкөрлөрдиг куучынынан сестирип јат. Удабас онон јаан солунталар болоры јат. Је эм тургуза бис оны јангыс ла жүректерисле сезип јадыбыс. Ол јанынан мен не болорын сүрекей сакып јадым.

Ненинг учун? Мен онызын бойым да јакшы билбей јадым. Је күнүн ле газеттер кычырып, нөкөрлөримнин јадын-јүрүм керегинде сөс бла-

ашканын тыгдап, ненин де учун јаантайын
ыраак төрөл тууларымда јаткан улузымды эске
алып јадым. Бу јыл налогторды јоголтып сал-
ган, эмди озор тын сүүнгилип турган болор.
Сүүнгилегей ле!

Эмди анда агаштардын бүрлери јайылып, көк
өзүп калган, эбаре тууларда күүк јанкылдада
эдип турган болор... Деремненин балдары эмди
күмели јулгулап, јангы сүттин аарчызына ко-
жуп, јигилеп турган болор. Мен эмди ле чеген
ичер күүним бар.

Соок чеген ичкен болзом!
Сууга чейип ичер эдим.
Карган энем чайы болзо...
Кызыл-күрен туратан эди.

Бу үлгерди менин нөкөрим бичиген, байла,
ол менин санаамды мененг озо сананган ошкош.
Менин эмди ле төрөл тууларымда болор күүним
бар. Эмди анда энир...

Эмди јеримде агын суулар
Экчелип јаткан болбой кайтсын.
Јарык сууны атту уулдар
Јарыжып кечетен болбой кайтсын.

Бистин јердин уулдары эмди чындап та ја-
рышкылап бараткан болор. Анда туулардын
эдегинде кей сүрекей ару.

Энемнин јеерен уйы кабырудан јанып кел-
ген, эмди агаш айылдын эжигинде саадырарга
сакып турган болор. Јаш өлөңлө јытанган,
јайдын эрте күндериле јытанган јеерен уйдын
јылу сүдинен көөрчөк эдип ичкен кижии... Јуу-
нын кату јылдарында ол биске не аайлу болуш-
кан эди...

Санаама кирет:
Јайдын күндери,

Кызыл энирлер...
Талтардын кожоны...
Јееренектин кару
Јаан көстөри,
Санаама кирет
Јылу тыныжы.
Энгирде иштен
Јанган энемдий,
Јееренек арыган
Араай келетен...
«Јуунын өйлөри,
Күч» — дегендий,
Уур үшкүрип,
Эжикте јадатан...

Ол өйлөр кийнимде ыраак артып та калган болзо, је менин јүрегимде јаан шырка артызып салган. Эмди телекейдин үсти амыр да болзо, улустын јүреги чочыдулу. Кореяда, Индокитай-да токунал јок.

Экинчи јуунын алдында јуу база бистинг айыл-јуртыстан ыраак болгон. Ол коркышту јуу-чак Испаниядан башталган. Арана нөкө-римдий, эр јажына сынып калган јүрүмдү улус бу телекейдин үстүнде канча кирези көп, оны тоолоп то болбозын. Бу мындый немелер меге текши сөстөр эмес.

Эмдиги өйдө фестивальдар өдүп јат. Ол уда-бас бистинг Москвада болор. Фестивальга бис-тинг албаты эн јакшы уулдарын ла кыстарын ийип јат. Онызы сүреен јакшы. Је олордын ортозында чемодандары јарлыкту турист ошкош делегаттар база бар.

Мен бодозом, ондый уулдар јуунын јылда-рында јыгылган адаларын ундыгылап салган. Бистинг башкару јөп беретен болзо, мен эмди ле јайымы учун јуулажып турган албатылардын баштапкы ла отрядында болор эдим. Андый санаалу кижии јангыс ла мен эмес. Эмди ле ан-

дый жар болгон болзо, менин нөкөрлөрүм жангыс кижидий туруп чыгар эди...

Институттын көзнөктөрүнүн алдында турган теректердин бүрлери ойто ло жайылып жат. Жыл катап ла божоп жат... Жадын-жүрүм эм тургуза амыр, албаты-жон токуналу. Жадын-жүрүмге оноң артык база не керек?

ОН ТОГУЗЫНЧЫ ПИСЬМО

Бүгүн институтта сүрекей жаан талтабыш. Англия, Франция ла Израиль Египетке мылтык-жепселдү табару эткен деп чочыдулу табыш тургуза ла Москвага жайыла берген. Бистин башкаруу бу үч ороонго кезедү эдип, жуучакты озор токтотпос болзо, доброволецтерге Египет жаар жолды ачып ийерис деп, бастыра телекейдин алдына жарлап ийген. Бу жардын кийинде ле бастыра Москва адарунын уйазын-дый күүлеп чыккан.

Мен ол керегинде укпаган болгом. Занятие-ден озо ажанып аларга институттын буфедине кирип ле келеримде, меге удур бистин студенттер чуркурап келгендер:

— Эмди ле шыйдын, демонстрация болор!

— Кандый демонстрация? — деп, мен торт ло кайкай береримде, озор ончозы жангыс үнле айдышкандар:

— Англиянын, Франциянын, Израильдин посольстволорынын жанында демонстрация болор! Эмди ле шыйдын!

Чочыдулу солунды мен жүк ле жол ортозына жеделе, учына жетире ондогом. Бистин студенттер үч башка бөлинеле, Москванын оромдорыла Англиянын, Франциянын, Израильдин посольстволорын бедреп баргандар.

Мен нөкөрлөрүмдө кожолор Израильдин посольствосунун бедерин баргам. Жолу биске өскө студенттер, ишмекчилер, служащийлер ле бистин вузтарда үрөнгилеп турган өскө ороондордун студенттери кожолу берген. Олордун ортосунда көп сабазы Араб ороондордун студенттери.

Качан Израильдин посольствосунуна жууктап келеристе, анда сүрекей көп улустар жуулыжып калган, ончолору жүзүн-башка тилдериле протест кыйгыргылап тургандар. Посольствонун эжигинен де, көзнөктөрүнөн де тынду неме көрүнбөй турган. Калын шилдү жаан көзнөктөрдү уур штораларла шык туй жаап салган. Бир канча араб, индус студенттер посольствонун чеденине чыгып алала, та нени кыйгыргылап турганын кем де ондобос. Бистин студенттер посольствонун көзнөктөрүнүн сыранай ла алдына келеле, орус, английский, француз тилдерле посолду балконго чыксын деп кыйгыргандар.

Же бу ла өйдө бир бөлүк студенттер посольствонун эжиги жаар ууланарда, олордун жолун милиционерлер туй алып ийгендер. Улус посолду балконго чыксын деп, жаңыс үнле ончо тилдерле кыйгырыжып турган. Плакаттарды, транспаранттарды улус мында ла тротуарга, стенилерге чийгилеп тургандар. Мен орус тилле бир жермеден ажыра плакаттар бичип, эбире улуска үлөп тургам.

Же Израильдин посолу балконго чыкпаган. Бу ла тушта таштар, кирпичтин оодыктары, жыдып калган жымырткалар ла яблоколор посольствонун көзнөктөри жаар уча бергендер.

— Посол чыксын!

— Израильге эр жажына уят!

— Египеттен кедери! — деген кыйгылар оромдо күркүрейт.

Ол күн мен түниле уйуктап болбогом. Менин јумуп алган көзиме Египеттин сары-күрен кызу кумактары, јебрен өйлөрдөн бери чактарды өткүрө көргүлөп турган пирамидалары, улу Нилдин боромтык толкузы көрүнип турган...

...Ыраак өскө ороондо болуп јаткан јуу-согушка барарга меге бир де коркышту эмес болгон. Је кенетийин мени өскө санаалар коркыткан: «Египеттин кумактарында олјочылардын огынан божоп калзам, карган энеме, ага-карындаштарга, эје-сыйындарга кем болужар? Мен јокко олоор канайып чыдажар?».

Андый санаага бастырып, көзнөктин алдында сүрекей узак отургам. Кайда да анда, Москва суунын ол јанында, бийик тура туткулап јаткан электросварщиктердин јаркынду чедиргендери тымып калган оромдордын үстүнө төгүлүп турган.

Меге нени де јажырбай айлым јаар ончозын јарт ла чокым бичип ийер керек.

Мен тын јүрексиреп, айлым јаар письмоны чийеле, онон не-не болуп калгадый болзо, энеме болушкадый төрөөндөргө лө нөкөрлөриме база бир канча письмолор бичип салгам. Онон токыналу јүректү, амыр сагышту уйуктап калгам.

Је бистин амадаган амадуус бүтпеген. Бистин башкаруу Египет јаар бистерди ийбеген. Бир канча өйлөрдin бажында Египеттин јеринде јуу токтоп калган. Бистин башкарубыстын шылтузында, бистий ок тегин миллион, миллион телекейдин улузынын кезем сөзининг шылтузында телекейлик јуу-согуштын өрти башталгалакта ла өчүп калган.

Экзамендердин калганчы күндери. Же бистердин бажыста экзамендер эмес, уда-бас ла Москвада ачылатан јииттердин телекей-лик фестивали. Москва айылчыларын уткыырга күнүн ле јазанып, јаранып турганын көрөргө сүрекей сүүнчилү.

Институттын көзнөктөринин алдында турган јүс јашту теректер чечектелип калган, эмди олордын апагаш јум ошкош чечектери Москва-нын оромдорыла карга түнгей араай учулап јүрөт. Бис бу тымык теректердин төзинде көлөткөгө јадып алала, экзамендерге белетенип турадыс. Же көп саба өйди англо-орус, испан-орус, франко-орус сөзликтерле өткүрип турадыс. Испан, англичан сөстөр менин бажымда алы-жып-колыжып калганынан улам мен нени де ондобой јадым.

Кезик уулдар разговорник ажыра куучын-дажарга үренгилеп алган, эмди олор бой-бойло-рыла куучындашкылап јат. Көп уулдар англи-чан, француз тилдерди сүрекей јакшы билги-леер, мен олорго коркышту күйүнип јадым.

Качан энирги Москванын отторы күйгүлөй бергенде, бис ончобыс јуулыжып алала, төс оромло јаранып алган городты көрөргө бара-дыс. Кайдаар ла көрзөн — јаркынду плакат-тар, јүзүн-башка тилдерле бичилген лозунгтар, јүзүн-јүүр оттор, уткуулду сөстөр. Бичиктин магазиндери, кафелер, театрлар, сувенирдин магазиндери — ончозы ачык.

Телекейдин бастыра ла ороондорынан кажы ла күн бир-эки делегация келип јат. Олор фести-валь ачылар күнге јетире амырагылап, Моск-вала таныжып, јииттерле туштажып тургулайт.

«Телекейлик јииттердин гимни» бу күндерде
кажы ла оромног угулат. Бу гимнди москвич-
тер жүзүн-жүүр тилле үренгилеп јат.

Бис Горькийдин оромыла Революциянын
площади јаар барадырыс. Је кенетийин «На-
циональ» гостиницанын јанында таныш кожон
угула берет:

Јылу талайга јундурткан,
Јебрен агашка бастырган,
Кару јерим, Индонезия,
Јүрегимде јангыс ла сен.

Бу кожонды бойынын тилиле Москвада
үренип турган Индонезиянын студенттери
бойынын төрөлинен келген делегациязын уткуп
кожондогылап турган эмтир.

Бис ологро кожулып ийеле, бу кожоннын
сөстөрин орустап ологро кожондоп бердибис:

Кожонгыс учат,
Талайлар кечет,
Кару јериске
Кайкалап једет.

Олор биске коркышту сүүнгилеп, кажыбыс-
тын ла колысты тын-тын силкип, онон бисле
кожо кожондогылайт:

Изв күнинг эркелейт,
Чечектерин мелтирейт...
Јайканышкан пальмалар
Јарадында тургулайт!

Јарым частын бажында бисти эбиреде эки
јүске јуук уулдар ла кыстар ыраак Индонезия
керегинде кожонды јангырада кожондожып
тургандар.

Кайда да, оромнын ол јанында, бразиль,

француз кожондор угулып, гавай гитара жангырайт. Москвичтердин көп жарымызы оромдордо ло площадьтарда. Фестиваль башталгалак та болзо, је јаан байрамды сезип турган москвичтер ончозы көдүринилү, ончолорынын жүстери сүүнчилү.

Студенттер, айылчылар — ончобыс биригип алаала, метрого отуруп, тал-табыштанып, Ленинский кырлар жаар барганыс. Прожекторлор жарыдып турган университеттин туразы карангудан, чөрчөк жердеги өргөө чилеп, бистин алдыста агарып турган. Ленинский кырлардан энирги Москваны бис сүрекей узак аяктап турганыс. Миллион отторыла суркурап, энирги Москва бистин алдыста жаткан.

Кенетийин орус студенттердин кемизи де токуналу үниле араай кожондой берген:

Друзья, люблю я Ленинские горы,
Там хорошо рассвет встречать вдвоем.
Видны Москвы чудесные просторы...

Оноң ончобыс жарым үнле бу кожонды кожондоп, алдыста жаткан Москванын жаркынду оромдорын, ыраакта кызарыжып турган Кремльдин чолмондорын аяктап турганыс.

Кем де айылчыларга, эбире турала энирги Москваны унчукпай аяктагылап турган студенттерге араай айткан:

— Бу ла бистин турган жерде көп, көп жылдар кайра Герцен ле Огарев албатызынын ырызы учун тартыжарга чертенгилеген... Оноң олор бастыра ла жүрүмин тартыжуда өткүргендер.

Кенетийин бу ла сөстөрдөң улам кандый да сыс бистин жүректериске жайыла бергендий болгон.

Јүзүн ле башка нациялу студенттер, айыл-чылар, тегин ле јииттер Ленинский кырлардын бажында турала, бастыра ла жүрүмисти албаты-быстын ырызы учун, амыр-энчү учун берерис деп чертенгилеп тургандый болгон.

ЈИРМЕ БИРИНЧИ ПИСЬМО

Фестивальдын күндери өдө бергенин мен сеспей де калгам. Эңирлер түшле, узун јайгы түштер табышту эңирлерле солынып, кыскаметражту кинонын кадрлары чылап элестелип, ончобыстын кийнисте артып калган.

Фестивальдын кийнинде Москва коркышту ээнзирей бергендий болгон. Сүүнчилү кожондор, Бразилиянын бијези, Аргентинанын гитаразы, Африканын барабандары менин кулагымда эмдиге ле угулганча.

Уйуктабай да јаткамда, менин көзиме мун улустын жүстери, жүзүн-базын национальный костюмдары, агарышкан тиштери, маңдайларында мендери, мун јарыткыштын отторы көрүнөт.

Кол тудуштан менин алакандарым эмдиге ле күйгенче. Мен мындый немени жүрүмимде база катап качан да көрбөс болорым. Телекейдин үстүндө менин нөкөрлөрүм эмди сүрекей көп. Олордын кажызы ла жүзүн-башка ороондордо јуртап јат, кажызы ла башка-башка салымду. Олордын ады-јолы башка-башка, јаткан јери телекейдин бастыра алты талазында. Олор студенттер, ишмекчилер, балыкчылар, шахтерлор. Олор менин санаамды, салымымды јакшы билер. Анайда ок мен олордын јадын-јүрүмин, амадаган амадуларын јакшы билерим.

Мен, бистин Совет ороондо јаткан кичинек албатынын уулы, бойымнын нөкөрлөримле оморкоп јадым. Бу текши сөстөрлө мен качан да школдо сочинениелер бичип туратам, је ол сөстөрдин терең шүүлтези ле учуры менин жүрегиме тийбейтен. Ненин учун андый болгонын мен билбей јадым.

Бийик, текши сөстөр бистин адаларыстын кычырузы, олордын лозунгы болгон, је бистин күндерде ол сөстөрдин ич кебери озогы ла бойы да болзо, је ол ок кычыру, текши сөстөрдин тыш кеберин кубултар керек деп бодойдым.

Ол јанынан бистин ортобыста көп сөс блаажу өдүп јат. Анчада ла 20-чи партийный съездин кийинде јиит улустар јадын-жүрүмнин көп сурактарын билерге албаданып јат.

Эмди кажы ла университетте, кажы ла институтта, метродо, оромдо јиит улустар сөс блаашкылап жадылар. Профессорлор кафедрадан јиит үйенин сурактарына каруулар берип, анкалары ашкан.

Онызы сүрекеј јакшы. Кечеги күнде андый неме бир де болбогон. Бүгүн биске јаан нөкөрлөр кечеги күннин јастыраларын куучындап, бойларынын буруларын база алынып жадылар. Неден де јалтанбай, јаан нөкөрлөристин мынајда акту жүрегинен айтканын мен јарадып јадым, је ол ок өйдө аланзып јадым. Байла, мен јадын-жүрүмнин көп сурактарын учына јетире билбес болорым. Онын учун эм тургуза унчукпай, эбире ајыктап, шинжүлөп, тындап јадым.

Бистер, јуунын өйинде иштеп чыдаган, улу јенүни көргөн јииттер, бистин история телекеј үстүнде ороондордын историяларынан эн ле јаан деп, јакшы билерис. Ого үзеери бис јаштан ала качан да јолыстан туура чыкпазыс деген

сөстөргө үренишип калганыс. Жаан нөкөрлөрдүн сөзи биске закон ло чындык болгон. Ол сөсти жүрүмдө бүдүрерге бу жииттер бир де күчтерин кысканбагандар.

Эмди качан жаан нөкөрлөр культка коштой көп-көп жастыралардын жартын биске чыгара айдып ийерде, бистин баштарыска жалкын түшкөн немедий болгон. Баштап тарый ончо жастыраларды жагыс ла кижиге жарбыбас керек болгон.

Онын учун ончо ло жанынан мындый сурактар төгүлө берген:

— Слер, жаан нөкөрлөр, нени көргөнөөр?

— Ончозын биле-тура, бистерди мынайда не үреткенеер?

— Чын кайда?

— Бисти тизеге турарга үретпеген!

Же бу тушта көп сурактар жарт эмес болгон. Онын учун сананып жүргөн көп жииттер «Адалардын ла балдардын проблемазы» деп сурак көдүргендер. Олордын ортозында «чын бедреечи» көп спекулянттар да болгон. Олордын спекуляциязы эмдиге жетире токтоголок.

Бу ончо сурактардан энирлер сайын бистердин бажыбыс арай ла жарылбай тургандый болотон. Адабыстан артык кижинин бүткен-эткен катуларын, эткен жастыраларын билерге биске коркышту коронду, сүрекей ачу болгон.

Бистин кородогон жүрегисти, жетире санаа алынбаган бажысты тузаланып, спекулянттар бойлоры жаар тартып аларга албаданатандар. Же Коммунистический партия биске болужын берген. Ол бистин жүрегисте кородолды жоголтып, жаан чынды ачып берген.

ЖИРМЕ ЭКИНЧИ ПИСЬМО

Эмди студенттердин кажы ла литературный эмезе музыкальный вечерлери тартыжузы жогынан өтпөй жат. Студенттер эки жара бөлинип алала, күүн-кайрал жогынан тартышкылап турулар. Спекулянттар коркышту албаданып жадылар. Олор бастыра ороонго, бастыра телекейге жарлу болорго албаданып жат.

Ол жанынан олорго бистинг пресса болужып турганы сүрекей ачу. Пресса олорды шоодып та бичизе, олор там ла жарлалып, улустын ортозына таркап жат. Олорло удур тартышкан бистинг чындык уулдарды ненин учун бичибес?

Бистинг бир жаан жастырабыс ол деп бодойдым. Спекулянттардын адын газет ажыра эмди гран ары жанында билгилеп жат. Бистинг көп чындык уулдардын адын эмдиге кем де билбей турганы меге сүрекей ачу.

Спекулянттар жөптөжип алала, оромдо эмезе кандый бир үредүлү заведениеде эш-немеге турбас үлгерлер кычырып, улусты кайкадып, ачындырган болзо, эртенги күнде олордын ады газеттерде чыгып жат. Ол ок вечерде трибунада олорды туй чапкан уулдар керегинде бир де строка жок.

Эмеш талантту спекулянттардын ады там ла жайылып, атту-чуулу улустын ады-жолына коштой арай ла турбай жат. Ашты качан да өскүрбеген, ак калашты гастрономнон жип өскөн жиит обыватель бастыра албатыга «чын сөс» айдарга турганын көргөмдө, менин каным кайнап жат. Бистинг төрөлистин атту-чуулу улустары жакшы адын, жарды ла макты бойынын териле, акту күчиле иштеп алган.

Историянын айалгаларын эптү тузаланып,

албатынын алдына ады чыгарга албаданып турган немелерди бис баштарынан кезикте сыймап, эрке үнле арбап турганысты көрөргө мегеле менин нөкөрлөриме сүрекей жарабай жат.

Онын учун бис кажы ла вечерде, кажы ла выступлениеде олорло күүн-кайрал жогынан тартыжып жадыбыс. Бистин тообыс кажы ла кун көптөп жат. Жастырганын көп ииттер ондоп, бистин жаныбыс жаар көчкүлөп турганы биске сүрекей сүүнчилү.

Удабас олордын жанында кем де артпас. Олор, «жангы ой ачаачы үлгерчилер», эм тургуза бойынын адын ла чыгарып аларга албаданып жадылар.

Онон, жанында кем де артпаганын көргүлөп ийеле, «кемге де ондотпогон геройлор» болуп, мынайда кыйгырыжар:

— Бисти гран да ары жанында ондогылап жат!

Олордын жолы онон ары канайда баратаны биске жарт. Латин шрифтле кепке базылып чыккан үлгерлерин көрөлө, кижикийик чилеп сүүнгилеер, кече ле «коруп турган» албатызын олор ундыгылап салар. Онон ары не болор — онызы жарт.

Бис — туулардын ортозында агаш айылда, чөлдөрдүн ортозында жайылып калган кишлактарда, аулдарда ла тегин ле орус деремнеде өскөн уулдар — качан да эки жүстү болуп албазыс.

Бис бойыстын укаалу сөстөристен де болгой, жангы костюмыстан да кемзинип жадыбыс. Же керек тужында бис качан да кайра баспазыс. Качан да эки учурлу сөс айтпазыс. Бис улусты тоорго жаштан ала үренип калганыс, онын учун улусла качан да ойнобой жадыбыс. Теер-

кектер улустын жүректерин бир акчага садып алала, бежен акчага садып ийер, бис улуска жүректеристи тегин берип жадыбыс. Олор улусты «үөр койлор» деп сананып жадылар, бис десе албатыны үредүчибис деп сананып жадыбыс.

Бистердин башкабыс ол ло.

Олор адалардын ястырганын тузаланып, бойлорын адалардан бийик тудунарга јат, бистер десе адалардын, јаан нөкөрлөрдin ястырганына акту жүрегистен кородоп, олордын јолыла ястыразы јогынан учына јетире барарга жадыбыс. Ненин учун десе адалардын јолы ла бистин јолыбыс — ол јангыс јол, јангыс амаду.

Олор «башка јол» бедрегилеп јат, бистерди эскирип калган улус деп чолологылап жадылар, бистер десе эски јолды јаныртып, онон ары эл бедип, јолыска туштаган кайаларды оодып, туулардын таш көкси өткүре тоннельдер өткүрип жадыбыс. Бис көп чололошпой жадыбыс, ненин учун десе, биске керчечетен өй јок.

Историянын јаан төс јолынан туура оок јолдор көп лө барган, је ол јолычактарла барган «геройлордын» јолын өлөң-баргаа эр јажына туй базып салганын бис јакшы билерис.

Бистердин программабыстын башказы ол ло.

Бөрүлерге курчаткан үөр мал бойынын баштаачызына баштадып, ого корыдып, канча ла кирези нак, канча ла кирези јаба чук келер болзо, ол малдан качан да чыгым чыкпас. Је кандый бир мал үүрден айрылып, барып јаткан јолынан туура болор болзо, ол божогон. Ач бөрүлер оны ол ло јерине јара тарткылап салар.

Мен кичинектен ала мал кабырып өскөм, андый немени јакшы билерим.

Студенттер, үредүчилер, жиит ишмекчилер жык ла толуп калган залда коркушту изү, оттор сүрекей жарык. Бистинг залда студенттерден башка, сүрекей көп айылчы жииттер бар.

Залдын жаан көзнөктөрүн кайра ачып та салган болзо, је сүрекей изү ле тапчы. Трибунада солынып турган ораторлордын тоозы да жок. Ол ок сурактар, озогы ок тартыш.

Санаалу сөстөр, кычыру сөстөр, демагогтор, спекулянттар, арга жок куучындар.

Мен трибунадан аайы-бажы жок көп улусгын алдына качан да куучын айдып көргөлөгим. Меге сүрекей коркушту.

Је менин нөкөрлөримди көмөлөгилеп, чололоп турган демагогтордын жүзине мен сөзимди айдар учурлу. Бу ла залда отурган таныш кыстын көзинче сөс айдарга мен коркушту уйалып жадым. Ол менин кажы ла айдарга турган сөзимди, санаамды көдүрө билип тургандый ошкош.

Председатель меге сөсти эмдиге бергелек, је мен эмдештен ле ала терлеп жадым. Менин санаамды укса, буурыл чачту ойгор профессорлор нени айдар? Олор нени сананар? Трибунада — демагог. Уни сүрекей жакшы, сөстөри жеңил, угарга эптү. Мен канайып айткайым не? Мен орустап жакшы билбезим, үним жабыс, тилим уур. Мойноп ийзе, кайдар? Жок, мойноорго жарабас. Нөкөрлөрим меге иженип јат, олор мени јуучылга түңей бодогылап јат....

Председательдин күзүнизи шыңырап, менин өбөкөм јастыра адалып јат. Мен нени де сеспей, кабагымды түўнип, ичкери трибуна јаар барып жадым. Изү коркушту изү! Менин

алдымда жүс улустын жүстери ле јилбиркеп, сонуркап көргөн көстөри. Баштап тарый мен нени айдып турганымды бойым да јакшы билбей јадым, је залдан јарт үндер угулат:

— Тыгыда айт!

— Не де угулбай јат!

Мен үнимди бийиктедип јадым. Бир эмештенг санааларым ээчий-деечий колболыжып, сөстөрим көптөп лө јат. Залдын сол јанында отурган нөкөрлөримнинг ортозында менинг сөстөрим јараткан сүүнчилү үндер угулат. Онызы сүреен јакшы. Менинг туулардын ла чөлдөрдin салкынына эр-јажына тунуп калган үним бу јарык люстраларлу залда јаранып алган улустардын ортозына угулып турганы меге сүрекеј кайкамчылу ла эби јок.

Је залдан менинг сөстөримди јаратпай турган үндер угала, мен тунгак үнимди там ла бийиктедип јадым. Онон јаркынду зал ажыра ологго чике кезе көрөлө, бөрүлерге курчаткан малдын үүри керегинде куучындап јадым. Кенетийин зал колчабыжудан јызырай берерде, мен куучынымды үзүп, бойымнын отурган јерим јаар ууланып барадым. Буурыл чачту профессорлор баштарыла кекигилеп, мен јаар көргүлеп турганын, јолой та кем де менинг колымнанг тудуп турганын мен бир де кичинек өйдин ортозында сезип јадым.

Менинг кийнимнен трибунада — нөкөрим Хаджи. Ол нени айдып турганын мен угуп болбой јадым. Менинг бажым коркушту айланып, кулагым шуулап јат. Ого үзеери, коркушту изү. Колчабыжунын јызырай бергенинен ле мен Хаджинин куучыны јакшы деп сезип јадым.

Онон та кем де куучын айдып јат. Эбире кыйгы-кышкы, тал-табыш. Ненинг де учун ме-

нинг көстөрүм караңуулап жат. Мен оору эме-
жим бе? Байла, ачык көзнөктөрдүн алдында
отургам, соок өткөн болор. Бир ле кичинек
ойдун туркунына жылу күлүмжилү таныш кыс-
тын көстөри көрүнип келеле, онын ойто бир де
неме көрүнбей жат. Эбире коркушту тын табыш.

Улус качан тарап-таркаганын мен билбей
жадым. Кем де жардыма колдорула согуп ийер-
де, мен ондонып келгем. Зал ээн болгон. Нөкөр-
лөрүм мени общежитиеге таксиге отургузама,
жетиргендер. Онын кайдан да врач келеле, жа-
нымда отурган Хаджиге ол тын соокко алдыр-
ган, өкпөнүн воспалениези деп жарлаган.

Канча күн оору жатканымды мен жакшы
билбей жадым. Же ару жаан көзнөктөн көрүнгөн
учы жок чап-чанкыр тегерини, жеңил апагаш-
апагаш булуттарды, больницанын көзнөгүнөн
көрүп турган Хаджи-нөкөрүмнүн керсү, кару
көстөри санаама сүрекей жакшы кирип жат.
Байла, мен анда узак жаткан болорым.

ЖИРМЕ ТӨРТИНЧИ ПИСЬМО

Меге эмди жанар керек. Жылдын үредү-
зи, экзамендер божоп калган; Алтайга
жанып, энеме өлгөн чабыжып берер керек. Же
Хаджи-нөкөрүм мени түштүк жаар бойынын
жерине кычырып жат. Менин су-кадыгым сүрекей
уян. Анайда ок врачтар айдыжып жат.

Су-кадыгым уянда, мен энеме түнөй ле бо-
лужып болбозым, карын, ого чак болорым. Ого
үзеери, төрөл городымды, Ленаны эске алынып,
таныш жерлерге жүрөргө меге сүрекей күч болор.

Онын учун мен Түштүк Осетия жаар барарга
Хаджиге жөбүмди берип ийдим. Ол тургуза ла

ончо керектерди башкарып, јолго белетенип јат. Бис акчабысты бириктирип, бор-кар кийимдеристи јангыс ла чемоданга тыктап алганыс.

Темир јолго билеттерди Хаджи кече алып алган, эмди бисте эдетен ле неме јок. Бис ачык көзнөктөң тегине ле Москваның оромдорын ајыктап отурыс.

Поездке мендейген өйибис јууктап та келген болзо, је Хаджи нениң де учун мендебей јат.

— Поездке оройтып калбазыбыс па? — деп, мен оноң сурап јадым.

— Јок, оройтыбазыс — деп, ол тоқыналу үниле айдат.

Оноң колындагы чазын ајыктап, айдат:

— Бисти поездке Алла үйдежеечи болгон, ол удабас ла једип келер керек. Кайтты?

— Алла јогынан поезд барып болбос по?..

— Јарабас, ол сего нени де айдарга сананган.

Биске таныш бала меге нени айдарга турганын сананып, мен унчукпай, көзнөктөң оромдорды ајыктап отурым. Алла Хаджи ле мени кышкыда конекло јыңылаарга үреткен. Ол бойы фигурный номерлерге үренип јат, је ол тушта ол бис экүни сүрекей кичеemelдү үреткен, оноң бисти фигурный номерлерге үредерге коркушту албаданган. Је оноң не де болбогон. Ол биске ачынып та турза, је бис онын бир де урогын өткүрбей туратаныс. Алла университетте журналисттер факультетинин үчинчи курсында үренип јат. Бистин институтта болгон кажы ла вечерди ол бир де өткүрбеген.

Бис экүни бальный танецке база Алла үреткен. Среда сайын бистин институтта танецтердин урогы болгондо, Алла бисти андый танецке үредип туратан. Бис онын туфляларына канча

гатап баспадыс деер, је онызына Алла бир де ачынбайтан.

— База ла бир уроктон мен инвалид болотон эмтирим! — деп, ол омок үниле каткырып туратан.

Је менин сананып отурган бу санааларымды кенетийин эжиктин шыгырай берген звоногы үзе сокты. Колында чечектү, тоозы јок пакет-терлү Алла эжикте каткырып туру:

— Мен слерди сакыбас деп бодогом! Коркушту мендегем. Поезд качан атанып јат?

— Удабас ла! — деп, бис экү јангыс үнле ого каруузын берип јадыбыс. — Бу мындый көп нени садып алган, Алла?

— Мен слерге јолго јийтен калаш, пирожок-тор алгам — деп, ол јүрексиреп туру.

Биске сүрекеј эп-јок то болзо, је Алланын экелген азык-түлүгин аларга келижип јат. Ненин учун дезе ол бистин мойногонысты бир де керекке албас. Он минуттын бажында бис ончо-быс таксиге отурып алала, сыр-каткыла Казанский вокзал јаар барадыбыс.

Бой-бойысты арай ла јылыйтпай, тоозы јок улустын ортозыла бойыбыстын поездти бедреп, учында вагонго отурып алдыбыс.

Бистин купеде артык кижии јок болгонына Хаджи сүүнип туру. Алла јолой биске кандый курсакты озо јийтенин јартап куучындап, бойы көзнөктинг штораларын түзедип, шили банкага чечектерин отургызып ийерде, бистин купе тургуза ла эптү, ару боло берди.

Ўйдежип келген улусты вагоннон чыксын деп, кондуктор үй кижии јарлап ийерде, бис ончобыс тышкары чыктыбыс. Мен Алладан нени айдарга сананган деп сураарымда, ол каткырып, качан бирде, ойто келзен, айдарым деди.

Поезд чөйө эки катап бустап ийеле, араайын ичкери болды. Алла платформада жангыскап артып калды.

Кенетийин жүрегим араайын сыстай бергенин сезип, мен көзнөктөн нөкөримле кожо элестелип турган оок станцияларды, дачаларды аяктап барадырым.

ЖИРМЕ БЕЖИНЧИ ПИСЬМО

Ак тумандый ыжын жайылтып, көлөсөлөри тирсилдеп, поезд барып ла жат, барып ла жат. Таныш эмес городтор, садтарга бүркөткөн станциялар, түс жалаңдар, дуб агаштар, жап ла жажыл кобылар. Ачык көзнөктөн кирген салкын арышла жытанып жат.

Бу учы жок жалаңдарла, кайнап жаткан жадын-жүрүмле, таныш эмес городторло, апагаш-апагаш тураларлу арбуз жытту станцияларла барып ла жадар күүним бар.

Бисти уткыган жажыл отту семафорлор, тымык-тымык агаштар, тайактарына жөлөнүп ала-ла, жолдын жанында турган унчукпас пастухтар, суулардын үстүнө энчейген жаан талдар — ончозы меге жуук ла кару. Мен рельстердин шыгыраган кожоңын сүүп жадым.

Мен бу тайакту турган пастухла, ашту жалаңдарда иштеген улусла, темир жолдордо иштеген темир жолдын ишчилериле кожо иштеер күүним бар, Россиянын бастыра толуктарынан Москва жаар экзамен табыштырып бараткан студенттерле кожо үренер күүним бар. Мен жангыскап эмес, жүс кижиге тоолу болгон болзом, бу жүрүмнүн ончо ло жанында туружар эдим...

Кубаньнын буурыл чөлдөрүндө эн артык ком-

байнер, Украинанын садтарында эң артык са-
довод, төрөл тууларымда эң жакшы малчы,
Одессанын портында жалтанбас талайчы, төрөл
теңеримде ченемелдү летчик, Сибирдин учы-
куйузы жок тайгаларында турумкай геолог
болор эдим. Бистин төс жадын-жүрүмбистен
башка андый ок жылбилү өскө жүрүм бар болго-
нына мен күйүнип жадым. Онын учун Россия-
нын тоозы жок вокзалдары ажыра кайдаар да
барып жаткан талайчыларды, летчиктерди, иш-
тин геройлорун көргөмдө, олардын эрмегин
тындап, санаама салдырып, анайда ла тура
каладым.

Эмди де бу жаан эмес станциянын эжигинде
поезд сакып турган улусты көргөмдө, меге оло-
рдын кандый да жылбүлү жаан жүрүм, амадузы
билдирет. Меге эмди ле олорто кожо жүре бер
десе, мен кайра да көрбөй, жүре берер эдим.

Ак-жарыкта бу жүрүм,
Бу жүрүм
Ас немедий, кайдайын,
Кайдайын?
Талай кептү телекей,
Телекей
Тапчы ошкош, кайдайын,
Кайдайын?

Ыраак, карануй Түндүк талада полярный
станцияда карлу шуурганнын үнин угар күү-
ним бар, Туркестанда байрам тушта атту жарыш-
кылап жаткан жииптерди көрөр күүним бар. Тө-
рөл Алтайымда тайгада журтаган малчынын
кайын угар күүним бар, Кулундунын чөлдөрүн-
де жылыйып калган журтта эңирде орус кыстар-
дын элбек кожонун угар күүним бар.

Менин кожо үрөнгөн нөкөрүм Хаджи эмди
мени бойынын төрөли жаар апарып жат. Мен нө-

көримнинг санаазын, онын амадаган амадузын
жакшы билерим, же онын кичинек албатызынын
жадын-жүрүмин, онын историязын, онын эткен
керегин коомой билерим, — онызы меге сүрекей
уйатту. Онын учун мен нөкөримнен туйкайын
осетин-орус словарьды үренип барадым. Бу сло-
варьды мен бери атанар алдында Москвада
Горькийдин оромында турган букинист мага-
зиннен садып алгам.

Эмди эки-үч те сөсти үренип аларга албада-
нып барадырым. Кичинек албаты коркушту
күжүркек, мен оны жакшы билерим. Жаан алба-
тынын тили көп албатыларга жарт, олор оны
үренгилеп жат, же кичинек албатыга айылдап
жүрөле, олордын тилиле куучындашсан, онызы
олорго сүреен солун ла жакшы деп билдирер.

Эмдиги өйдин жииттери, эрмектежип алган
чылап, ончозы ангийский тилди үренгилеп жат.
Мен ангийский тилди жамандап бир де сөс айт-
пай жадым. Англичандар кижиликтин текши
культуразына жаан салтарын жетиргени — онызы
кажы ла кижиге жарт. Же кижиликтин текши
культуразына жангыс ла англичандар, француз-
тар ла немецтер салтарын жетирбеген.

Мен аргалу болзом, бу тилдерден башка,
кыдат, чех, араб, грузин тилдерди үренип алар
эдим. Бу албатылардын культуразы жебрен өй-
лөрдөн бери улалып келгени кемге жарт эмес?
Жер үстинде журтаган кажы ла албатынын
культуразын, олордын историязын билерге ама-
даган улусты мен коркушту тооп, олорды бийик
культуралу улус деп бодоп жадым.

Жаан албатынын бир кезек улузы бойынын
ла культуразын өрө көдүрзе — ол шовинисттер,
кичинек албатынын улузы онойып ок кылын-
гылаза — ол националисттер деп бодойдым.

Кижиликтин текши культуразына кажы ла албаты бойынын салтарын јетирип, ол ок өйдө бойынын национальный культуразыла оморкоор учурлу.

Је мен торт туура јүре берген ошкожим. Кандый да станция. Хаджи станциянын буфединен барып, изү курсак ичип алалык деп айдат. Барар керек.

ЈИРМЕ АЛТЫНЧЫ ПИСЬМО

Туапсе. Кара талайдын јарадында, туулардын эдегинде јапшынып калган кичинек город. Талай сүрекей көпөгөш. Јажарган садтарга көмүлип калган кичинек город сүрекей тымык. Је талайдын јарадында балдардын каткызы, үй улустын талайга эжинип турганына јаныланган кайалар, эр улустын домино ойногон табыжы бу јаратта эртен турадан ала орой энир киргенче токтобой турат.

Күнге карара күйгүлөп калган уулдар ла кыстар волейбол ойногылап јат. Олордын коо, күчтү сындарын көрөргө јилбүлү.

Је бистин поезд мында бир ле кичинек тура ла, сырангай ла талайдын јарадыла онон ары барып јат. Ончо ло вагондордын көзнөктөри ачык. Ачык көзнөктөн талайдын туска шинип калган салкыны согот.

Кайдаар ла көрзөң, амыраган улустар. Бай ада-энезинин акчазыла талайга амыраарга келген, эш-неме этпеген немелер база толтыра. Олордын базыды јалку, бойлоры нейлон трустиктерлү, јаан кара очкаларлу.

Вагоннын көзнөгинен оморды көрүп, ыраак јеримдеги јайы-кыжыла иштеп жүрген төрөл

улустарды эске алынадым. Бу талјындажып жүрген немелердин ордына мында чын ла амырайтан улус — озор. Же озорго профсоюз болушпаганча, бери келетен аргазы жок.

Менин бу мындый санааларымды Грузиянын јакшынак туулары бир эмештен јоголтып салды. Кажы ла кырдын эмезе тӱгнниг бажында озогы-озогы шибеелер, виноград јайраган ару јаландар, онон садтар, садтар.

Станцияларда грузиндер виноград, арбуз, яблоко, виноградтын кычкыл аракызын саткылайт. Бир кичинек станциядан Хаджи виноградтын кычкыл аракызын экелди.

— Сенин јакшынак јерин учун, Хаджи!

— Менин тӱрӱл јериме једип келгенис учун!

Энбир. Ичкери та кандый да городтын отторы суркуражат. Ол — Гори. Кайда да туулардын ортозында таштарла согужып јаткан Кура деп суунын табыжы угулат.

Онон ары садтар, садтар. Энбирги кейде бышкылап келеткен яблоколордын ӱткӱн јыды јытанат. Јаан корзиналу ӱй улустар энбирги базар јаар та нени де апаргылап јат. Байла, јангы јылдын аш-курсагы болор. Гори городтын тӱндӱк јанында туманга оронгон ыраак тууларга колыла уулап, Хаджи ајдат:

— Менин айлым ол туулардын эдегинде.

— Ого јетире канайып барарыс?

— Темир јолло эмезе автобуска. Автобуска барзабыс, артык болор. Анаар поезд јӱк ле эртен тура барар.

Јарым ба, айса, бир бе частын бажында бис экӱ кӱзнӱктӱрининг шили бош оодылып калган кичинек автобуска отурала, Гориден чыккан јакшынак асфальт јолло мантадып барадыбыс. Эбире серӱӱн јаландар, кайда да бийикте кӱп

оттор суркуражат. Ол, байла, саклялардын от-
торы болор.

Кандый да түрген суунын күрин кечип ле
келеристе, автобустын баллондоры жарыла бер-
ди. Байла, агаш күрдин арсайган кадулары
автобустын баллонын өткүре кадап ийген ош-
кош. Шофер түк туй өзүп калган колдорыла
кандый да темирлер кодорып, грузин тилле
та кемге де коркышту арбанып турала, автобус-
тын алдына кире берди. Пассажирлер ончозы
жерде.

Же шофердо артык көлөсө жок. Улустар эсте-
гилеп, керилгилеп, нени эдетенин билгилебей
жат. Шофер турган улуска та нени де грузиндеп
айдала, бойы кабинага кирип, козырыктай берди.

— Таң атканча ол кайдаар да барбазым деп
айдат. — Хаджи грузин тилди жакшы билетен
учун, меге шофер грузиннинг калганчы сөстөрүн
анайда көчүрөт.

— Жойу барзабыс, кайдар?

— Ыраак... Чын ла, жойу баралык. Кандый
да жерди жойу өтсөң, ол жердин жыдын жагыс ла
ол тушта билеринг — деп, Хаджи менин сурагы-
ма философияла жандырат.

Мен мындый жараш таңды Грузияда баштап-
кы ла катап уткып жадым. Журайла, жаркынду
жажыл будукла будып салгандый жалаңдар, төң-
дөр, көгөришкен казыр туулар, табышту, табыш-
ту суулар. Женил туман өткүрө өңдөйижиб кал-
ган жебрен-жебрен шибеелер. Бу ончозы менин
нөкөрлөрүмнүн кичинек төрөл жери ле онын бу
шибеелердий ок жебрен өйдөң бери келген жаан
историясы.

Бис жолдын ла жанында өскөн грецкий кузук-
тарды ташла октоп туруп түжүрүп алаала, жол-

дын кырына ажанып алып, ойто ло барып жада-
дыс.

Биске сүрекей жеңил, сүрекей сүүнчилү.

ЈИРМЕ ЈЕТИНЧИ ПИСЬМО

Мен Хаджиле кожо катап ла талайдын
јаказында. Осетиянын тууларынан кече
эңирде ле түжүп келгенис. Туулардын эдегинде
јапшынып калган саклязында, онын ада-эне-
зинде бис экү эки недеде јатканис. Бис амырап,
нени де этпегенис.

Хаджи меге бойынын улузынын тойын көр-
гүскен, озогы шибеелерге, жебрен јуучылдардын
сөөктөрине апарып јүрген. Мен онын јурт јерин-
де јииттерле кожо буканын мүүзинен аракы
ичип, көп јыргалдарында лезгинканы кожо
«бијелегем».

Эңирлер сайын төнгө чыгып алала, ыраак
јок идиргенде аш согуп јаткан осетин кыстар-
дын кожонын тындап отураам.

Кайдаар ла көрзөң, туулар, туулар. Олор бу
кичинек јурттын үстүне торт ло эңчейгилеп
алган неме ошкош.

Түштүк таланын түндери сүрекей тынчу ла
карануй деп, мен качан да билбегем. Колынды
өрө лө чөйө тартсан, үстүнде турган јаан-јаан
јылдыстардын бирүзин үзе тартып алгадыйын.
Таныш эмес албаты, таныш эмес јер јаныс ла
мындыј түнде билдирип тургандый. Бу ок ту-
манга бастырган капчалдарды, казыр туулардын
баштарын, карарыжып турган озогы-озогы ши-
беелерди ле күркүреп јаткан суунын табыжын
уккамда, менин санаама јаантайын М. Ю. Лер-
монтовтын үлгерлери киретен:

Дарьялдын терен кыбында
Ташталып Терек агат.
Озогы шибее тенкейип,
Карарып төгдө турат.
Анда туман өткүрө
Одычак күйүп суркурайт.
Жорыкчыга көрүнип,
Амыраарга кычырат...

Мында, сырангай ла талайдын жаказында,
сүрекей токыналу ла тымык. Же курорттордо
түште де, түнде де улустын табыжы тымыбай
жат.

Кече ле бис соок бүдүштү, ак булутту туу-
лардын ортозында болгоныс. Бүгүн десе эрке
үнденип жаткан талайдын толкулары ла амырап
жүргөн улус, энирги кафелерден угулган музы-
ка, кожон...

Мен Хаджиле кожо сырангай ла талайдын
жарадында турган кафе-рестораннын ачык ве-
рандазында отурым. Талай сүрекей тымык. Та-
быштанбай, бир аай жайканыжып жаткан толку-
ларда сүрекей көп жылдыстар эжингилейт. Эр
улустардын күнге күйүп калган ийиндерине үй
улустар колдорун эрке салгылап алала, сүрекей
араай жайканыжып, танго танцевать эткилейт.

Мынайда ла көзинди жумуп алала, бу тымык
тангонын алдыла араай, араай жайканып жаткан
талайдын толкуларыла эжинип барадар күүнин
келет.

Түштүк городтын отторы бир эмештен өч-
күлөп ле жат, же тымык танго эмдиге ле ойно-
гончо.

Кайда да анда, талайдын ыраак түбинде,
маяктын жаркыны суркурайт. Бу тангонын ал-
дында ол база араайын, араайын жайканып тур-
гандый.

Уйкузырап калган официанттар залдын

одын бирден, экиден өчүргилеп те тургулаза, же бис тангонын алдында эмдиге ле жайканганчабыс. Мениле танцевать эткен студентка-кыс меге ыраак Лена деп билдирет. Мен онын көзине де көрбөй жадым, белинен кабыра тын тутпай да жадым.

Мен качан бирде сүүгенимле кожо бу ок талайдын жарадына келип, мындый ок энгирде, мындый ок кафеде тангоны танцевать эдер эдим. Же ол жүрүмгө жедерге меге сүрекей көп ой керек, сүрекей көп иштеер, шыралаар керек.

Эртен тура Москва жаар барып жаткан баштапкы ла поездде мен жүре берерим. Кара талайдын жарады бу энгирле, тангозыла, толкуларында эжинген жылдыстарыла кожо менин кийин жанымда узак ойлөргө артып калар.

Качан да токыназы жок улу Кара талайдын толкулары, эзен болзын!

ЖИРМЕ СЕГИЗИНЧИ ПИСЬМО

Меге институттын профсоюз кассазынан болуш эдип жолго акча бергендер, эмди мен катап ла жеримде. Качан Москвада болорымда, текши общественный жадын-жүрүм, та нени де сакып тургандый, сүрекей тымык болгон. Жангыс ла поэттердин табыжы жаан.

Жети коноктын туркунына мен айлыма жеткем. Мен эмди олордон сүрекей ыраак, онын учун эм тура нени де билбезим. Туулардын ортозында жылыйып калган кичинек деремнем, алты толыкту айлым, энем ле болчок турамнан өскө не де жок. Жаан табышту жадын-жүрүм меге мында сүрекей ыраак деп билдирет. Онын учун эмеш жоктомчылу.

Мында улус өлөң ижине туку качан кирип калган, жаандар-жаштар ончозы иште, онын учун үйде отуурага сүрекей эби жок. Жанып келеле, айылга бир - эки ле коноло, мен бригада жаар жүре бергем.

Эмди мында конуп, мында ла ажанып жадым. Жапашта уйуктаарга сүреен жакшы. Курсак кирелү де болзо, улус комыдабай жат. Бистин алтай улус эр жажына мынайда ла иштеп, темигип калган ошкош. Калаш жокко супты ичкилеп алала, карануй киргенче ле иштегилеп жат.

Москванын столовыйларына үренижип калган бойыма баштап тарый күч болгон. Бистин жердин улузы эмдиге жетире кандый да иште иштеп, качан да комудабаган дезем, ол төгүн болбос.

Былыр күскиде бистин жерден выставкага Москва жаар бир колхозчы өбөгөн барып жүрген. Мен оныла кожо кере ле түжине Москванын оромдорыла жүргем. Сегис час энгирде мен оны выставканын гостиницазына жетирип, үйдежип саларымда, ол мени күндүлеерге столоыйга кычырган. Орөкөн бичик билбес болгон учун, мен столдын үстүнде жаткан менюны алала, бу столоыйда кандый курсак белетеп турганын кычырып бергем.

Өбөгөн курсактардын адын узак тындап отурала, официант кыска төрт котлет, эки кружка сыра, он стакан чай жакыткан. Орөкөннинг санаазында котлет эн ле тамсык курсак болгон ошкош...

Ол күн энгирде общежитиеге ойто жанып келдеримде, менин санаама бойымнын жеримнинг иштенкей улузы, оlorдын эр жажына иштеп жүреле, жиген-ичкен курсагы кирген. Меге ол тушта коркушту ачу болгон.

Мен эмди катап ла олордын ортозында. Кече кандый да городтон бистин јердин кижизи айылдап јүрген. Јааш өтпөс плашту, шляпа бөрүктү. Бойынын јеринин улузынын јадын-јүрүмин јамандап, городто јадын-јүрүмди мактап, ойто јүре берген. Эмди көп уулдардын санаа-зы: колхозтон качып барала, городто кандый бир ишке кирип аларында.

Качан да мениле кожо школдо үренген уулдар ла кыстар озо баштап мениле куучындашпай, јуукташпай туратандар, је эмди кем јок ошкош. Олор менен јаантайын: «Ўредүнди божодып алзанг, кайда иштеерин?» — деп сурагылайт.

Кече јалангда ишти сүрекей орой божоткон-ныс. Мен бугулды Зина деп балала кожо салгам. Качан да јуунын өйлөринде мен оныла кожо школдо јангыс партада отургам. Онон аймакта да кожо үренгенис, је ол кату өйлөргө чыдажып болбой, үредүзин чачып ијеле, јана берген.

Мениле кожо үренген балдардан јангыс ла ол «онон ары не үренбедим не» деп комудабай јат. Байла, ого кандый да јүрүм јакшы деп билдирет ошкош. Кече энгирде јаланнанг одуга оныла кожо јанып келедеристе, ол бистин јаш туштагы өйлөристенг көп немени эске алынган. Бис экү тегине ле куучындажып, јаландардын үстүле јайылып турган энгирги туманды ајыктап, бөд-нөлөрдинг кожонгын тындап келеткенис.

Улус јуулган одуга
Унчукпай кожо баралык.
Мечирткенин эткенин
Мендебей кожо угалык.
Амырап јаткан јаланга
Ай чыкканча удайлык.
Көк чечектү јаланга
Көөркийлер болуп ойнойлык.

Жымжак, жылу бугулдын
Жыдын кожо жытайлык.
Тегериде жылдыска
Тегине ле көрөлик...

Жок, кандый да болзо, жүрүм сүреен жакшы,
сүреен жилбилү!

ЖИРМЕ ТОГУЗЫНЧЫ ПИСЬМО

Тууларда энир. Сысту жаландардан, ты-
мык аркалардын жүзинен чалгыла чаап
салган өлөннинг өткүн жыды жытанат. Талтарлар
эмди таң атканча ла кожондожор. Уйуктап
калган ыраак сойоктордон соочы деп куштын
үни угулат.

Арттын үстинде элик багырат. Байа энир-
де туска барган бригадир уул ол эликке тушта-
гай не, жок не? Туштаза, эртен бригаданын
улузында эт болор эди.

Энирде өзөккө азык-түлүккө барган уул эм-
ди ойто жанып келеткен болбой кайтсын. Кыр-
ланнын бери жанында онын кожоңы угулат:

Көк жалангла маптаган
Көлөсө изин кем билер?
Көк чаазынга бичиген
Көөркийим колын кем билер?

Ол кандый көөркийден письмо алала, комы-
дап келеди не? Меге эмдиге жетире письмолор
келбей жат. Эмди меге ол көөркийден качан да
письмо келбес... Мен де ого бичибезим.

Тууларда табыш угулбайт,
Кыскылтым чөлгө көрөдим.
Ыраак үүрем унчукпайт...
Күртүктер меесте ыйлажат.

Айдын сары чогына чалыткан јаландар,
шыңырап калган сын-аркалар сени бир де керек-
сибей, уйуктагылап калган. Телекейдин үсти
амыр ла тымык.

Москвада эмди энир јангы ла кирген. Иш-
мекчи улус эмди айылдарына јангылап турган
болор. Троллейбустарда, автобустарда, метродо
ло электричкаларда эмди улус јык ла толо.

Уулдар площадьтар сайын эмди туштажу-
ларга баргылап јаткан болор...

Алла эмди нени эдип, нени сананып отуры
не? Јанар алдында ол мени Казанский вокзалга
јетире үйдешкен эди. Эки письмозына эмдиге
ле каруузын бергелегим. Эмди ле бичиир эдим,
је чаазын јок.

Мындый јарык айдын түнде бичик те кычы-
рып отургадый. Је кычырар күүним јок. Бригада
јаар келип јаткан уулдын адынын бышкырганы
угулат. Онын кожонгында кандый да эрикчелдү
санаалар бар:

Алтын төштөк суркурап,
Абакай баскан Алтайым.
Айдын түнин түш эдип,
Адам ойногон Алтайым.
Эки шанкызы шыңырап,
Эјелер баскан Алтайым.
Энирдин түнин түш эдип,
Энем ойногон Алтайым.

Азык экелип јаткан алтай уулдын кожонгын
тымык аркалар, уйуктап турган эбире туулар,
јолды јакалай турган јоон-јоон кангыл тыттар
тындагылап тургандый. Кайда да ыраак тас-
кылдардын бажында пастухтардын отторы сур-
куражат. Олор эмди, байла, бойларына курсак
азып, шакпыражып отургылаган болор.

Бу мыны ончозын эбире ајыктап отургамда,

нени де айдар күүним келип жат. Же керектү сөс-
төр торт табылбайт. Мен торт ло бу ар-бүткенле
биригип калгандыйым. Онын учун жадын-жүрүм-
де оок-тообыр немелер сүрекей кичинек ле сүре-
кей каткымчылу немедий билдирет.

Jaан тегерик ай... Уйуктап калган тымык-
тымык жаландар ла алтай уулдын кожонгы... Бу
эбире ар-бүткен ле азык экелип жаткан алтай уул
жангыс немедий...

ОДУЗЫНЧЫ ПИСЬМО

Күс... Удабастан ла ойто Москва жаар ата-
нар керек. Үредүнинг калганчы жылы... Жай
качан ок өдө берген. Күстинг једип келгенин
карара берген обоолор, бир эмештен саргара
берген аркалар ла ажын јуунадып койгон ээн
кыралар керелейт.

Деремненин балдары мажак тергилейт. Ја-
ландарда таандардын табыжы коркыш. Балда-
рын учарга үреткилеп јат. Јажандардын орто-
зында отогылап жүрген уй-малды көргөндө, сү-
рекей токыналу санаалар келет.

Jaан улус тааннын балдары ошкош табышту
балдарын ээчидип, түжиле маала каскылайт.

Олор кере ле түжүне бөкөйгилеп алала, иш-
тегилейт. Олор жангыс ла, качан көк аяастын
түбиле, туулардын үстиле турналар учкулап
баратканда, белдерин түзедип, колдорыла көзин
јалыктап алала, турналарды ээчиде ајыктап,
анайда амырап алгылайла, онон катап ла иш-
тенгилейт.

Јаландарда сүрекей ээн ле тымык. Ончоло-
ры кышка белетенгилеп јат. Мен де јолго беле-
тенор ошкожым.

Түнде куулар учкулап, эбире аркаларды кунукчылду үндерилен торгылтып баргылайт. Энемнин эски туразынын эжигине түнде шылыражып, бүрлер келгилейт.

Кап-карануй күски түн.
Чугулданып салкын келет.
Куулар түниле табышту
Кунукчыл тууларды эбирет.
Саргарган кайыннын бүрлери
Салкынга сүрдүрүп эжикке келет.
Күски будак көзүктү
Араай-араай токылдадат.
Уйазын карлагаш жабуда
Узун күске таштады.
Узуги жоктон аркада
Угулар онтоп кунукты.

Мен база учкун куштый... Менин санааларым эмди сүрекей ыраак. Мен удабас ла уча берерим.

Мен жокто бу ээн аркаларды, кобыларды ла жалаңдарды кар бүркеп койор. Энемнин болчок туразын база кар бүркеп салар. Кышкы энгирде сүрекей тымык турган бу деремнемди жаңыс ла сооктон көгөрижи калган жылдыстар көргүлөп турар. Карануй аркаларды керий түлкү көкпөндөдө желип отурала, деремненин коомой укту ийттерин өчөштирип, эки-үч катап жынкылдада үрүп ийер. Кече городтон бого качы болуп иштеерге келген Таня деп кыс төгненин үстүндө турган болчок школдо иштеер. Ол жүк ле сегис бала үредер. Деремнеде артык балдар жок. Көөркий балдарды канайып үреткей не? Боочыларды кар туй алып койзо, акказын кем экелип бергей не? Бойы сүрекей керсү бала. Байла, одус жылдарда Комсомольск-на-Амуре деп городты мындый ла турумкай балдар туткан болор. Мен ичимде ого күйүнип жадым.

Мен оныла мында кожо иштеген болзом,
кышкыда сегис балага сүрекей жаан елка жазаар
эдим. Оноң сүрекей көп чөрчөктөр кычырап
эдим...

Деремнеде сүрекей тымык. Күски будак көз-
нөккө катап ла сокты. Ол терегешти көзнөктин
алдында мен бойым отургускам. Эзенде келзем,
ол жаан болуп калар.

Деремненин туралары ыжын чөйилтип, ток
курсактын жыдыла жытангылайт. Алтын күс деп
тегиндү айдылбаган.

Потпойлодо картобын
Койдонып алала,
Туралар жылу
Үргүлөп тургулайт.

Кыйын жаткан
Кичинек деремнем
Кышты сакуп,
Ток үргүлөйт.

Төң бажында турган кичинек турада удабас
ла одычак күйе берер, мендий ок жиит кижиге
сегис балага көп жаңы немелер куучындаар,
олорго торт башка жүрүм ачып берер. Сегис ба-
ланын тоозында менин кичинек сыйным. Онык
жүрүми, келетен жолу ол ло карарып турган бол-
чок туранын эжигинен башталар.

Ойлөр өдөр, жүрүм кубулар. Бу жаркынду
орооннын элбек жолыла албатызына тузалу сегис
гражданин барар.

Таня деп атту кыс баладый балдарга жаан
бийан.

Эзен болзын, Таня! Атанар өй жеткен. Мен
эмди жаңы жүрүмимнин бозогозында.

Ырысту жеримди билерге болуп,
Ыраак жолго барып жадырым.

Кышкы күндерде, ол ыраак түндерде
Араайын, араайын түжелип турадыг...

ОДУС БИРИНЧИ ПИСЬМО

Москванын карга бастырып салган бульварлары. Эртенги күннен ала диплом беле-теп баштаар керек. Оны неден баштаар? Нени чийер? Бу сурактарга эм тургуза каруу жок. Алты ай бергилеп жат. Ой жеткил.

Литературный вечерлер, театрлар, музыка, жилбүлү туштажулар... Мен эмди Москвада калганчы ла жыл...

Качан баштапкы курста үренип турарымда, үредүни капшай божодоло, жанар күүним келип туратан. Эмди ой сүрекей түргөн өдүп тургандый деп бодолот.

Бу көбү карга бүркедип салган аллеяларла мынайда ла базып жүрер күүним бар. Эмезе Кызыл площадька туруп алала, Спасский башняда ойногон частын үнин тындап ла турар күүним бар.

Анчада ла энирде Кызыл площадьта өйлөрдin барып жатканы көзине көрүнип турган немедий билдирет.

Кече Аллала кожо Москванын оромдорула орой энир киргенче тегине ле базып жүргенис. Бүгүн ол келбес. Адазы тын оору. Жуу тужында шыркалаткан шырказы ачылган, эмди ол госпитальда.

Бистер карып өлзөбис,
Азый шыркадан өлөрис... —

деп, орус поэт чын айткан. Бистин адаларыстын көбизи азыйгы шыркаларынан өлгүлөп жат. Адамнын сөөги кажы алтайда калганын мен

эмдиге ле билбезим. Жыгылган јерин де көрүп алатан болзом, бу жүрүмде менин жүрегиме јенгил болор эди.

Бу Кремльдин јебрен стенелеринин алдына 1945 жылда бистин солдаттар фашисттердин мааныларын канайда јерге экелип чачкылаганын мен көрбөгөм. Мен оны јангыс ла кинодог көргөм. Кинодогы солдаттардын ортозынан ол тушта мен адамды бедреп туратам.

— Јын, јын, јын! — ол Кремльдин чазы согуп јат. Бир, эки, үч, төрт... он, он бир, он эки... Он эки час түн. Менин мынан барар күүним эмдиге ле келбей јат. Оромдор бир эмештен там ла ээнзиреп барат. Јангыс ла сүүшкендердин нени де ајарбай жүрген каа-јаа сомдоры карары-жып өткүлейт.

Араайын, араайын јаап турган көбү кар көп санаалар экелип, кандый да шүүлтелер эбелтет...

Сананып турум јеримде,
Бойымнын төрөл јеримде..
Улузым ырыс түженет.
Кайкалаган кар түжет.
Төрт талалу төрөлим
Сергелен тымык уйкуда.
Агыдып ийген «Јылдызы»
Амыр ыраак јорыкта..
Сананып турум јеримде,
Бойымнын өскөн јеримде.
Төрөлим амыр санаалу,
Төрөлим јолы јаркынду.
Телекейле јыл барат..
Телекейле јыл барат..

Кремльдин стенелеринин алдында турган чибилер тымык, тымык үргүлөп турулар. Себи бажында мындый ок чибилер эмди база үргүлөп тургулаган болор.

Анда эмди сүрекей соок. Мөштөр соокко

чыдажып болбой, тазыражып турган болор. Кандый ла кижинин төрөл јери ыраагынан сүрекей билдирүлү, көрүмжилү. Артып калган бастыра жүрүмди меге эмди анда өткүрер керек. Кандый жүрүм болор, мен эмди онызын билбезим.

Ончозы јакшы ла болор деп билдирет. Мен ончозын ла эдер-тудар күүндү. Нөкөрлөрдин сагыжы база андый. Жүрүм меге андый ла күч неме деп билдирбейт. Мен де, менин нөкөрлөрүм де эмди Коперник те, Ломоносов то болор арга-лу. Онон арыгызын жүрүм бойы көргүзер.

Бис эмди эн баштапкы таланттар, эн баштапкы гуманисттер. Экинчи јер биске јарабай јат.

Түн... Москва... Кызыл площадь...

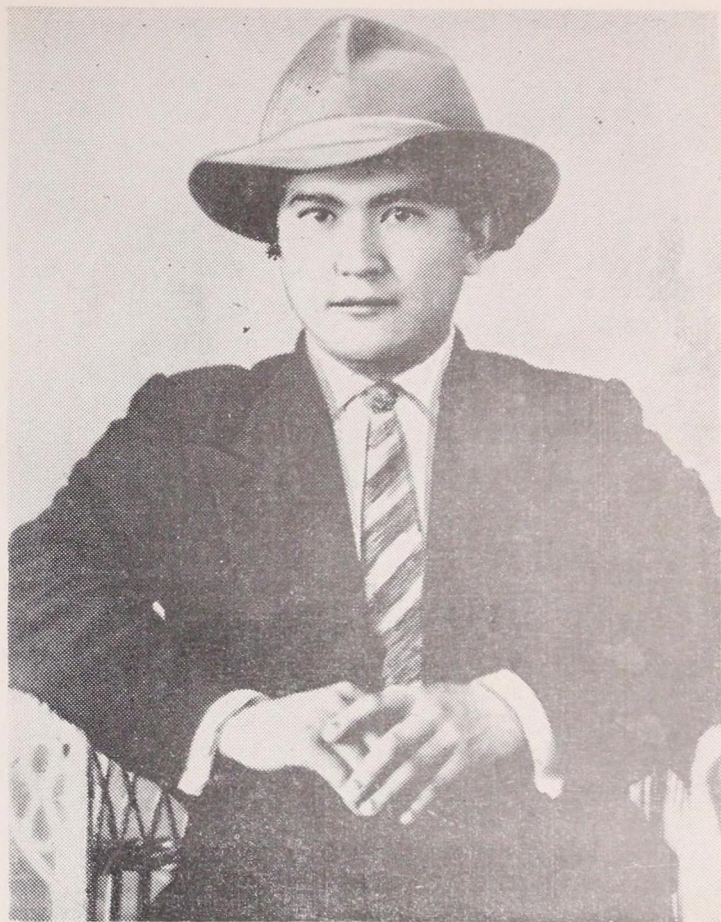
ОДУС ЭКИНЧИ ПИСЬМО

Эки ай өдө бергенин сеспей де калдым. Эмди мен алдынан кыпта јангыскан јадып, јангыскан иштенип турум. Орой энир киргенче ле иштенип јадым, је ижимди комиссия јарадар, та јаратпас — онызын эм тургуза айдарга күч. Је менин санаамда ижим тын ла барып јаткандый билдирет.

Кече Ленадан письмо алгам. Кандый да уулга барган эмтир. Письмозы кандый да санаалар ойгосподы. Бу письмоны почтальоннын колынан токуналу алала, анайда ок учына јетире токуналу кычырып салдым.

Јүрегим бир де манзаарып согулбады. Ненин учун? Торт билбей јадым. Каруузын берерге турала, онон токтоп калдым. Олорго эмди менизи јогынан да јакшы болбой кайтсын.

Мен эмди ле мени ондойтон балага туштай-

Институттың кийинде баштапкы жыл
иштеп турган тужы.

Сол жанында поэттин адазы
Василий Константинович Кокышев

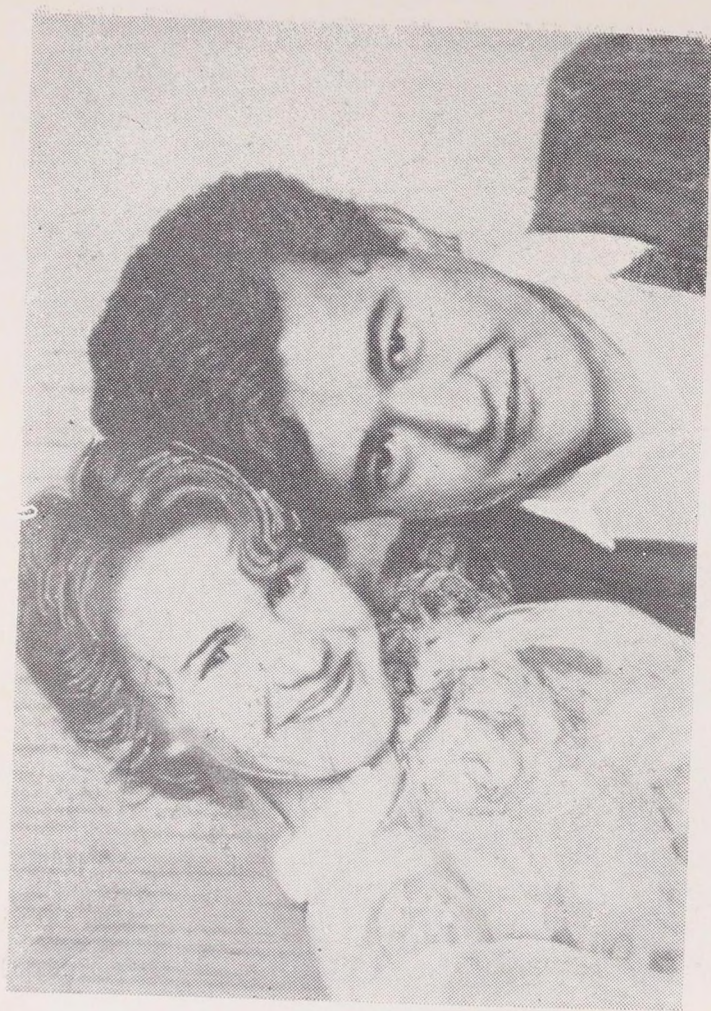
Поэттин энези Арина Саналовна Қокышева

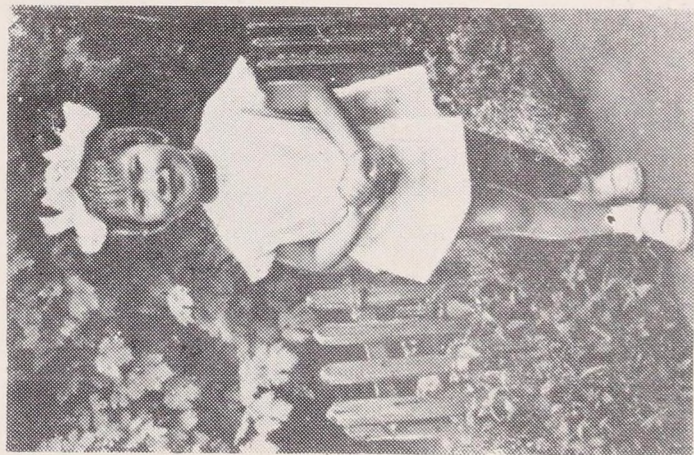
Оолаастыг орто уредулу национальннй школҕында уренип турган оидо.

Горькийдин адыла адаланган Литература институттын баштапкы студенттери.

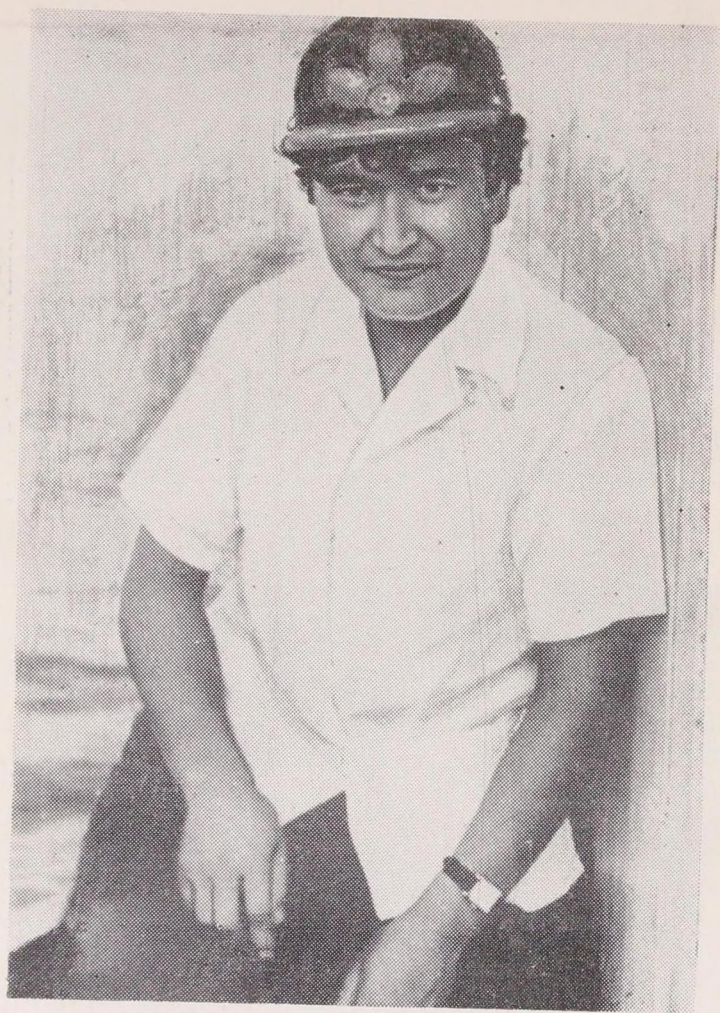
Л. Кокышев үйіле кожо.

Л. Кокышевтин кызы — Светлана

Поёттин эрте божоп калган баласы — Марина

Кубага јорыктап жүргениниг кийинде

тан болзом, жүрегимнин бастыра от-жалбыжын, бастыра күүнимди ого бир де кысканыш жогынан берер эдим.

Кече энирде кинодо отурзам, кандый да таныш эмес кыс бала меге коштой отурган. Ол баланын кеберин туйказынан сүрекей узак аяктагам. Оныла кожо мен санаамда ыраак тууларда альпийский жаландарла атту барадым, түргөн суулар кечедим, оны жүзүн-базын жеткерлерден корыйдым.

Терен, көпөгөш ыштарга тартылып калган капчалдарда күркүрөп жаткан суунун кожонун тындап, ыраак жылдыстарга көрүп отурадым...

Чанкыр-чанкыр кар айланат,
Чачынты оттор ыраактан көрүнөт.
Чачтары жайылып, энирди озолоп,
Кыс-бала меге удур келедет.
Жайыла түшкөн көпөгөш жалаңла
Жайкана басып, бис кожо барадыс.
Ол жердеги отторго көрөдис,
Ол жердеги сөстөрдү айдадыс.
Аба-жышта туралар тудадис,
Айлу-күндү алтайлар ачадыс.
Салымга теерип, каткырып турадыс.
Сананып таппас сөстөрдү айдадыс...

Ол баланын адын мен билбесим. Тышкары куучында жарга эби жок. «Кей ле неме болор» деп сананар. Бүгүн Арбаттагы кинотеатрдын жанында база болгом. Же ол бала көрүнбеди. Айса болзо, бир-эки күннен жаңы кино көрөргө келер болор бо?

Алла сүрекей жакшы бала, же онын кылык-жаңында та не де менин ичиме кирбей жат. Онын бойынын да меге күүни жок деп бодойдым. Ол мени та неден улам тооп турганын мен билбей жадым.

Тышкары март. Бульварда турган агаштар

кыруга бастырып, апагаш, апагаш тондорлу кыстарга түңей көрүнөт. Мен оларды күнүн ле эртен тура көзнөктөн көрүп жадым. Тымык күски күндөрдө олардын бүрлери араай төгүлүп турганда, кулагыңа тымык-тымык музыка угулып турар.

Эмди жас. Удабас ла агаштын бүрчүгү база андый ок музыкала ачылар. Онон жастын жыдынан кижинин бажы сүрекей айланар.

Ол тушта меге оромдо туштаган кажы ла кижы сүрекей ырысту деп билдирип жат. Ачынып калган кижы туштаганда, менин оны тоқындар күүнүм келип жат... Удабас ла жас жедин келер. Менин жүрегим оны сезип тургандый, кандый да билдиртпес тату сыска бастыртат. Түндө амыр уйуктап болбой, жаантайын та нени де тындап турадым. Байла, бу амыр жогынан эки айга чыгара иштенгенимнен улам болор.

Бүгүн энирде нөкөрлөрүмле кожо кандый бир баазы жеңил кафеге де барза, кем жок болор эди, же акча деп неме жок.

Эки билеттин акчазын кемнен-кемнен төлүгө сурап алала, Арбаттын кинотеатрына барза, кайдар? Айса болзо, ол балага туштай берер болорум ба? Онын ады кем не? Байла, Лена, эмезе андый бир кижинин санаазына кирбес ату болор..

Студенттерде эмди кемизинде де акча жок, онын учун мен эмди ле жадып уйуктаарым.

Эзен болзын, таныш эмес бала! Качан бирде мен сеге туштаарым. Ол тушта мен кемзинбей, сеге нени-нени айдар эдим.

ОДУС УЧИНЧИ ПИСЬМО

Москванын жанында түштүк темир жолдын жаказында турган кичинекей станция бар. Онын ады Востряково. Мында көп саба туралар — дачалар. Карагай агаштардын ортозында турган дачаларда кышкыда бир де кичи көрүнбөс. Темир жолдун станциязынан анаар орык жолло бир-эки километр барар керек. Карагайлардын ортозында турган ак жерде жаан көл бар. Жаскыда мында кийик суугуштар эжигилеп тургулайт. Көлдүн ары жанында сас жер. Онон ары Москванын алдыла чөйилип жүрө берген чөл жерлер...

Мен бу эң ле учында турган дачалардын бирүзүндө жадырым. Эжиктен чыксаң ла, койу, бийик карагайлар, барбак чибилер. Орык жолдун жаказында жаан көл.

Кайда да агаштардын ары жанында Внуковский аэродром. Мен мында бойымнын жийик үйүмдө экинчи ай журтап жадым. Ады — Светлана. Арбаттын кинотеатрында туштаган ол ло бала. Калганчы катап кинотеатрдан ла чыккан бойыбыз ЗАГС жаар барганыс. Кинотеатрдын эжигинде бисти нөкөрлөрибиз шампан аракылу, машиналу сакып тургандар.

Таксинин ичинде көп чечектер, сыйлар болгон. Алтай нөкөрлөрүм, Хаджи, жаңыс курстын студенттери үч таксилу барганыс. ЗАГС кандый да переулокто жабыс потолокту караңуй, кичинекей кыпта болгон. Тоозындалып калган жалбрак-тарлу фикустын жанында турган жаан эски столдун кийинде отурган карган эмеген Светлана ла менин ады-жолысты сүрекей узак бичип божойло, онон бистин колдорыстан соокко көгөрө тонуп калган карган колдорула силке тудала,

тырлажып турган тунгак үниле уткуулду сөс айткан.

Кенетийин бистинг кийин жаныста адып ийген шампанскийдин табыжынан карган эмеген чачыйла, колындагы пресс-папезин жерге ычкынып ийген. Онон манзаарып айткан:

— Мен слерди акту күүнимле уткып, ырысту болыгар деп күүнзеп турум.

Же онын сөстөрүн учуна жетире кем де укпаган.

Тышкары чыгып келеристе, жүрөктеристе жеңил, жеңил боло бергендий болгон. Ойноп турган жаскы күн, туралардын стенелеринде ойногон койоноктор, машиналардын табыжы — ончозы бистинг кулактарысты тундуруп ийген. Бис ончобыс машиналарга отуруп, Светлананын айлына келгенис. Тойды кайда эдерин шүүнүп турганыс. Үйимнин энези кайдаар да Дальний Восток жаар гастрольго жүрө берген, онын учун бастыразын башкарзын деп, бойынын эжесине артызып салган.

Эжези десе тойды айылда эдер, чыгым ас болор деп турарда, менин нөкөрлөрүм: «Андый болзо, бис тойды бойыста эдерис» — деп, кату сөзин айдып ийгендер. Нөкөрлөрүм бойлорынын стипендияларынан арткан-калганын бириктиргилеп, тойго керектү немелерди ончозын белетеп салгандар. Той тужында бастыра нөкөрлөрүм болгон. Жаңыс ла үйимнин эжези чыгымнан коркып келбеген. Ойто жанып келеристе, үйимнин эжези биске мынайда айткан:

— Эмди слер Алтай жаар барганчаар, Востряководо дачада журтагар. Мен анаар кече бир машина таш көмүр апарып салгам. Бис удабастан анаар база барарыс...

Эки кып дачанын түштүк кыбында эмди эки

айга чыгара Светланаала экү журтап жадыбыс. Ол эртен тура турган бойынча медицинский институтуна јети частын электричказыла Москва јаар атана берер. Энгирде јүк ле сегис часта јанып јат. Мен дезе Тобик деп угы коомой ийдичекле кожо кере ле түжине јаныскан. Мен де күндердин өткөнин торт сеспей жадым...

Иштер сүрекей көп. Столдон јүк ле јети час энгирде туруп жадым. Бир ай кайра бичиген иштерим эмди меге сүрекей коомой деп билдирип јат. Онын учун бастыра бичигенимди эмди каттап, јаныдан баштап жадым.

Иштеп болбой до турган күндер бар... Андый өйлөрдө, мен столдын кийнинде отурып алала, амадуларыма салдырып, анайда ла отурып каладым. Аштай берген Тобик курсак сурап, кынзый ла бергенде, болгонып келедим.

Санаалар сүрекей көп. Эмди алдыста кандый жүрүм болор, канайда жүрер, канайда иштеер — бу ончо сурактарга карууны эмдигештен берер керек. Мен билелү кижилер болуп калгам, онын учун мен ончо немелердин каруузына туруп жадым...

Үйим ол керегинен та ненин де учун сананбай јат. Онызы меге эмеш эрикчилдү. Энгирде бош өйлөрдө Тобикти ээчидип алала, карагайлардын ортозыла амырап жүредис.

Удабас кар кайылып, јерден көк чыгып келзе, биске сүреен јакшы болор. Светлананын энези јүк ле јайгыда јанар, эјези дезе эмдиге ле биске айылдап келгелек.

ОДУС ТӨРТИНЧИ ПИСЬМО

Энгирде бис экү көзнөктин алдында коштой отурып алала, койу карагайлардын будак-

тарында секиргилеп турган омок тийиндерди аяктап, келетен өйдө жүрүмисти куучындажып, амадуларыска узак салдырып отурадыс. Эм тургуза мында сүрекей ээн. Көзнөгистин алдыла бир де кижинин өткөнин көрбөзүн. Кышкы орык жол жүк ле бистин эжигиске жетире. Бистен ары карагайлар, койу агаштар...

Качан жаан энир жылдыс көзнөгистен карап, карарып турган карагайлардын үстүндө мелтирей ле бергенде, бис уйуктаарга жададыс. Үретен неме жок учун Тобик сегис час энирде ле уйуктап калат.

Бистин кыбыстагы хозяйство: бир агаш орын, стол, книгалар, эки отургуш, бир раскладушка ла угы коомой Тобик деп ийт. Бистин айлыбыска кирип жүрген энг ле баштапкы айылчыбыс — ол чибилер каруулдал турган каруулчык өбөгөн болгон. Ол эки стволду мылтыгын эжиктин жанына жөлөп салала, барбак сагалында тонуп калган тошторды сабарларыла кактап, оноң столго мен дебей отурала, эки порция пелмен жип, үч стакан чай ичкен. Оноң кангазын табыланып туруп азып алала, биске: «Жакшы коныгар, жакшы журтагар» — деп айдала, жүре берген.

Кече нөкөрлөрүм Москвадан чаналу келип жүргендер. Мен олордын келгенине коркышту сүйүнгөн бойынча магазиннен барып аракы садып экелгем. Оноң олорго бойымнын ижимди кычырып, карагайлардын ортозыла тун киргенче ле чаналу жыгылап жүргенис. Жангыс ла конорго эби жок болгон. Нөкөрлөрүмө төжөөр төжөк тө, олорго жабар жууркан да жок болгон.

Хаджи чечинбей, анайда ла конуп алган. Же эртен тура бистин турабыстын ичи катап ла талтабышка толо берген. Тобик те коркушту көкүп

алган. Олор жүре берген кийинде Тобик торт эригип, эмди неге де јилбиркебей, уйуктап јат...

Јангыс ла бис экү эмдиге уйуктап болбой јадырыс. Мен үйиме Сибирдин учы-куйузы јок телкемдери ле тайгалары керегинде куучындап, төрөл тууларымнын јаражын мактап јадырым. «Бис тууларла атту јоруктап, аннын үнин угарыс, альпийский јаландар көрөрис» — деп, мен көзимди јумуп алала, куучындап јададым.

— Меге атка минетен костюм сүреен јараар, чын ба? — деп, үйим менен сурайт.

Менин фантазиям кандый да бай болзо, је атка минетен костюм менин санаамда да јок. Мен, јажына аттын үстине өскөн кижии, андый костюм бар деп эмдиге јетире билбегем де. Онызы меге эби јок то, эмеш ачу да.

Је Светлананын күүнин јандырбаска, мен ого кандый костюмду јорыктаза јакшы деп, жүзүн ле жүөр немелер куучындап јадым. Ол менин куучынымнан учында уйуктап калат. Мен дезе ойто туруп, отты јарыдала, онон ары иштенип, төжөккө эки час түнде јададым.

Тындап јатсан, эбиреде бир де табыш јок. Јангыс ла ыраак станцияла өдө берген ыраак јорукту экспресстин араай тирсилдеп калпаны угулып калат. Карагайдын будактарынан түшкен кар тонг јерге күч эдип калат. Онон ойто ло табыш јок.

Айдын көгөлтирим соок јаркынына көзнөктөнгө кандый да јаан апагаш куштарга түнөй сомдор чеденнин ичинде турган яблонялардын будактарында көрүнгилейт. Светлана кандый да түштер көрүп, уйку аразында араайын күлүмзиренип јадыры.

Кайда да Москва јаар барып јаткан калганчы электрчканын үни угулып калды. Онон

төрт частын бажында база Москва жаар барып
јаткан баштапкы электричканын ўни угулар.

Алтынчы электричка Светлананын. Оноң
тўш өдөр. Эңир кирзе электричкалар Москвадаг
келгилеер. Москвадан келген он экинчи элек-
тричка база Светлананын. Эртең тура, байла,
салкынду күн болор. Каалганын ачык артып
калган эжиги салкынга чыкырап ла јат, чыкы-
рап ла јат...

Светлана күлүмзиренгенче. Ол кандый тўш
көрүп јады не? Байла, кандый бир вечерде болор.
Уулдар, байла, оны танецке кычырып, компли-
менттер айдып турган болбой кайтсын.

Ай карагайлардын ары јаны жаар араай
ажып браадыры. Удабас ла, байла, таң ада бе-
рер. Эртең институтка јетире барып келер керек.
Письмолор бар болор.

Нөкөрлөрдөң ыраак јадарга сүрекей күч.
Ого јүк нөкөрлөрдин јүстерин көрүп, олордын
үндерин де барып угуп алар керек.

Баштапкы электричканын ўни... Ой алты час
эртең тура. Турар керек, јангы күнди уткыыр
керек.

ОДУС БЕЖИНЧИ ПИСЬМО

Јас једип келген. Көзнөктин алдында тур-
ган яблонялардын чечеги јайылып башта-
ды. Тенгери сүрекей бийик, телекейдин төжи
ачык. Көлдин тожы кайылып калган, эмди
анда балыкчылардын сомдоры эртең турадан
ала эңир киргенче көрүнөт.

Менин јарым јылга баш көдүрбей бичиген
ижим божогон. Светлана экзамендерге белетенип
јат. Менин ижим аайынча јарым айдын бажын-

да защита болор. Нөкөрлөрүм защитага база белен.

Кече олардын ижин кычыргам, мен олар учун бир де коркыбай жадым. Бичиген иштери меге сүреен жараган, олар коомой темдек качан да албас деп бодойдым. Бойымнын ижимнен чала жалтанып жадым. Нөкөрлөрүм, үйүм мени токынаткылап та турза, же коркымчылу. Онон, качан защита божозо, нөкөрлөрүмле, үйүмле кожо жанарым.

Анда иштер сүрекей көп. Бистин күчибис бедер, бис ончобыс иит, күчибис көп, санааларыс жарык. Ончозы жакшы болор. Жагыс ла калганчы өйлөрдө үйүм эжезинин айлында удаар болды. Олор та нени куучындажып турганын билбезим. Үйүмнен суразам, каруузына нени де айтпай жат. Энези мында болгон болзо, эжезинин табына ол салдыртпас эди.

Кече эжези биске келип жүргөн. Менин бичип отурган ижимди көрөлө: «Бу книга учун канчаны аларын?» — деп сураарда, каруузына нени де айдып болбогом. Онон кайдан да гөрт плотник келген. Үйүмнүн эжези олорго кандый да жакылталар берип, үчинчи кыпты канайда тутса жакшы болор деп менен сураган.

Мен бу да суракка каруузын берип болбогом. Бу тушта үйүм мен жаар кандый да сан башка көрүжиле көрүп ийеле, нени де айтпаган. Онын анайда көргөнин мен баштапкы ла катап көрүп жадым. Мени, байла, торт болужы жок кижиле деп сананган болор. Плотниктер тоормоштын үстүндө жергелей отургылап алала, таңкылап отургандар. Мен оларго кожо таңкы тартып ийерге жууктай басып келеримде, чоокыр жүстү, бодыр тумчукту плотник жалканчык үнүлө:

— Айыл ээзи, суу берзеер? — деп суранган.

Менин олорло куучындажар күүним тургузала чыга берген. Уйим чыгып келерде, экинчизи:

— Жараш ла барышня! — деп унчугарда, олорды торт көрөр күүним келбей барган. Уйимнинг эжези бу ок өйдө та кайдан да једип келеле, курсак салатан сумказынан «московский» кабак аракы чыгарып келеле, бодыр тумчукту уулга берип, айткан:

— Ме, капшай јудала, јангы кыптын төзөлгөзин бүгүн ле салып койорыгар. Акчанын галортозын качан туранын стенелери бүтсе, төлөөрим. Уктыгар ба?

— Уктыс — дежип, ончозы уккур үндериле айдала, тала кружкадан аракы ичкендер.

Олорды көрөлө, менин кайдаар-кайдаар барып келер күүним келген. Светланага кожо кышкыда жүрген јолысла карагайлардын ортозы јаар барганыс.

— Калганчы өйлөрдө сен канайда берген? — деп, мен Светланага, јабыс төгөшкө отурып, сурагам. — Мен удабас ла дипломды колыма аларым, оноң јүре берерис. Мен иштеерим, сен үренерин. Мен үредүни божодып ла алзам, бис экү кемненг де камааны јок болорыс!

Светлана карагайга јөлөнип алала, кайдаар да ајыктап, эрмек айтпай турган. Оноң көзинин јажын да арлабай, меге чике удур көрөлө, араай айткан:

— Сен мында иштезен, кайдар?..

— Мында артарга јарабас, менин төрөлим, мени үредүге ийген албатым бар, олордын ижемјизин бузарга јарабас — деп, мен ого сүрекеј узак јартагам.

Светлана менин төгүлип турган сөстөримди тындап, бойы ажып отурган күнге кызарып турган будуттарды, алдыста јаткан көлдин толку-

ларын ајыктап турган. Санаабыс эки башка айрылып калганын мен јүк ле јангы сескем. Мен төрөлимди мактап, улустардын алдына јүретен ак-чек, от-јалбыштый јадын-јүрүмди мактап айдып та турзам, је Светлана меге кунукчылду үниле айткан:

— Слердин төс городыгар коркышту кирлү деген, ол чын ба?

Онон бир эмеш сананып турала, онон ары мынайда айткан:

— Улузы јирме сегис мун. Кирлү провинциальный город. Амыраар күнде базарда күн-кузук садып јат, үй улустардан өрө ончозы кабак аракы јуткулап јат... Коп, кериш, күй-үниш. Сен јерге түшкелек поэт. Сен сүреен талантливый да болзон, јадын-јүрүмнинг көлөткө јанын билбезин. Бу санаангла, ачык јүрегин-ле јүрерге сеге анда сүреен күч болор. Меге сен ачынба. Мында артпас болзон, бар. Күч болзо, меге бичип ийерин. Энем барардан озо сеге ишти мында таап салган.

ОДУС АЛТЫНЧЫ ПИСЬМО

Залда улус, улус... Олордын јүстери торт ло кызыл отко түнгей. Мен бүгүн институт-ты божодып јадым. Бу менин јүрүмимде эн ле каруулу айалга деп билдирет...

Бойымнын нөкөрлөримле кожо мен комиссиянын шүүлтезин сакуп отурум. Комиссиянын члендеринин јүстери меге кандый да јажыт-ту санаа сананып отургылагандый көрүнөт. Олор ончозы тоқыналу, бой-бойларынын ортозында та нени де шымыраныжып отургылайт.

Бистин дипломный иштерибис олордын ал-

дында. Ончозы одус дипломго јуук. Је комиссиянын члендери бойларынын очкалары өткүрө бистин иштерис јаар көргүлебей де отургылайт. Онызы бистерди эмеш коркыдып јат.

Је бистин баштапкы ла нөкөрис дипломын защитага өткүрип, трибунадаг түшкен ле кийинде бис јангы токынап јадыс. Хаджинин дипломы «төрт» темдекле өткөни меге эмеш ачу. Онын ижи коомой эмес болгон.

Бистин, алтай уулдардын, дипломный иштери эн бийик темдекле өткөни бисти тын сүүндирет. Је тын онойдо сүүнерге јарабас. Бистин ижиске јадын-јүрүмде бойынын темдегин албаты тургузар. Је, андый да болзо, бистин ижибисти јаан авторитеттү профессорлор мынайда бийик баалап турганын санапза, кижинин јүрегине сүрекей сүүнчилү.

Јагыс ла эн јуук нөкөристин, Хаджинин, ижин ненин де учун бистин дипломный иштеристен јабыс баалаган. Је онызы керек беги! Бистин чын дипломный ижибис бистин алдыбыста...

Эмди бис ончолорыс тал-табыштанып, Москванын энирги оромыла кандый бир кафе јаар барадыбыс.

Сүүнчилү оттор бүгүн јагыс ла биске болуп мынайда омок күйгүлөп тургандый, Москванын улустары бистин байрамыска болуп мынайда кее кийингилеп алгандый. Биске сүрекей сүүнчилү ле јенил. Уулдар јиит кыстарга комплименттер айдыжат, јүзүн-базын каткымчылу немелер куучындагылайт.

Энирги оромды торгылта уулдардын та кемизи де кожон кожондоп баштайт:

Оттор, оттор, оттор,
Оромдор омок имдейт...

Дипломды жаңы ла корулап божогон уулдардын ортозында институтты божотколок то уулдар бар. Олордын ортозында Арана база кожо Ол сүрекей туйук санаалу да болзо, је бистит күйүниске тартылып, база нени де куучындап барадат.

Жииттердин кафезинде бис жуулыжып алала, орой энир киргенче ле бойлорыстын амадуларысты чыгара куучындап, көп үлгерлер кычырганан.

Арана бистерге сүрекей күйүнип, учында чыдажып болбой калган. Же бистинг уулдар онын санаазын токунаткылап, жайым Испания учун чөйчөй көдүргөндөр.

Ол десе жердин үстүндө эң жараш города Мадрид керегинде, карган энеси ле Испаниянын жалтанбас уулдары ла кыстары керегинде куучындап турала, учында биске, үредүни божодоло, төрөл жери сайын эмди жангылап бараткан нөкөрлөрине, мынайда айткан:

— Слер сүрекей ырысту, менин кару нөкөрлөрүм.... Черүзи жок полководец — ол не де эмес... Албатызы ла төрөли жок поэт — ол сүрекей жаан, телекейлик трагедия...

— Испанияда эмди гражданский жуу болгон болзо, бис, Арана, сениле коштой ончобыс жүрүмисти де берер эдис!..

— Азербайджан, бијеле!..

— Украина, кожондо!..

Ол энирде бис сүрекей орой таркаганан. Ончобыс Кызыл площадьта Лениннин Мавзолейинин жанында туруп, онон Москва сууны жакалай, Набережный оромло түн ортозы жеткенче баскындап жүргенис...

Бу түнде бис нени куучындашпаганан, нени айтпаганан деер! Ол куучынысты Москва-суу-

нын уйкулу толкулары та кайдаар агыза берди не?

ОДУС ЈЕТИНЧИ ПИСЬМО

Ундылып калган кеменин јанында
Унчукпай толкуны сен ајыктап турган.
Ыраак, ыраак Күнбадыш јанында
Кыскылтым булуттар эригип турган...

Ыраак јорыкту паровоз кыйгызын
Керекке албай, торт укпай турган.
Ундылып калган кеменин јанында
Толкуны ајыктап, мен коштой отургам.

Сен меге ачу болгон... бу јүрүмди
Јүрегингле јүрбей, сен шоодып каткырган.
Ундылып калган кеменин јанында
Унчукпай толкуны сен ајыктап турган...

— Светлана, сен меге сүрекей ачу... Эбире көрзөң, бу телекей кандый элбек, кандый кен, кандый кеен! Ырысты бис јангыс ла мында табарыс па? Күчибис көп, јадын-јүрүм элбек, јараш...

— Мен оны билерим. Бичиктерден кычыргам. Сенин сөстөринде бир де јангы сөс јок. Андый да болзон, мен сени сүйп јадым. Је мен сенин кийик јеринге качан да барбазым.

— Кажы ла бичик — ол поэттин кожоңы. Оны сен билерин бе? Јадын-јүрүмде јангы сөстөр көп, бис экү оны табар учурлу.

— Мен поэт эмезим. Мен тегин ле киж. Јангы сөс јангыс ла столицадаң угулар. Анда сенин үнингди кем де укпас.

— Менин јерим сеге ненин учун јарабай јат?

— Јердин јаражында эмес, онын улузында.

Андагы улустын кылык-жанын мен жаратпай жадым.

— Кижинин кылык-жанында эмес, онын санаазында ла онын жүрегинде. Бүдетен немебис жагыс ла ол.

— Сен романтик. Романтиктер жүрүмүн качан да жакшы божотпой жат.

— Айдарда, сен мениле кожо барбазыг ба?

— Жок.

— Онызы бойында.

— Атан, күч болзо, бичип ий. Мен сени сак кып аларым.

— Мен эртен баштапкы ла поездде атана берерим.

— Керектү немелеринди ончозын алып ал.

— Менин анда жагыс ла чемоданым, бичиген иштерим, эки пар чамчам, артканы книгалар...

— Карын жеңил болор...

— Жакшы болзын...

Карагайлар, менин сүүген көлим, Москванын алдындагы жалаңдар, жакшы болзындар. Мен ойто слерге келерим, та жок. Жадын-жүрүмимде не де болзо, мен слерге келип жүрерим, слердин тымык сүр-кеберигерди көксимде алып жүрерим...

Бистин жаткан кыбыс. Ол стенедө полканы мен эски досколордон бойым эткем. Бу мында бөрүгим илерге кадуны коштой жаткан столярдан сурап алала, кадагам.

Менин jööжөм эмди бу ла: бир чемодан. Ончозы бада берген. Керек дөзе артык та жер бар. Менин көп иштерим бичилген столым. Буттары аксандап турганда, алдына шаашкак салып бичийтем.

Жакшы болзын, Тобик! Эмди сөге үрер де не-

ме жок болор. Светлана сени эртен Москвадагы квартиразына кожо алып жүре берер. Кыжы-жайыла жылу төжөгинде жангыс ла озогы түштеринди көрүп жадарың.

Платформа. Кичинек станция. Кажы ла 9 час энгирде бис Тобикле экү Светлананы уткып туратаныс... Ого оролыжып, кожо келген уулдарды Тобик чичке үниле үрүп, тудалап, бу платформада жаан табыш чыгарып туратан.

Станциялар, станциялар... Беш жылдын туркунына мен бу станцияларды канча катап вагоннын көзнөктөрүнөн көрбөгөм деп айдар. Олордын аттарын менен түш те жеримде сураза, мен тоолоп берерим.

Москва. Институт. Бийик, бийик теректер. Бу теректердин чечектерин сакып, мен качан да тың эригип туратам. Олор ол тушта меге жангыс ла өйдүн керечилери болуп туратандар. Эмди десе олор меге ачу... Мен эртен баштапкы ла поездде бойымнын ыраак төрөл жериме атана берерим.

Мени ундыбагар, теректер! Жакшы болзын!

ОДУС СЕГИЗИНЧИ ПИСЬМО

Поезд удабас ла атанар... Перрон. Казанский вокзал. Үчинчи звоноктын кийинде поезд Москва — Барнаул чөйө-чөйө сыгырып ийер, оонг узак-узак жылдарга атанып жүре берер...

Бу перрондо, Москванын вокзалында, пассажирлерди үйдежип келген улус арткылап калар.

Олордын ортозында Светлана база болор.

Менин мында артатан кичинек те жаным

кыймыктажып, Күнчыгыш жаар атангылап жат.

Жакшы болзын, Москва! Көп немеге үрөткенинге, жакшы эткенинге менин жаан быйаным болзын. Мен жанып жадым...

ОДУС ТОГУЗЫНЧЫ ПИСЬМО

Браак туулардын ортозында жылыйып калган кичинек город. Кышкыда кар мында коркышту калын жаап жат. Жайгыда туралар ла кичинек оромдор теректердин бүрлерине көмүлүп калат.

Эбире турган кырларда кайыңдар, карагайлар өзүп жат. Городтон бир үч-төрт лө километрде койу аркалар... Анда эрте жаскыда күртүктөр, чайлар ойноп жат.

Городтын бойында журтаган улустын тоозы жүк ле жирме сегис мунг. Мында заводтор до жок, промышленность то жок. Эки-үч бөс соготон фабрикалар, училищелер, бир институт, тоолу үч-төрт этаж туралар.

Же андый да болзо, бу жуунак город меге жаарап жат. Бу менин төрөл жеримнин төс городаы. Эмди мен бойымнын ижимди мында баштаарым.

Келген ле күн мен иш жанынан областьтын жаандарына барып жүрдим. Обкомнын качызы менин институт божоткон документтеримди көрөлө, айткан:

— Биске журт хозяйствонунг специалисттери једишпей јат. Гуманитарный вузты божоткон специалисттер бар, је идеологический иштерде андый улус база једишпей јат. Улус бар, је үредүлери јабыс. Кайда иштеерге туругар?

Мен качан да мындый суракты сакыбагам учун, каруузына мынайда айткам:

— Кайдаар ийзегер, анда ла иштегейим...

Обкомнын качызы, эмеш кату үндү, орто жаштан ажа берген үй кижиге, кайдаар да телефон соголю, онон мен жаар баштанып, мынайда айткан:

— Эмди жанып, бир-эки ай амырап алыгар. Энегер кажы жерде эди?.. Же бот, онызы жакшы. Бир-эки айдын бажында ойто жедип келзеер, слерди кандый бир ишке аларыс.

Бистин куучыныс божогонун билеле, мен эзендешип алып, узун коридорго чыгып келгем. Мындый куучыннан мен эмеш алаатый бергем. Азыйда мындый жаан жерде куучындашкан эмес...

Онон мен кирип ле келзем, мени тургуза ла ишке ийер деп бодогом. Ишке кирерге мен бойым да жүрексиреп турган болгом. Же мындый куучыннын кийнинде мен эмди нени эдерин чек ондобой, сананып, коридордо тургам. Менин жанымла коштой кандый да жамылулар үзүгү ле жок өткүлөп, тоозы жок кыптарга киргилеп, чыккылап тургандар.

Кенетийин мен бойымды торт өскүс артып калган кижиге түнгей бодогом. Ол ок өйдө бойымнын күчиме ле амадуларыма аланзып тура бергем.

Же бойымнын мындый жакшыркак боло бергенимнен уялган бойынча, элбек тепкиштерди төмөн секирип, тышкары чыгып келгем. Тышкары сүрекей айас күн болгон.

«Канайдар база? Бир-эки ай сакып та алза, кем жок. Үредүнинг кийнинде мен бир де амырабагам, ару кейлү, агаш-ташту жериме жанып, бир-эки ай амырап та алзам кем жок» — деп сананала, мен ол ло күнде атана бергем.

Айлымда энем менин жанарымды ажындыра билип, белетенип алган болбой кайтсын. Онын

учун айлыма кирип, эзен-амыр уккалагымда ла, эбире айылдаштар ончозы жуулгылап келгендер. Деремненин оок балдары торт жаанагылап калган. Ончозы озогы ла бойы.

Жаңыс ла үредүчи болгон кыс бала мында жок болгон. Ол, балдар үредүден божой ло берерде, город жаар энезине жүре берген дешкилейт.

— Бала жакшы иштеген, керсү, жалакай... — деп, улус айдышкылаарда, менин жүрегим ого та ненин де учун сүüne берген. «Мен керегинде улус качан анайда айдышкай не?..» — деп, мен ичимде каран сананып отургам.

Каргандар кангаларын аскылап алала, чөө-чөйлөжип, меге жүзүн ле жүүр сурактар бергилеп тургандар.

Ончозы озогы ла бойы... Жаңыс ла бистин тура эмеш жабызай бергендий, агааш айлыстын чобраларында жегезек өзүп калган. Энемнин көзинин алдында чырыштар көптөп калганы ончозынан иле көрүнгөн.

ТОРТӨНИНЧИ ПИСЬМО

Мен нөкөрлөримле кожо катап ла городто.

Ончобыс башка-башка жерлерде иштеп жадыбыс. Туштажып, көрүжер де ой жок. Онон бис башка-башка жерлерде жадыбыс. Эки нөкөрим кайда да городтын учында таныштарында квартирада жаткылап жат.

Менин эм тургуза жадар жерим жок. Кече кере ле тужине квартира бедреп городты керип жүргем, же келишкедий кып табылбаган. Городтын көп саба улустары бойларынын тураларында жаткылап, күскиде институтка келген студенттерди божодын алгандар.

Онын учун кайда да бош квартира жок. Бүгүн иштеп турган јеримнинг секретарь-машинистказы кайда да кырдын үстиндеги оромдо карган тул өбөгөн јуртап јат, эмди бир јылга бойы кайдаар да уулына јүре берген деп куучындаган. Карган өбөгөн бүгүн келгедий болзо, оныла барып куучындаш деп айткан. Адрезин база айдып берген.

Карган өбөгөн бойынын кыбын меге берип ийетен болзо, сүреен јакшы болор эди. Онон башка меге бир айдан ажыра бойымнын иштеп турган кабинедимде турган эски диванга туйка конуп алып турарга келишкен. Директор билген болзо, ижимди берер эди.

Карган өбөгөннинг туразын бедреп, меге сыраңай ла кырды өрө чыккан чичке оромло барарга келишкен. Керектү туранын номерин сурулап, узак ла турушкам. Ненин учун дезе бу оромдо турган туралардын номерлери булгалып-телгелип калган. Бир аайы-ээжизи јок.

Учы-учында оромнын учында турган эки кып кичинек турада кандый да улус турганын көрөлө, мен олордон карган өбөгөннинг туразы, байла, бу болор деп сураарымда, орто јашту орус үй кижии: «Карган көрмөс удабас ла келер» — деп айткан. Байла, ол база квартира аларга турган ошкош.

— Билем төрт кижии, бу мындый ботпышка канайып бадарыс? — деп, үй кижии комыдап турды.

Бир канча өйдин бажында карган өбөгөн једип келген. Ол мени ајыктап көрөлө, айткан:

— Сен база квартира сурап келген бе?

— Эйе.

— Баазы он беш салковой болор.

— Је, билелү кижии јаткай, мен кайдан-

кайдан јадатан јерди таап аларым — деп айдарымда, карган өбөгөн менин сөстөримди јаратпаган:

— Мен эки кыпты түңей ле бөлип салгам. Јадатан кижии јатсын, јатпайтан кижининг — бойында. Кажы ла кып таң алдынан он беш салковойдонг.

Мен эмди таң алдынан кыпту. Ээн кыптын ичинде не де јок. Карган өбөгөн туранын јабузынын алдынан эскизи једип калган кирлү стол ло андый ок отургуш түжүрип береле, айткан:

— Ме, кажы ла ай имуществоны тудунган учун беш салковойдонг төлөп турарын. Акчага мен сенин иштеп турган јеринге бир айдын ичинде бойым келип турарым.

Онон ээн туранын ичиле ыкчап, ары-бери баскындап турала, араай айтты:

— Потпойлодо јирме колодо адару кыштап јат, калак, кемге де айтпа. Турага отты тын изү салба. Онон башка адарулар ойгоноло, чыккылап келер.

— Чыккылап келзе, нени эдерим? — деп өбөгөннөң суразам, ол каруузына мынайда айткан:

— Бирүзин де өлтүрбе. Онын ордына туранын ичин ыштап ий, озор потпойлозына ойто киргилей берер.

Карган өбөгөн андый јакылталарды меге сүрекей көп берген. Онон көзнөктөрдин бүдүн шилдерин тоолоп, эжиктин күрчеги бүдүн бе, јок по деп көрөлө, коштой јаткан төрт балалу билени кинчектеерге жүре берген.

Пол, көзнөктөрдин јаақтары коркушту кирлү, туранын потолокторы јабыс, узак-узак өйлөрдөн бери черетелбеген де болзо, је мен коркушту ырысту болгом.

Бойымнын жаңы айлыма сүүнип, мен ишке де барбай, соок, ээн туранын ичинде сүрекей узак тургам.

Көзнөктөн көрүп ийеримде, бастыра ла город менин алдымда жаткан. Таныш оромдор, кечүлөр ле кырутып калган сквердин барбак агаштары мынан сүрекей иле көрүнип турганына мен сүүнип, жакшызынып тургам.

Менин алдымда дезе иштин жаңы, солун жүрүми болгон...

ТОРТӨН БИРИНЧИ ПИСЬМО

Иштеп турган жерим жаан эмес организация.

Бир коллективте он алты ла кижиге. Же кажыбыс ла алдынан кылык-жаңду. Кече нөкөрлөриме айылдап барып келгем. Олордын жадын жүрүмдери менининен де башка эмес. Иштеринде жакшы аттары чыгып турганы мени сүүндирип жат.

Же тан алдынан жаткан улустардын айылдарында олор бойлорын торт эп-жоксынгылап туратан ошкош. Кем жок, горисполком удабас бистерге квартира берерис деп ижендирип жат. Же, мындагы улустардын айдыжыла болзо, «удабас» деген сөсти жуук ла салза, эки жылдан деп ондоор керек.

Эртен жаңы жылдын байрамы болор. Бүгүн иштин кийнинде нени-нени садып алар керек. Кожо иштеген үй улустарга сый эдип нени алар? Бойымнын күүнимле нени-нени садып алзам, олорго менин сыйым жараар, та жок? Нөкөрлөримле кожо байрамдаар күүним бар. Же олор кожо иштеген улустарыла жаңы жылды өткүргилеп жат.

Јаткан ээн турама айылчылар да кычырарга уйатту. Туранын ичин, орын-төжөкти баштапкыла алган акчамла садып алгам. Је туранын ичи түңгей ле ээн немедий. Стол ару, полды башкүн бойым јунуп алгам. Јаңыс ла эби јок неме: туранын ичинде сок ло јаңыс отургуш. Айылчы кирзе, отургузар да неме јок. Отургуштар садып алар керек.

Мында јакшы эдимдү орын, отургуш сатпай јат. Мындагы фабриканын эткен гардеробторы межикке түңгей. Кече магазиннен бойым көргөм.

Бир-эки јылдан ончозын садып алатан болзом, эмегенди, энемди көчүрип алар эдим. Јок, озо квартира сакуп алар керек. Онон башка, бу алты метр јерге бис ончобыс бадышпазыс. Бурылар да јер јок болор.

Бойыма кайырчактарлу јакшы стол садып алатан болзом, түни-түжиле иштенип отулар эдим. Качан да, неге де комыдабас эдим. Нөкөр-лөримле кожо өмө-јөмөлө иштезем, биске не де буудак болбос эди. Эмди јаңыс ла иштеер, иштеер керек...

Ээн турамнын толыгында турган темир орыннын үстине јадып алала, энгирлер сайын нени сананбай турум деер. Туранын ичи јылу, карган өбөгөннинг адарулары күнүн ле потпойлодон чыккылап јат. Олорло нени де эдип болбой јадым. Качан түн кирип, туранын ичи соой бергенде, адарулар менин койныма киргилеп јат. Олорго күнүн ле чактырып јадым.

ТӨРТӨН ЭКИНЧИ ПИСЬМО

Јаңы јылдын түни. Печкеде салган одын сүүнчилү, је ол ок өйдө эмеш эрикчелдү

тызыражат. Жаңы жылдын соогы карган өбөгөннинг канча жерден жаап салган көзнөгине бойынын журуктарын журап салган. Кырдын эдегинде турган жаан теректер сүрекей апагаш жаан тондорын кийгилеп алган. Көрүп ле отурап күүнүн бар. Өзөктө оттор сүрекей жаркынду. Анда кыстардын өткүн каткызы угулат, кандый да космический музыка ойнойт...

Санаама көп нөкөрлөр, студент тужындагы жадын-жүрүм, ононг до өскө көп-көп немелер кирет...

Жердин үсти апагаш, апагаш,
Женил фея кар айланат.
Кышкы жолдо санааркап тургандый,
Кыруга агарган теректер тургулайт.

Менинг тымык, тымык үлгерим
Тымып калган оромло барат.
Кажы ла эжиктин алдына келеле,
«Ырысту болыгар!» — араайын айдат...

Жаңы жыл... Мен жаңы жылды качан да жагыскаган өткүрбегем. Эмдиге жетире мен жаңы жылды табышту студенттердин ортозында, жарык отторлу жаан залдарда өткүрүп туратам...

Кичинек тужымда жуу болгон. Ол тушта жаңы жылдын байрамы келгенде, энем биске чеберлеп турган картошказынан кайнадып беретеч... Эмди анда, менин деремнемде, сүрекей тымык. Кар эбире ончозын бүркеп салган. Тенгериде жылдыстар бу жылдыстарга түнгей эмес. Андагы жылдыстар сүрекей жаан ла тымык...

— Жердин үстин айланып, жаңы жыл келип жат... — деп, ол тушта энем бисти азырап, анайда айдып туратаны сагыжыма кирет.

Мен онын кийнинде кичү карындажымла кожо өдүк жокко тышкары чыгып келеле, жаңы

жылдын келип жатканын угарга уза-ак тындап туратаныс. Буттарыс тоңо бергенде, бир будысты өрө көдүрип алаала, ошон оны ойто ло солып, тоңо берген будысты көдүрип, жылдыстардын алдында уйуктап калган телекейди тындап туратаныс. Бистин сагыжыста жаңы жыл сүрекей жалакай, карган-карган кижиге түңей болгон.

Онын сый экелип жаткан таарында толтыра ла кайнадып салган картошко, сүрекей амтанду калаш бар деп биске бодолотон.

Жаңы жыл... Бу байрамды мен ончо байрамдардан артык сүйп жадым. Октябрьдын байрамы сүрекей көдүринилү, майдын байрамы сүрекей табышту деп билдирип жат.

Бүгүңги түнде менин уйкум келбес. Менин санаамда жаңы жыл та кандый да солунды экелер деп билдирип жат. Эмдиге ле жетире мен жаңы жылды тышкары чыгып, сакып турар күүним бар. Эмди онын таарында кайнаткан картошко эмес, көп-көп сүүнчилү письмолор бар деп билдирет.

Эмди ле он эки час согор. Москвага жаңы жыл төрт частын бажында жедер. Верховный Советтин Председатели «ырыс учун, жеңүлөр учун» чөөчөй көдүрер.

Ол ло тушта хрустальдан эткен бокалдардын шыгырты карга бүркедип салган бастыра ороонго торгыла берер...

Он эки час. Мен чөөчөйимди нөкөрлөрүм учун, келип жаткан жаңы жадын-жүрүм учун, жүрегиме энг ле жуук улустар учун көдүрип жадым. Санаамда мен эмди омок нажыларымнын ла нөкөрлөрүмнүн ортозында...

Жаңыс ла печкеде тызыраган от менин жаңыскан отурганымды эске алындырат. Жаңы жыл

менин бу кичинек городымды өдүп, күнбадыш
жаар жүре берген. Өзөктө туралардын отторы бир
эмештен там ла өчкүлөп жат, менин эмдиге ле
үйгө кирер күүним жок.

Сананып турум жеримде,
Бойымнын төрөл жеримде.
Улустар ырысту түженет,
Кайкалаган кар түжет..

Жаңы жыл... Менин жүрүмиме ол жаңы нени
экелер?..

ТӨРТӨН УЧИНЧИ ПИСЬМО

Бежинчи ай иштеп жадым. Мениле кожо
иштеген улус практический ишти сүрекей
жакшы билер, же үредүзи ас. Онызын омор бой-
лоры да билип жат ошкош. Же андый да болзо,
көп сабазына үредү жетпей жат.

Онын учун оморло кожо иштеерге сүрекей
күч. Бастыра ла ишти озогыдан бери темикке-
ни аайынча эткилөп жат. Оморго кандый бир
неме де айдып ийерге эби жок.

— Сен бийик үредүлү кижиге болбо! Бисте
бийик образование жок то болзо, же канайда эде-
тенин бис сенен артык билерис! — деп, тургуза
ла кыйгырышкылап чыгар.

Онын учун мен эм тургуза унчукпай жадым.
Оморды жадын-жүрүм бойы түзедер. Анчада ла
20-чи съездтин кийинде ондый улуска сүре-
кей күч келижер. Же тартышкадый керектерде
мен бир де кайра баспай жадым.

Чынын айтса, жадын-жүрүмдиге мен мындый
болор деп качан да бодобогом. Онызын анчада
ла мен бу жуукта ондогом. Жаан эмес газетте

нөкөримнинг статьязы чыккан. Бу статьяда көп жаңы шүүлтелер, жакшы критический анализтер болгон.

Je нөкөримнинг мындый шүүлтези шак ла андый улуска жарабаган. Табыш-тал сүрекей жаан болгон. Мен бир де аланзыбай, нөкөримнинг адаанын алгам. Онын учун эмди эмеш кыйа көс болуп калдым ошкош. Не де болзо, учына жети-ре туружар керек.

Санаазын туйка жажырып жүрген улус меге сүрекей жарабай жат. Керек тушта андый улус санаазын жажырып, тартыжып турган улустын кажызы жеңер деп сакыгылап жүргүлеер. Андый улуска чындык керек жок. Кезиктери оспоктогылап, туйка коптогылап жүрер. Мындый улустар менин жескинчиге тийип жат. Көстөрине көрүп ле ийгемде, оlorдын санаазын билип ийгедийим.

Ак-чек, акту жүрегинен иштеген улустар сүрекей көп. Je оlorдын ортозында мындый ооктобыр жескинчилү немелер бары сүрекей коронду. Оlor көзинче жылбындагылап, көзиннен туура коптогылап турар. Андый немелер база көп — оlor бистинг жүрүмде кайдан келген?..

Байла, город кичинек, кандый да промышленность жок болгонынан андый улус мында көп болор. Мында орто үредүлү бийик квалификациялу бир-эки ле мун ишмекчи болгон болзо, керек торт башка болор эди.

Онон башка мындагы улус бойынын ла туразын, маалазын, ак-малын кичееп темигип калган. Оlor государственного нени де бергилебей жат. Онын учун оlorдын философиязы сүрекей карануй ла ач философия болуп жат.

Андаый улусты анчада ла А. М. Горький көрбөйтөн болгон. Орус поэт Эдуард Багрицкий

«Пионерканын өлүмү» деп тууязында андый немелердин кеберин сүрекей чокум көргүскөн.

Бу туузы бичилген жылдардан бери сүрекей көп өйлөр өткөн, жадын-жүрүм сүрекей жаан алтамдар эткен, же андый улустын (обывательдердин) психологиязы бир де кубулбаган.

Обывательдердин ортозынан бирүзи жаан жамыга жединип алза, ол тушта революционный сөстөрдөң кулагын тунар. Бу ончо айдылган неме — жадын-жүрүмнинг бир жаны. Экинчи жанын шинжүлөп көрөргө сүрекей көп ой керек.

Жадын-жүрүмнинг кажы ла жаны бистинг улустан сүрекей иле көрүнүп жат. Бистинг директордо колмылтык жок то болзо, мен та ненин де учун оны маузерлү деп бодоп жадым.

Эмди торт жаңы өйлөр келип жат. Телекейдин үстинде күнүң ле солынталар өдүп жат. Эмдиги өйдий өйлөр качан да болбогон. Төрт талада журтаган албатылардын ортозында бир ле күнде болгон солундар өткөн өйлөрдүн канча-канча жылдарына жедер деп бодойдым.

Эмди торт жаңы өйлөр келип жат.

ТӨРТӨН ТӨРТИНЧИ ПИСЬМО

Бу келип жаткан жаңы жүрүмнинг алдына мен жаантайын каруулу деп бодойдым. Санаам, амадуум ла жүрегим токунай ла бергенде, мен бойымды та ненин де учун бурулу кижиге түңей деп сезинедим. Кече анайда сананып отурала, «Адалар түжелет» деп бир үлгөр бичигем. Ой сүрекей орой болгон...

Жуу жеринде
Божогоң адалар

Јаантайын менин
Тўжиге киргилейт...
Көлөткө болуп
Көзнөгим алдына
Көпөгөш энирде
Јуулыжып келгилейт.
— Бистин учун
Тирү уулдардын
Јүрген јүрүмин
Көрөлик — дешкилейт.
— Бистин учун
Айдатан поэттин
Бичиген сөстөрин
Угалык — дешкилейт.

.
Токуналы јок
Јүрүмдү болдым.
Токтой ло түшсем,
Јүрегим эригет.
Кайнаган јүрүмнен
Артып ла турзам,
Катап ла меге
Адалар түжелет...

Андый неме. Көгүсте толтыра санааларды,
јүректеги эригүни чыгара айдынарга нөкөрлөргө
барып јадым.

ТОРТӨН БЕЖИНЧИ ПИСЬМО

Удабас ла јас једип келер. Менин јадын-
јүрүмимде эмдиге бир де солун неме болбо-
гон. Эртен тура иш, түште иш, иштин кийнинде
база иш. Каа-јаада театрға барып келедим. Је
театрдын программазы сүрекей јокту. Бир ле
постановканы јарым айга чыгара көргүскилеп
јадылар. Өскө театр јок. Бир кинотеатрда кино-
ны эки-үч күнге чыгара көргүскилеп јат. Иш
эмес болгон болзо, коркушту эрикчел болор эди.

Городтын јииттери бош өйди та канайда өткүргилеп турганын айдарга күч неме. Качан иштин кийинде эдер неме јок боло бергенде, мен городтын оромдорыла тегине ле баскындап жүредим. Үйде отураарга база күч. Байла, јас ыраак эмес болор...

Ого үзеери, нөкөрлөрдин писъмолоры келбегенинен бери база удай берген. Јаңыс ла Хаджиден писъмолор келип јат. Кече нөкөрлөримле кожо сүрекей узак куучындашканыс. Олордын санаалары база уур ошкош. Мындый өйлөрдө нени эдетенин мен бойым да билбей јадым. Кунукчылду, кунукчылду үлгерлер чийер күүним бар.

Андый эки үлгерди башкүн газетке берип ийгем. Байла, эртен чыгар болор. Газетке чыгып келзе, улус нени айдышкай не? Пессимизм деппей кайтсын. Айдышкылагай. Канчазын лозунгтар кычырып жүретен?

Мында көп улус јадын-јүрүмди анайда ондогылап јат. Онын учун өскө санаалу кижиге олор серемјилү көргүлөп јадылар. Бу ончозы, байла, одус сегис јылдан камаанду болор деп бодойдым. Общественностьтын јуундарында, јүзүнбазын вечерлерде мен нөкөрлөримле кожо бойыстын билеристи чыгара айдып јадыбыс. Чынын айтса, бу кичинек городтын көп улузы эмдиги өйдин јадын-јүрүминен сүрекей артып калган. Јаңы санаалар, јаңы јүрүм учун биске көп тартыжар керек. Күчибис ого једер бе, јок по, — онызын бис билбей јадыбыс. Је бис кайра баспазыс.

Бистин мындый санааларыс, бистин айткан көп сөстөрис кезик улуска сүрекей јарабай јат. Ненин учун дезе олор азийгы ла аайынча сананып, анайда ок иштегилеп јаңжыгып калган.

дар. Онын учун озор кажы ла жангы немедең коркыгылап, чочыгылап јат. Андый улусты тоғло андый тенек деп айдарга болбос. Озор жангы немениң учурын билгилеп те турза, је «не-не боло бербезин» деп, ончозын озогы ла ээжилер аайынча эткилеер күүндү. Андый артып калган ээжилерге удур «Правда» көп катап бичип те турза, је озор тууразында арткылап калат.

Је текши јадын-јүрүм элбек фронтло там ла ичкери барып јат. Мен нөкөрлөримле кожо бу элбек фронтто турушкан тегин ле рядовойлор. Јенү качан да бистин јаныста болор деп бис кичинек те аланзыбай јадыбыс.

ТӨРТӨН АЛТЫНЧЫ ПИСЬМО

Бу јуукта идеологический сурактар јанынан областной комитетте бюро өткөн. Мында бастыра интеллигенция, общественность турушкан. Төс сурак бистин ижибис керегинде турган. Төс Комитеттен база кижилер болгонун бис билбегенис те.

Бюро башталардан озо биске удур тартышкан улустар ичинде каран сүүнгилеп тургандарын бис јакшы көрүп турганыс. Керектин аайы, байла, ажындыра јарт болгон болор. Онын учун кезик улустар бисле улустын көзинче куучындашпаска албаданып тургандар. Мынын ончозын бис сүрекеј јакшы сезип турганыс. Бис үчү јаан көзнөктин алдында коштой турганыс.

Биске көп лө једжетенин бис јакшы билип турганыс. Је андый да болзо бойыбыстын керегис учун учына јетире туружар деп бек шүүнип, бюронун ачыларын сакып турганыс. Ол тушта өй сүрекеј узак барып јат деп билдирген.

Бюродо куучын тургуза ла нөкөримнин статьязы керегинде башталган. Бу мында отурган улустын көп сабазына статья жарап турганын мен жакшы билетен болгом. Же бир недеде кайра нөкөримнин статьязын мактагылап турган улус кенетийин нөкөриме удурга выступат эткилеп турганы меге сүрекей кайкамчылу болгон. Бюронын тал-ортозына жетире унчукпай отурган интеллигенттер учында база биске удурга выступат эткилей бергендер. «Улустын кылык-жаны кандый турумкай эмес» — деп, мен ол тушта бойымнын жүрүмимде баштапкы ла катап кайкап, акту жүрегимнен кородогом.

Качан бюронын учында биске сөс бергилеерде, бис ончобыс бойыстын шүүлтебисти айдып, учына жетире бойыстын керегисти коруганыс. Бир канча интеллигенттер биске база болушкан. Кезиктери нени де айтпаган.

Учында кандый да жажы жаандай берген буурыл башту кижжи өрө турала, бистин сурагысты жагыдан шинжүлөп баштаган. Ол бистин једикпестеристи мендебей тоолоп береле, учында: «статьяда көп чын шүүлтелер бар, же оны шүүшкен нөкөрлөр ончозын темдектебегени ачу» — деп айдарда, ончолоры: «Онызы сүрекей чын!» — деп, жагыс үнле сөс алыжа бергендер. Мынызы меге база кайкамчылу деп билдирген.

— Слер сүрекей јиит улус — деп, буурыл чачту кижжи бис үчүге онон ары куучындап турган. — Слер сүреен керектү иш эдип јадыгар, же слерде көп јастыралар бар...

Онон ары ол биске бистин јастыраларысты ончозын тоолоп берген. Онын айткан сөстөри ончозы чын болгон. Же эн ле учурлузы — ол кижжи бистин ижисти јарадып, бисти жагы иштерге көкиткенинде болгон. Онын бир де сөзин

бис эмдиге ундыбаганыс. Ол бистин адабыс чылап, биске ончозын ачык-жарык куучындап берген. Төс Комитеттен келген кижиде деп бис оны ол тушта билбегенис. Бюро орой энирде божогон...

Качан оромго үчү чыгып келеристе, аркабыстан уур жүк түжүрген немедий болгон...

ТОРТОН ЖЕТИНЧИ ПИСЬМО

Бүгүн газеттерден бойымнын үредүчим, карган орус поэттин өлгөнүн кычырдым. Меге сүрекей уур. Ол мендий ок көп, көп уулдардын үредүчизи болгон. Владимир Александрович Луговской карый да берген болзо, же жиит улустаң чыйрак, омок болгон. Ол жиит тужында басмачтардын ла актардын кийнинен канайда сүрүжип баратканын мен көрбөгөм.

Ол санаалу, элбек жүректү тегин кижиде деп, мен ол тирү тужында жакшы билген де болзом, же оны баалабагам. Оны өлөр деп качан да сеппейтем...

Ол тушта онын жүреги тың оору болгон. Москванын алдында Переделкино деп кичинек станцияда творчествонын туразында жатканы санаама сүрекей жакшы эбелет.

Эрте жаскы күндөр турган. Москванын алдында жалаңдарда кар туку качан кайылып калган, агаштардын бүрлери жайылып калган. Эркетендү жаскы энирлерде дачалар турган карагайлардын ортозында жииттердин кожоңы, студенттердин табыжы угулып турган.

Бистин студенттер творчествонын туразынан ыраак жок, карагайлардын ортозында площад-када волейбол ойногылап турган. Олордын

өткүн табыжы, таныш эмес кыстардын кожонгы, энирги электричкалардын ўни ле јакшынак јастын јыды энирги кейди толтырып ийгендий болгон.

Суунын ол јанында, јажара берген тўгнин ўстўнде, апагаш серкпенин шандары ойноп, энирги кейде ыраак, ыраак угулып турган.

Владимир Александровичле мен ол тушта тымык верандада отургам. Ол тушта бастыра тўс журналдарда онын јангы ўлгерлери кепке базылып турган ой болгон. Столицанын бастыра критиктери «Владимир Луговскойдын экинчи јўрўми» деп онын јангы ачылган творчествозын темдектегилеп тургандар.

Јаскы энирдин кейин кен кўксине тартынып, Владимир Александрович кўркўреек ўниле меге јангы ла бичиген ўлгерин омок-седен кычырып турган:

Баштапкы

јаскы

салкынла кожо

Кўнчыгыш

јанында

талага менде!..

Онын койу ўни јынырап, јаскы энирди өткўре јарт ла чокум јайылып турган. Оны тын оору деп, мен ол тушта јўрегимде бўтпей отургам. Мен ол энирде туштажуга мендеп, карган поэттин јангы ўлгерлерин де јакшы укпай отургам. Эмди мен онын алдына јаан бурулу кижиде бодойдым. Санаамнан ол энир качан да чыкпас болор.

Экинчи катап экўден ле экў орой кўскиде онын иштейтен ээн кыбында тушташканыс. Ол тушта онын чырайы саргарып калган, койу

жараш чачтары тын буурайып калгандый билдирген. Столынын үстинде кичинек вазада күски бүрлер турган.

Көзнөкти өткүрө агаштын кыруга бастырып койгон куру будактары жайканыжып, кайдан да пианинонын мелодиязы угулып турган. Ол менин келгениме сүүнө бергенин тургуза ла онын үнинен билип ийгем. Владимир Александрович төжөктөн турбай иштенип турганын мен база сезип ийгем.

Ол тушта бистин куучыныс торт өскө немелер керегинде болгон. Мен бойымды тургуза ла жайымзынып, онын библиотекасын собырып, стенедө илип салган үлдүлерин алып, көрүп тургам. Онон кандый да жебрен күлөр шлемди бажыма кийип аларымда, Владимир Александрович араай күлүмзиренип ийеле, меге мынайда айткан:

— Торт ло Тамерланга түнгей боло бердин!..

Онон ол төжөктөн турбай ла, меге жангы үлгерин кычырып баштаган:

Чимган, Чимган, слер ыраак сындар,
Чимган, Чимган, слер јинт өйлөрим...

Ўни азыйдагызындый эмес, сүрекей жабыс ла эрикчелдү болгон. Калганчы үлгерин кычырып јат деп, мен ол тушта кичинек те сеспегем... Онон ол меге јадын-јүрүмге канайда удурә баратанын, нөкөрлөримле кожо нени эдетенимди куучындап јаткан.

Качан јай једип келерде, мен төрөл јериме нөкөрлөримле кожо јана бергем. Эмди ол ак-јарыктан јүрө берген. Је онын јүреги, бийик санаазы ла чоком амадузы јер үстиле таркай берген үренчиктеринде.

Жадын-жүрүм катап ла бисти кабыра кучак-
тап алды. Жүрүм катап ла бойынын жолыла
барып жат. Бистин мындагы кыска жүрүмисте
көп кородоштор до, көп сүүнчилер де болгон, же
бистин жүректерис, сананган санааларыс озогы
ла бойы.

Көксиме толгон,
Куулгазын жүрүм,
Көзмннн алдынча айланып барадын.
Эртеги күнде ойто ло сени
Эбире айкапта,
Таныбай турадым!
Күр салдырбас Аркыттын суузындый,
Күркүрөп, жалтырап, алдымда жададын.
Көңкөрө түжеле,
Ол суудан ичкемде,
Суузыным канбайт,
Сен керобой агадын.
Кыскалым өңдү тагдак бололо,
Кырлардын бажынан кызарып чыгадын.
Амыргы үндү ан-элик бололо,
Алтай жериме
Кычырып турадын...

Жүрүм... Жүрүм... Кезик улус сенен арып-чы-
лап турат, кезиктерин сен элен-чакка тартыжуга
кычырадын. Сениле кожо жүрөргө тату, жилбү-
лү, сүүнчилү, ачу. Же кандый да болзо, сени
учына жетире ченеп көрөр керек, сениле тарты-
жар керек.

Же сен эмди бистин жиит канысла ойноп, бис-
терди көкидип жадын. Бис сенен торт ло эзирик
немедий жүрүп жадыбыс.

Жаскы бүрлер жайкангай,
Жүрүмле мен келерим.
Сураба өткөн өйлөрдү,
Сураба, мен эзирик.

Айлыма мен жанбазым,
Айдың жүзи тегерик.
Жүрегимди билигер,
Жүрүмнен мен эзирик...
Оок-тобыр жүрүмди
Оодо соктым кедери.
Салымымды билбезим,
Салкыннан мен эзирик...

Жүрүм бойынын жолыла барып ла жат, барып ла жат...

Телекейдин үстинде эмди улу тартыжу өдүп жат. Азия, Африка ла Латин Америка историянын казанында кайнайт. Телекейдин үстинде улу солынталар өдөт. Мен десе нөкөрлөримле кожо чиновниктер чилеп уружып, күндерди, өйдү анайда өткүрип жадым.

Американ интервенттер кече Кубага Плайя-Хирондо табару эткен. Эмди Кубанын эн артык уулдары ла кыстары жайым учун, төрөли учун канын төккүлөп жат. Менин нени де эдер аргам жок. Мен нени де эдип болбозым...

Обывательдер маалаларын каскылап жат. Олордын каалгазынан ары жер чайыкка да алдырза, олордын кереги жок. Олордын санаазы, философиязы, олордын текши билери мааланын ичинде.

Мен билерим: бистин албатынын эн артык уулдары эмди радиоприемниктерден айрылбай жадылар, а булар десе маала каскылап жат. Телекейде айалга катулана бергенин олор эмди ле уккулап ийзе, магазиндер жаар жүгүрижер. Онон бир жылдын самынын, серенкезин, онон до өскө бор-ботконы саткылап алала, өскө жерден маала каскылаар.

Бу жарыкта андый улус бары сүрекей коронду. Жадын-жүрүм андый улуска удур да болзо, же олордын тазылы эмди де бек. Олордын та-

зылын кодорорго эмди де көп ой керек. Бистердин ортобыста да жүрген көп жиит улустын тазылы — олордын философиязында. Сөслө олор туу-тайганы да жемире тарткылап алар. Чын керек тушта чымылдан да кичинек көрүнгилеп жат. Меге эрикчелдү ле ачу. Жадын-жүрүмде андый оок улусты көргөнчө, Фидель Кастронын тегин ле рядовой жуучылдарын көрүп алатан болзом. Эмезе Братскта, Түндүкте иштегилеп турган жиит улусты көрүп алатан аргам бар болзо, мен көп ойлордин туркунына амыр жүрер эдим.

Жаратта турган
Кубинецле кожо
Жайымды мылтыкту
Корыырга турум.
Оскө талада
Оштүлөр жүзине
Адалар чылап
Мен көрөргө турум!

ТӨРТӨН ТОГУЗЫНЧЫ ПИСЬМО

Жас... Городты эбире турган туулардын өңи жажара берген, кайындардын бүрлери жайылып калган. Күүк городской паркта эдип жат. Тенери коркышту бийик ле чанкыр. Туулардын эдегинде чечектердин өңинен кижинин көстөри кылбыгып тургандый.

Жас мынайып түрген једип келгенине кижиторт ло бүтпес. Удабас отпуск болор. Отпускты алала, кайдаар јорыктап баратан, онызын мен эм тура бойым да јакшы билбей јадым. Нөкөрлөриме эмезе Москвага барып келер күүним бар.

Эмди мында сүрекей көп туристтер. Онон улам бистинг кичинек городыс табышту боло бер-

гендий. Көп лө жаны — Новосибирсктин, Томсктын студенттери.

Калганчы өйлөрдө торт уйуктап болбой жадым. Түжиге нөкөрлөрүм, Светлана жаантайын кирип жат.

Түн карануй... түн узун...
Түжиге кирдин, Светлана.
Араай, араай тымыкта
Адайдым сени, Светлана.
Ырап калтыр ортобыс,
Ыраак, ыраак, Светлана.
Түни-түжи иштейдим,
Түжелбе сен, Светлана...

Ол бери качан да келбес. Же мен күчтерден качып, мынан качан да барбазым. Менин төрөл албатым, менин ады-жолым, менин жегүлөрим, менин шырам, менин сүүмжилерим — жаныс ла мында. Өскө кайда да эмес.

Көп, көп жылдар өдөр, мен нөкөрлөрүмлө кожо буурайып каларым, же бистин санааларыс, бистин жүрөктөрис озогы ла бойы болор. Онон башка жүрөргө де турбас.

...Жагына жарымдай тынду жүргенче,
Жалбырап күйеле, өчкүлөп калалы.
Жаан, мөңкүлик
Бу жүрүмнүн алдына
Жаркынду жолысты
Артызып салалы!..

Чын ла, жагына жарым тынду жүргенче, жаныс катап жалбырт эдип күйеле, жап эдип калар керек. Онон башка жүрөргө де турбас. Онызын бистен эмдиги өй, эмдиги некелтелер сурап жат.

БЕЖЕНИНЧИ ПИСЬМО

Јүрүм... Ол жаңы ла башталып жат. Менин алдымда эмди де көп, көп жылдар. Же бастыра телекейдин жадын-жүрүмине көрө, менин жүрүмүм талайга түшкөн тамчыдый ла...

Бу жүрүмде кандый жүрүм бар, ончозын жүрер, ончозын көрөр күүним бар. Бу жүрүмде эдетен немелерди ончозын эдер күүним бар. Эмдиге жетире санаамла, колымла эдилген ончо немелер меге сүрекей ас билдирип жат. Кезикте бу телекей де меге тапчы немедий бодолот.

...Ак-жарыкта бар неме,
Бар неме,
Ас билдирет кайдайын,
Кайдайын?
Талай кептү телекей,
Телекей,
Тапчы ошкош кайдайын,
Кайдайын?
Жүткиген менин жүрегим,
Жүрегим,
Качан да калбас эскирип,
Эскирип.
Жүүлгек каным эригип,
Эригип,
Жүзүмө тепти эзирип,
Эзирип!..

Бу жүрүмде мен узак, узак жүретен болзом, улустын ончозын көрөтөн болзом. Кажы ла кижинин санаазын, жүрегин, онын эдип жаткан керектерин — ончозын билетен болзом. Карып калган, күчтери жок улусты көрөргө меге сүрекей ачу. Кижиде немеканачан да карыбайтан болзо. Румынияда улусты карыбас эдетен кандый да научный учреждение бар деп, мен бу жуукта газеттерден кычыргам. Ол жанынан наука кижиге капшай болужатан болзо. Ол тушта те-

лекейдин ончо улузы су-кадык, санаалары терен ле жарык, сүрекей жараш улус болор эди. Байла, коммунизм тушта ончо улустар андый болор... Менин ле санаамда андый. Же ол өйлөргө једерге түнөй ле узак өй керек. Бистин јадын-јүрүмисте эмди де сүрекей көп једикпестер бар. Ол једикпестерле күүн-кайрал јогынан тартышсын, јсолтсын деп бисти, јииттерди, партия кычырып јат. Келер өйлөрдү јууктадатан улус бис. Келетен өй учун, келетен јадын-јүрүм учун бис каруулу.

Је мен јалан ла текши сөстөр айдып турган сшкожым. Канайдар база, текши сөстөр јогынан јүрүм база эрикчелдү болор эди.

БЕЖЕН БИРИНЧИ ПИСЬМО

Кече энгирде нөкөрлөримле кожо орой энгир киргенче ле куучындажып отурганыс. Нөкөрлөримнен башка, бистин ортобыста биске јажыт эки уул болгон. Экилези Московский университетти божоткон уулдар. Бирүзинин ады Александр, экинчизинин ады Виталий ошкош эди. Бис јүзүн ле базын сурактар керегинде сөс блаажып отурганыс. Ончобыстын санаабыс, амадуларыс башка-башка болгон. Александр јадын-јүрүмге философия ажыра көрүп турган эмтир. Виталий дезе јүрүмди јүреги ажыра сезип турганы меге јарт болгон. Экилези педагогический институтта үредүчилер болуп иштегилеп јат.

Кажы ла суббот сайын ончобыс јуулыжып турарыс деп јөптөжип алганыс. Бу сүреен јакшы. Онон башка јангыскан сананып јүрерге сүрекей күч ле эрикчелдү. Уулдар учы-учында кижинин ырызы керегинде сүрекей узак сөс блаашкандар.

Мен бу сурак аайынча бойымнын шүүлтемди чыгара айтпагам. Орой энгирде жанып келеле, ээн кыбымдагы орынга жадып, ырыс керегинде сүрекей узак сананып жаткам. Онон өрө турала, отты күйдүрүп, ырыс керегинде үлгер бичигем.

Город терен уйкуда болгон. Стене ажыра жаткан биленин ээзи коркышту козырыктап жаткан. Баштапкы ла строкаларды бичийле, мен сүрекей узак сананып отургам. Менин чын ырызым неде, кандый жүрүмде деп сананып отургам. Кажы ла кижги бойынын ырызыла ырысту. Обывательдер, карьеристтер база бойлорынын ырызыла ырысту. Чын ырыс — ол кандый ырыс?..

Онон кайдан да менин санаама строкалар мендегилеп бойлоры једип келген:

Ырысту болорго бу бойымга
Көп лө немелер керек јок болор:
Јүрүмеер ле јаранып, ырысту болзогор,
Јүрегим менин ырысла толор.
Јер үстиле таркаган најылар
Јуулыжып келзе, мени кычырар.
Јӱс бокалдар шыгырап угулза,
Јүрегим ойноп, ырысту согулар!
Кожо ойногон үүрелер меге
Кожондоп берзе, кожонын угарым.
Азийгы үүрелер жүргүлей де берзе,
Ак-јарыкта ырысту артарым.
Јүрүмим јаныс албатымла јаба
Јүрегим соккончо, мен кожо артарым.
Јүрүм бойымды туйуктап та салза,
«Ырысту мен!» — деп өчөжип айдарым...

Сүрекей орой түн болгон. Менин уйкум сүрекей узак келбеген. Городтын отторы көзнөктөт сүрекей јарык чалып турган. Менин санаама катап ла најыларым, Светлана кирген. Је олор эмди менен сүрекей ыраак болгондор.

Калганчы өйлөрдө мен торт ло уйуктап болбой јадим. Иштен коркышту арыјла да јанзам,

је түңгей ле уйкум келбей јат. Врач «нервный системанды эмеш амырадып ал» — деп айдып јат. Чын ла, бир эмеш амырап алза кайдар? Мен јуунын ойинде де, үредүлү де јылдарда бир јакшы курсак јибегем, бир онду кийим кийбегем. Үредүлү јылдарда акча јок болгондо, мен нөкөрлөримле кожо јарым айга чыгара бир де изү курсак ичпей јүретен болгом. Јуунын ойлөри керегинде айдыш та јок. Канайдар база, күч ойлөр биске келишкен. Эмдиги ле јиит балдар шыраны көрбөйтөн болзо. Јуунын ойлөринде шыралаган шыралар улустын көксинен качан да чыкпас.

Албаты-јоннын уур јүрүмин мен кожо јүргем. Онызыла мен качан да оморкоорым. Он эки јаштуда мен адалардын ордына јер сүргем, аш салгам, мал кабыргам.

Албатынын улу јенгүзинде менин де үлүүм бар. Онызыла мен качан да оморкоорым. Мен адазы јок өскөм, јадын-јүрүмде јолды бойыма мен бойым алгам. Меге үренип аларга партия, албаты болушкан. Онызыла мен качан да болзо оморкоп јүрерим.

БЕЖЕН ЭКИНЧИ ПИСЬМО

Эңирлер ле сайын менин көзнөгимнен мелтирешкен көстү Венера карайт. Јаскы эңирлер сүрекеј тымык ла эркетендү.

Јас келип јат... Менин јүрүмимде бир де јангы солынталар болбогон немедий билдирет. Иштег јанып келеле, орынга јадып, эңирлер сайын Венераны ајыктап, јүзүн ле базын санаалар сананып јададым. Јүрегим эңирлер сайын та неге де шимиреп турар болды.

Бүгүн энирде Венера база ла менин көзнө-
гимнен караганча. Ол бүгүн сүрекей жаркынду
ла жазалду...

Күнүн сайын энирде
Күнчыгыштан келедин.
Камык-түмен жылдыска
Кайкай берген көрөдин.
Көп жылдыстар жакалай
Көндүрө тымык өдөдин.
Тенериден эригип,
Телекейге көрөдин.
Күйген күмүш жазалду
Күнчыгышта турадын.
Кеен чырайдын суркурап,
Кемди де сеспей турадын...

Бис јиит тужыста бойыстын жүрүмисти, эби-
ре ар-бүткенди, кожо жүрген нөкөрлөристи бир
де онду баалабай жадыбыс. Мындый санаалар
меге кече энирде келген ошкош эди...

Эмди тенериде турган тегин ле жылдысты аж-
ыктап жадала, кижинин жадын-жүрүми, онын
ырызы кандый кыска, кандый ас деп сананып
жадырым.

Венера эмди де миллион тоолу жылдарга ол
ло бойы суркурап турар, миллион жылдын ба-
жында мендий ле јиит уул оны бойынын көз-
нөгинен ажыктап жадар...

Бу учы-түби јок жүрүмде мен кайылып кала-
рым. Мени кем де билбес. Је жүрүмде изимди тү-
ней ле артызып саларга албаданарым.

Јаңыс ла анайда жүрер керек. Онон башка
јүрөргө де турбас.

БЕЖЕН УЧИНЧИ ПИСЬМО

Бүгүн амыраар күн. Кичинек городтын улу-
зы ончозы базарда. Ончолоры күнкузуктын ка-

бааларын оосторынан чыгара түкүргилеп жүргүлери. Коштой өдөргө дө жалтамчылу. Жаба түкүртип те алардан айабас. Јиит улустар ончозы кинотеатрдын јанында.

Олор бүгүңги киноны кече көргүлөп те алган болзо, је бүгүн ол ок киноны база катап көргүлөер. Артык баратан јер бар эмес.

Мен оромдор керип, теп ле тегин баскындап жүрүм. Улустарды ајыктап, олордын эрмек-куучынын туйкайын тыңдап жүрүм. Анайда мен күн ашканча ла базып жүргөм.

Төс оромго чыгып келеримде, меге кандый да таныш эмес кыс бала туштаган. Ол меге эрү көстөриле көрөлө, оноң араай күлүмзиренип, өдө берген...

Менин жүрегим кенетийин эрип, тың-тың согула берген. Јолдын тал-ортозына тура түшкен бойынча таныш эмес кыс баланы ээчий сүрекей узак ајыктап тургам.

Санаамда жүзүн-базын сурактар түймежип, көксимде тымык-тымык музыка ойноп турган. Оноң бир канча өйлөрдин бажында сөстөр кулагыма бойы угулып тургандый билдирген:

Күлүмзиренип өткөн кыс бала
Күүним кожо апарды...
Токтой түшкен бойынча
Эчиде узак ајардым.

Адын кыстың билбегем...
Араайын неге каткырған?
Кару көстү көөркийге
Канайып мен јарагам?

Катап меге туштаза,
Карузып нени айдарым?
Јарык санаалу бойына
Јакшыны канай эдерим?..

Жүрүминде күч болзо,
Болужар эдим көөркийге,
Сүүгени онын жок болзо,
Сүүр эдим көөркийди!

Буурайганча чачтарым,
Найызы болор ол эдим.
Элегенче жүрүмим,
Эжи болор ол эдим.

Жүрүмнунг кыска жолунда
Түбек билбегей качан да.
Ый көрбөзүн көстөри,
Ырысту жүргей качан да...

Катап ла энир. Отты күйдүрер күүним жок.
Көзнөгимнен катап ла жаркынду-жаркынду Ве-
нера аяктап туру...

БЕЖЕН ТӨРТИНЧИ ПИСЬМО

Калганчы айлар ла күндөр кандый да ка-
лейдоскоп ошкош өдүп жат. Мен күнүн ле
сайын вечерлерде, ойын-биједе. Жаңы көп та-
ныштар, нөкөрлөр... Олордын көп сабазынын
аттарын да билбес болорым. Эмди оромдо туш-
таган жиит улустын кажы ла үчинчизи, байла,
мени билер болор.

Канайда бергенимди мен бойым да билбезим.
Je энир кирип, оттор күйе ле бергенде, менин
жүрегим энчикпей, табышту оромдорго, ойын-
жыргалду, жаркынду залдарга тартылып жат. Мос-
квадан эмдиге ле писъмолор жок. Мен олорды
сакыбай да жадым.

Эмди жажарып калган жастын бойы. Иштин
кийнинде городтын тыштындагы кобыларла теп
ле тегин базып жүрерге сүүйдим. Талтарлар, кү-
үктер туулардын көксин торгылта эдип салган.

Жаландарда сүрекей тымык, мен ойто жарга бир де мендебей жадым.

Амырап жаткан жалаңда
Ай чыкканча удайлык.
Көк чечектү жалаңга
Көөркийлер болуп ойнойлык.
Жымжак, серүүн өлбөгөн
Жыдын кожо жытайлык.
Тенгериде жылдыска
Тегине ле көрөлик...

Мендебейлик, көөркийим... Жүрүмде бир кезек өйлөр тушта бир кезек айалгада мендебес керек. Бис жийт, жараш, санаабыс бийик, жүректери ачык. Онын учун бой-бойыска көрүжип аламык.

Бу алдыста жаткан телекейди, өзүп келген өзүмдөрдү, тенгериде суркурай берген жылдыска тегине де болзо көрүп аламык. Мендебе, көөркийим...

БЕЖЕН БЕЖИНЧИ ПИСЬМО

Мен эмди жаңы квартира таап алгам. Карган өбөгөн туразын садып ийген. Городтын улузында жалаң ла студенттер кожо жаткылап жат, онын учун жаңы квартираны бедреерге сүрекей узак келишкен. Эмди карган эмегеннин айлында квартирант болуп жадым. Карган эмеген меге курсак кайнадып, кийимдеримди жунуп берет. Ончозы учун бир айына он беш салковой төлөп жадым.

Өрөкөн мени бойынын уулына түңгөй бодоп жат. Карган эмегеннин уулы жирме жаштуда жада калган. Жада да калган эмес, бандиттерге түндө ойыннан жанып келеделе өлтүрүп салган.

Эмди мен ойын-жыргалдан оройтып ла кел-
гемде, карган эмеген мени сүрекей арбап, кай-
даар да божотпой јат. Эмдиги өйдө «бандиттер»
јок то деп айтсам, ол бүтпей јат.

Каа-јаа меге кожо үренген нөкөрлөрим ай-
ылдап келгенде, бис көп немелерди эске алы-
нып, бой-бойыска үлгерлер кычырып, орой түн
киргенче ле отуруп каладыс. Анчада ла, качан
албатыбыстың өткөн историязы, оның эмдиги
айалгазы ла келетен өйлөри керегинде куучын-
дашканыста, түн өткөнин сеспей де каларыс.

Бу сурак јангыс ла бисти токунатпай турган
эмес, бастыра алтай интеллигенцияны сананды-
рып јат.

Мен билерим:
Кайран албатымда ончозы болор:
Кеен театрлар,
Кинолор, улу романдар —
Ончозы кару јонымда болор.
Мен бүдедим:
Албатым ончого јединер.
Албатым иженер баатырлар јеткил.
Мал кабырган улус ол бүгүн,
Техника баштаган јииттер ол бүгүн,
Олор бүгүн керектер башкарган,
Калапту үлгерлер бичиирге јүткүген.
Бос бюрократла өлгөнчө кабышкан,
Јалбайган јалкуны јиткезинен туткан,
Ат-нерелү иш бүдүрген
Тегин улус ол бүгүн...

Бу алтай поэт уулдын үлгери. Менин са-
нанган санааларым база андый.

БЕЖЕН АЛТЫНЧЫ ПИСЬМО

Меге бу общественный јадын-јүрүмде кезик
улустар, олордын санаазы ла эткен керек-
тери јарабай јат.

Андый улус партийный билет ажыра жажын-гылап, бойлорын жадын-жүрүмнин, тегин улустын ээлери деп бодогылап жат.

Олор командировкага жүргүлегенде машинанын көзнөктөрине арай ла көжөгө тарткылабай жадылар.

Жаан жуундардан ала кичинек совещаниелерге жетире олор президиумда отургылаарга албаданып тургулайт.

Олордын санаазында бир де жаңы санаа жок. Олор бойлорын «башкараачы единица», албатыны «ишмекчи масса» деп адагылап жадылар. Телефонло куучындажарын олор сүрекей жакшы билер. Олор телефон соккондо, баштапкы ла сөзи «кем бу?» деген сурактаң башталар.

Торжественный вечерлерге келгенде, олор аңылу улусла куучындашкылап жат. Олордын айткан сөстөри тоомжылу болуп көрүнерге айткан сөстөр. Айдып отурган сөстөрине көп сабазында бойлоры да бүтпей жат.

Бойын тудунары, айдатан сөстөри — ончозы жаңыс ла тоомжылу болуп көрүнерге болуп эдилген неме.

Улустын көзинче олор лимонадты да ичкилеп болбой турган улус болгылап турар. Айлына келеле, арай ла болзо корон ичкилебей жат.

Оромдо жүргүлегенде, үйлери ле кожо икона ошкош баскылап жүргүлеер. Жүзүн-жүүр жуундарды ла совещаниелерди олор коркуш сүүгилеп жат. Жуун — олордын специальнозы.

Ондый немелерди тегин ле ишке көчүрзе, олор нени де эткилеп болбос. Же эмдиги де өйлөрдө андый бир кезек улус улусты, ишты башкарып турганын көрөргө сүрекей ачу.

Андый улусты менин көрөр күүним жок. Улу Лениннин портредине көрөлө, онон бир

кезек андый немелерге көргөмдө, менин каным кайнап, организмимниң кажы ла клетказыла кыйгырар, согу жар күүним келип јат.

Је јадын-јүрүм күнүн ле сайын жаңы јолдорло, жаңы санааларла, жаңы некелтелерле барып јат.

Качан бирде јүрүм ондый немелерди бойынан туура таштап ийер. Онын учун жаңыс ла тарты жар керек.

БЕЖЕН ЈЕТИНЧИ ПИСЬМО

Төрөл туулар... Јай келгенде, чанкыр тү-дүскекке тартылып, кыш келгенде, агастын түгиндий карга агарыжып, кем де билбес санааларын санангылап, көп жылдарды, чактарды өткүре ајыктагылап тургулайт... Кыш келгенде, онын шуурганду боочылары атыйланып јаткылайт, јай келгенде, мун јашту барбак, барбак мөштөри серүүн салкынга шуулашкылап турадылар. Качан јабыс өзөктөрдө лө јаландарда өлөң быжып, чечектердин јалбрагы төгүлип турганда, мында мун чечектердин јайканыжып турганынан кижинин көзи кылбыгар. Чике ле боочынын бажына чыгып келзен, сенин көзине ышталып турган баштары јалтырашкан казырказыр туулар көрүнер. Озо баштап сенин эмеш коркыжын келер, је онон јайым тайганын салкынынан, јүзүн чечектердин ле өлөңнин јыдынан бажын айланып, онон ары барала, алдында көрүнип турган тууларды ажар күүнин келер... Коркышту јаркынду күннин ле түбине јетире чанкырайган јуук-јуук тенгеринин алдыла көгөрижип јаткан ыраак телкемдер јаар бодоп ло база берер күүнин бар...

Ол тушта ыраак јол сеге барарга тапчы не-
дий билдирер. Көк өлөңди көмө базып, көзинг ле
көргөн јерлер јаар барып јадарың. Кайда да
ыраакта јылкы малдын киштегени, одорго чык-
кан уйлардын конкозы калырап, кулагыңа ар-
бүткеннинг ле јадын-јүрүмнинг музыказынды
угулар.

Бистин јаш јүрегис ле эбуре көргөнис андый.
Је бу тууларда, кажы ла кобы-јикте бистин ал-
батыбыс јуртап јат. Јеристин јаражын, оның
тынду ар-бүткенин мал кабырган улус бистен
артык ондогылап јат деп бодойдым. Олордын
бастыра јадын-јүрүми, эткен ижи мында өдүп
јат. Кыш болгондо соок дебей, јай болгондо,
изү дебей, олор бастыра ла јүрүминде бу одор-
лоп јүрген ак-малдын кийнинен јүргүлөп јат.

Олор төрөл ар-бүткеннинг јаражын јебрен
өйлөрдөн бери бойының билгени аайынча көр-
гүлөп јат. Алтайдын эн јараш өзөктөринде јеб-
рен корымдар јогынан качан да болбос. Байла,
ол өйдөги улустар катан сөөктөрин кандый јер-
ге салатанын јакшы билген болор.

Мен бу туулардын өзүп јаткан уулдарының
бирүзи. Озогыда адаларым чылап олорды алка-
арга кырга да чыкпагам, төрөл тууларым кере-
гинде көп сөс тө айтпагам. Је кайда да јүрзем,
јадын-јүрүмимде не де болзо, төрөл тууларым-
ның бийигин, оның мөштөринин кожонгын ла
јаркынын качан да болзо көксимде кожо алып
јүрерим.

Карып та өлзөм, төрөл јеримде
Кадынның кожонгын алыстан угадым.
Табылбай да калзам, таш та болзом,
Таңдакту тууларга мен көрүп турарым!..

БЕЖЕН СЕГИЗИНЧИ ПИСЬМО

Альпийский јаландар... Јүзүн-јүүр чечек-тердин өңине кижинин көзи тайкылат. Эбире шын ла эдип калган сындар. Серүүн кей, көпөгөш-көпөгөш өңдү тегери. Өзөктө чечектер туку качан онгылап калган, мында десе озор јаны-јаны ла јайылгылап јадылар. Тоштый соок тайганын шарлап јаткан тогмок суузынын јарадындагы кичинек акта койчылардын айылдары. Күн тайганы төмөн түжеле, јабыстагы јаткан јаландардан ажа ла бергенде, турлуга јангылап келеткен койлордын маараганы, аттардын киштегени угулат.

Бийиктеги турлуларга энир өзөкти өрө өңөлөп, билдирбезинен араай чыгып келет...

Энир јылдыс мелтиреп,
Күнчыгышта калтырайт.
Көрөдүй энир тагдакка
Көлдөрдүн јүзи јалтырайт.

Бийик турган јайлуга
Билдиртпей энир јууктады.
Баштарын салактады,
Балтырган-өлөн уйуктады.

Ыраактан, ыраактан киштежип,
Тибиреп аттар келгилейт.
Угы коомой ийттер эм
Удура ого үргүлейт...

Турлуда балдардын табыжы, јаан улустын жардак эрмек-куучыны. Мен катап ла малчылардын ортозында. Бу көп куучындажарга сүүбейтен, унчукпас, эрлү улустын ортозына келгемде, менин јүрегиме сүрекей јенгил, санаам јарык боло берет.

Јаңыс ла пастухтардын оок балдары меге

ненинг де учун эмеш ачу. Олор мында, тенгери
ле туулардан башка, нени де көргүлебей јат.
Мен бойым база олор чылап өскөм. Байла, онын
учун менинг јүрегим сыстап туратан болор.

Бу ла оттын айагында ойноп отурган эски
платьелү, чийне јинјилү кызычак керегинде,
байла, поэт нөкөрим өнөтийин бичиген болор.

Корбо талдый коо кызыл
Койчынын кызы сен эмей.
Ташты кырлап ойногон,
Тайгада өскөн Јергелей.

Энегдий сен кара чачту,
Је јүрүмин башка эмей.
Эликтий кара көстөрлү
Чийне јинјилү Јергелей.

Айландыра таныш кырлардын
Адын ончозын айдадын.
Кажы ла мында боочыдаг
Кайдаар ажарын билерин...

Каҕран јоныстынг јүрүми
Кайкадат мени, Јергелей.
Санандырып јат канайдар?..
Јергелей, Јергелей, Јергелей.

Бис јангыс ла тайга-таштын бажында мал
кабырып, курсак-кийим көптөдөтөн улус болго-
ныс па, Јергелей?..

БЕЖЕН ТОГУЗЫНЧЫ ПИСЬМО

Бир канча јыл мынан озо мен нөкөрлөрим-
ле кожо ыраак Чолушман ичиле јорыктап
јүргөм. Андагы өзөктөр, анда јуртаган алтай
улус бойынын күндүчизи, ачык-јарыгыла меге
сүрекеј јараган. Эмди күч ле болгондо, мен ја-

антайын андагы улустарды эске алынып жадым.
Бистин ижисте эмди сүрекей көп күчтер бар.

Ижибис јилбүлү де болзо, је бис кезикте
коомой иштеп жадыбыс. Онын шылтактары сүре-
кей көп. Јердин үстүнде күйүниш, коп, бюрок-
ратия, тенексү, јан көргүзиш деген сөстөр јок
болгон болзо, ончобыс сүреен јакшы јүрүмдү
болор эдис.

Мен тайгадагы турлулардан эмдиге ле атан-
галагым. Атанар күүним јок. Командировкам-
нын күни өдүп те калган болзо, өзөккө түжерге
мен мендебей жадым.

Эмди сырангај ла таскылдын бажынан кө-
гөрижип јаткан өзөктөрдү ајыктап, јүзүн ле
базын санааларга бастыртып салган турум.

Таскылдын үстүнде мун јашту мөштөр ара-
айын шуулажып тургулары. Сырангај ла кайа-
нын бажында сүрекей јаан мөш база неге де
кунугып тургандый...

Кайа-ташка чыгала,
Карыгып не турадын?
Туманду ыраак чөлдөргө
Тымык незин көрөдин?

Төрт таланы ајыктап,
Кандый шүүлте санандын?
Мун јылдарга чыгара
Нени айдарга шууладың?

Кайа-таштын бажынан
Кажы алтайга көрөдин?
Туманду ыраак чөлдөргө
Сананып, незин көрөдин?..

Јаан өзөктөр, көгөлтирим-күрен сындар...
Бу кайанын үстүнде турган мөш чилеп, мун
јылдардын туркунына, чактарды өткүре ајык-
тап туратан болзом...

Je мен кижиге, онын учун таң эртеннен ала
өзөктөргө түжеле, бойымнын кыска жүрүмимди
онон ары улалтар учурлу. Тартыжар керек...

АЛТАНЫНЧЫ ПИСЬМО

«Ой, ийделү машина!
Апарба, мени түжүрзөң.
Жүрегимде саң башка
Ачу барын сен билзөң.
Кару, кару ол күндөр
Кийнимде артат, канайдар?
Жолго бараткан тужында
Жортпой база канайдар...»

(Эркемен Палкин.)

Катап ла ичкери барадырым...

Эртен једер јериме једип келеле, катап ла
өлгөнчө иштенерим, катап ла керижерим, кат-
кыарым, ыйлаарым, шоодорым, копторым,
катап ла јакшыладарым, јамандадарым.

Машина барып ла јат, барып ла јат...

Эмди менин кийин јанымда сүрекей көп не-
мелер артып калган. Менин кийин јанымда сү-
үтөн үүрелерим, кожондогон кожондорым,
чындык болбогон нөкөрлөрим, көп сүүмјилерим
ле сананган санааларым артып јат. Менин жү-
регим токуналу, сагыжым јарык. Ненин учун
десе мен эмдиге јетире чын немени чын деп,
төгүн немени төгүн деп айдып, нөкөрлөрим, ул-
ус учун турушкам.

Анайда ок мен көп јастыралар эткем. Ол јас-
тыраларымнан мен бир де уйалбай јадым. Ол
јанынан мен бир де кыйналбазым. Жүрүмде мен
јангыс ла јакшыны эдерге јадым. Машина эмди

жангы ӱйлӱргӱ удура апарып јат. Мен ол ӱйлӱрди эмдигештен ле уткып барадым.

Мен эмди ӱскӱ јӱрӱмнинг бозогозында...

АЛТАН БИРИНЧИ ПИСЬМО

Кӱп јылдар ӱткӱн сонгында... Табышту вокзалдардан, студенческий вечерлерден ле баштап ла иштеп турган ӱйлӱрдӱн бери кӱп лӱ јылдар ӱтти...

Бу ӱйлӱрдин туркунына јадын-јӱрӱм бир кеминде болбогон. Табышту једимдер де, кородогый ачулар да болгон. Бу јылдардын туркунына кӱп најылар да, кӱп ӱштӱлер де табылган.

Бу ӱйлӱрдин туркунына јадын-јӱрӱмде де сӱрекеј јаан кубулталар болгон. Техника ла наука бистин јӱрӱмибисте кажы ла кӱн јаан кайкалдар эдип јат. Эмдиги ӱйди эмди бис космический ӱйе деп адап јадыбыс. Гагариннен ӱскӱ космонавттарды мен адабай да јадым. Ненин учун дезе космоско учарга кажы ла советский кижии белен. ӱйлӱр ӱдӱр, наука ла техника оной јаан кайкалдар эдер. Качан бир келетен ӱйдӱги улус эмдиги бистин космонавттар керегинде эрмек-сӱсти сӱрекеј эскирип калган сӱстӱр деп айдыжар.

Јӱрӱмде жангыс ла мындый кубулталар болгон эмес. Албатылардын, государстволордын јадын-јӱрӱминде сӱрекеј јаан солунталар, јаан кубулталар болгон. Менин де кичинек албатымнын јадын-јӱрӱминде кӱп жангы кубулталар болуп јат.

Бу ӱйдин туркунына мен кӱп улустын салымын кӱрӱп јӱргем. Менин кӱп таныштарым, керек дезе «нӱкӱрлӱрим» де тӱрӱл јеринде иште-

бей, качкылап жүре берген. Албатыбыс кичинек те болзо, ого болужар керек. Болушты, бистин уулдардан өскө, кем жетирер? Онын культурный, экономический ле политический жүрүминде бис турушпаганыста, кем туружар?

Олор десе ажындыра белетеп салган жүрүм-ле жүрерге санангандар. Же андый неме жок болгонун билгилейле, онын жер башка тений бергендер.

Төрөл жеримнен, төрөл албатымнан мен качан да качпазым. Жакшы да, жаман да болзо, мен учына жетире туружарым. Качан да кайра баспазым.

Ол өйлөрдөн бери көп жастар өткөн... Эмди катап ла жас жедип келди. Менин эжигим ачык. Бойум санааларымды сананганча, столымнын үстине энчейип алган отурым... Жаскы эрке салкын төрөл тууларымды керип, катап ла менин эжигиме келди. Мынайып жүрүмимде мен канча жазымды уткыырым, — онын зын билбей жадым...

Же бу жүрүмде не де болзо, менин иштейтен ижим, айдатан сөстөрүм жаңыс ла мында.

Эрке, жаскы салкыным,
Эжигиме сен келдин.
Кажы ыраак таладан
Кандый солун экелдин?
Эбирип келдин ойто ло...
Эжигимнен кир чүрче.
Эчижип жылдар өткүлөйт...
Эмдиге ле чийгенчем!
...Кажайганча чачтарым
Карыйтан жерим мында.
Аймаганча сагыжым
Айдатан сөзим мында.
Эбирип келдин ойто ло...
Эжигимнен кир чүрче.
Эзен, эзен, салкыным,
Эрикчен, жаскы салкыным!

Јай өдө берген. Ороон ичиле јоруктап, кыжыла иштеп алган акчаны божодып салдым. Качан акказы јок студент тужындагы амадап јүретен амадуларымнын он беш үлүзин мен бүдүрип алгам. Ороонымнын көп јерлерин, андагы улузын мен эмди келетен өйлөрдө көрөрим. Көп јорукчылар бойлорынын кыска да јоругы керегинде сүрекей јаан очерктер, зарисовкалар бичигилеп јат.

Је мен нени де бичип болбой јадым. Мындыј јоруктын кийинде меге көп немелер јангы јанынан көрүнип јат. Ончозын түндештирип, шинжүлөп турганда, мындагы јүргөн јадын-јүрүмистин једикпестери сүрекей иле көрүне берет.

Ыраак јорукка атанып ла јаткамда, мен каттап ла он тогус, јирме јашту уул боло бередим. Удура соккон салкын, паровозтордын сыгырты, типилдеп өткөн составтар, јалтырашкан рельстер, адарунын уйалары чылап, күүлежип јаткан темир вокзалдар ла семафорлордын имдешкен отторы менин санааларымда јүзүн-јүүр јерлердин кеберин јурап, јүрегимди көкүдип турат. Кандый да бир јуунда бир јамылу мени: «Бойынын јерин јакшы билип албай туруп, өскө јерлерге јоруктап јат» — деп критиковать эткени сагыжыма кирет.

Јок, мен бойымнын өскөн јеримди, бойымнын кичинек албатымды өскө јерлерле, өскө албатыларла тендештире көрүп, јакшы билип аларым. Анайда меге јүрегим айдып јат. Мен кезикте сагыжыма бүтпей, сезип турган јүрегиме бүдүп јадым.

Ого үзеери, мен јангыс ла бойымнын албатымды билерге турган эмезим, бастыра албаты-

лардын жүрегин, олордын сананган санааларын
ла амадаган амадуларын, жандаган жанын, кы-
лык-жандарын билерге амадап жадым.

Качан кандый бир ыраак жоруктан бурылып,
түдүнгө тартылган төрөл тууларымды ыраак-
тан ла көрүп ийгемде, мен торт ло өскө кижидий боло беремде. Чанкыр өндү Кадыннын жарында турган паратамнан кирип ле келгемде, жүрегим та неге де сыстай берет. Кан-Алтайдын эжиги — Майма-Чаргычак...

Ыраак, ыраак жерлерден
Ылам сеге келедим.
Ыраактан сени көрөлө,
Ылай согуп ийедим.

Көгөргөн жажыл Кадыннан
Көңкөрө түжүп ичедим.
Көгөришкен тууларды
Көстөрүм жашту көрөдим.

Майма, Майма-Чаргычак,
Эне Алтайдын эдеги.
Кайран жерим Чаргычак —
Кан-Алтайдын эжиги!..

Көп жылдардын туркунына сени ажыра Алтайдын балдары баргылайт. Эригип ойто келеле, эжигиннен ойто киргилейт... Көп үйени үйде-жип, көп балдарды ойто божодып, сен эр жажына мындай ла бойун турарын.

Сенен жүре берген уулдарынды ла кыстарынды ээчиде тумантып калган көстөриле жажыс ла Бабырган-тайган аыктап, ак жаланнын ортозында узак жылдарга жангыскан артып калат.

Качан уулдарын төрөл тууларын санап, чөлдөрдин түбинен ойто жангылап келеткенде. Бабырган-тайган туулардан айрылып, чөлдөрдин учына чыгала, оморды уткып турат.

Эзен бе, эне Алтай! Бажы туманду Бабыр-
ган-туу, эзен бе! Бир јошкын уулынды катап
ла уткы...

АЛТАН УЧИНЧИ ПИСЬМО

Күс келип јат... Тротуардын јаказында ту-
рган теректер алтындый саргара берген
бүрлерин өткөн улустын үстине араайын тү-
жүргилейт. Оромдордо, скверлерде — кайда ла
теректин бүрлери. Иштин кийнинде мен айлы-
ма көндүрө јанбай, тымык сквердин аллеязы-
ла араайын базып отурым...

Мен эмди алдынан квартиралу, је үйде ээн
ле кунукчыл. Јабыс көзнөктин алдында јыраа-
нын саргарып калган бүрлерине көрөргө сүре-
кей јоктомчылу. Кече менин артист нөкөрлөрим
орооннын, республикалардын городторы сайын
јерин таштап, жүргүлей берген.

Меге сүрекей күч. Канайдар, мен оморды
ондоп јадым, омор ончолоры театральный инсти-
туттарды Москвада ла Ленинградта божоткон-
дор. Јадын-јүрүмде омордын сурагы, некелте-
зи бийик. Бистин улус дезе озогы ла бойы.

...Омордын иштеер де аргазы јок. Театрды
ачпай, эмдиге туткулап јат. Омордын сакыыр
да күчтери јок, — жүргүлей бербей база. Көөр-
кийлер бир јылга чыгара тартышкандар. Је
бюрократизм омордын јиит жүректеринен тын
болуп калган.

Кече омор ончозы жүргүлей берген... Меге
сүрекей уур, сүрекей эрикчелдү. Күски бүрлер-
дин кейде айланыжып, чыкту јерге түшкүлеп
турганын ајыктап отурым. Эртең амырайтан
күн. Улустар удабас ла скверлерге толо берер.

Жаан иштерден арыган жамылулар да «ару кей тынып аларга» бери келгилеер.

Городтын тыштына барза кайдар? Чын, ол сүреен жакшы санаа. Тымык санааркашка бастырып салган жалаңдар, ажын жуунадып койгон саргарган кыралар...

Катап ла салкынга айдаткан саргарыжып калган бүрлер, бүрлер... Олор нени бедрегилеп, нени истегилеп, жолдор сайын жүргүлөйт? Төрөл будагынан үзүлгөн соңында, бедренип, нени де таппас.

Айас ла соок күски тенериде турналардын үндерин тыңдап, күски жалаңдардын ортозынан олорды ээчий айкап турум... Кайдан да күски жалаңдардын учынан, ыраакта турган туулардан ла учуп бараткан турналардын үнинен эрикчелдү строкалар келгилейт:

Коркышту ыраак алтайга
Комыдап не барадаар?
Алтайымнын үстиле
Айланып не турадаар?
Кар түшпейтен алтайдан
Качан ойто жанараар?
Ыраак, өскө таладан
Ырысты канай табараар?
Алтайымнын суузынан
Ичип алзан, туруна.
Ак булутту туузына
Амырап алзан, туруна.
Коркышту ыраак алтайга
Комыдап не барадаар?
Алтайыстын үстиле
Айланып не турадаар?..

Мен слерди сакып, эзенде жаска жетире катап ла мында жаныскан артып каларым. Меге сүрекей күч, сүрекей эрикчелдү!..

АЛТАН ТӨРТИНЧИ ПИСЬМО

Эскизи једип калган ээн турамнан чыгып, энгирлер сайын эжиктин алдында отура-
дым. Эмди менин жүрүмимде солун ла неме јок. Эжигимнин алдында өскөн јодралардын бүрле-
ри төгүлип калган. Онын учун, байла, менин турамнын ичинде сүрекей ээн ле эби јок болор деп бодойдым. Иштеген јеримде андый ок ээн ле ончозы эскирип калгандый билдирип турат. Нөкөрлөримле кожо болгон болзом, иш те, ја-
дын-жүрүм де торт башка болор эди. Москвадан эмдиге јетире бир де письмо јок. Ончозы өткөн өйлөрдө артып калган!

Эмди өдүп калган жүрүмге, өткөн өйлөрдө айт-
кан сөстөргө ижениш јок. Көзнөгимнин үстин-
де уйа тартып туратан карлагаш та уча берген. Јаскыда эмезе јайгыда иштеген јеримде ачыны-
жып алала келгемде, каа-јаада бойымнын күч санааларыма бастыртып јаткамда, карлагаш, мени токунадарга турган чылап, жүзүн-жүүрле-
нип кожондоп туратан. Онын кожонгын тын-
дап алгамда, жүрегим токунап, сагыжым јарый беретен. Эмди менин карлагажым балдарын ээчидип алала, ончо куштарла кожо түштүк ја-
ар уча берген.

Көпөгөш јас келгенде,
Көзнөгиме келетен.
Кородоп мен жүргемде,
Кожондоп меге беретен.
Карлагажым, карлагаш,
Качан ойто келерин?..

Кижиге учкун куштый болорго јарабас...
Ненин де учун күски айас күндерде ыраак өскө
јерлер јаар учкулап брааткан кеткин куштарды
ајыктап, узак тура калдым.

Үредүге эмезе өскө жерлерге автобустын станциязынан баргылап јаткан улусты көргөмдө, жүрегим та ненин де учун араайын шимиреп калат. Мен, байла, ологго ичимде каран күйүнип турган болорым. Кайдаар-кайдаар бойым да јорыктап бараткамда, аэродромдо эмезе вокзалда кайдаар да баргылап јаткан улуска јаантайын күйүнип тургамдый.

Эжиктин јанына отурып алала, энирги оромло баргылап јаткан эзирик эр улустарды ајктап отурым.

Нени де сананбай, кем де учун сананбай була улус чылап жүретен болзом, јенил болор эди...

Је јангыс ла бойымнын учун жүрер болзом, менин жүрген жүрүмим ол јолдын ары јанында балкашта јаткан чочконын жүрүминен нези башка болор?..

АЛТАН БЕЖИНЧИ ПИСЬМО

Баштапкы кар јаап јат...

Кичинек тымык городтын оромдорына, јосо тала жабуларына, өткөн улустын бажына ла ийиндерине, агаштардын куру будактарына баштапкы кар жаап јат. Сүрекей тымык. Менин де татап калган тала жабулу эски турамнын үстине баштапкы кар жаап јат. Эмди төрөл тууларымда ла јалаңдарымда, Чуйдын трагында, Москвада, ыраак төрөл деремнеде баштапкы кар жаап турган болор.

Көп жылдар кайра мен жаап турган баштапкы карга токыналу көрүп болбойтом. Жаап турган апагаш, неден де ару баштапкы кар меге јаантайын солун, жарык санаалар, јангы сезинтилер экелип туратан.

Эмди мен катап ла баштапкы карды аяктап турум. Тенериден айланып түшкен миллиард тоолу кичинекарлар араайын-араайын каткырыжып тургандый. Олордын каткызынан эбире оноң тымык, оноң токыналу болуп тургандый билдирет. Оок карлар, тондок жерге түшкенине сүүнгилеп тургандый, араай секиргилеп турат. Мен баштапкы карды аяктап, көп жылдар кайра бичиген үлгөримди катап ла араайын кычырып турум:

Баштапкы кар...
Баштапкы кар...
Тондок жолло
Секирип жүгүрөт.
Мантажып бараткан
Бүрлердин кийининен
Жаба једижип,
Көкиген сүрүжет.
Баштапкы кар,
Баштапкы кар...
Меге солун
Санаалар экет...
Кенейте јенил,
Јенил айланып,
Удура меге
Бијелеп келгилейт!
Бијелеп келгилейт!
Јерге түшкенине
Сүүнижип тургандый,
Эбире ончозы
Табыш јок ойында.
Баштапкы кар...
Баштапкы кар...
Көрсөң, нөкөрим,
Көзнөгис алдында!

Эбире турган тууларга, јолдорго, оромдорго, турлуларга ла тымык јалаңдарга баштапкы кар дезе јаап ла јат, јаап ла јат...

АЛТАН АЛТЫНЧЫ ПИСЬМО

Баштапкы кардын кийнинде мен кожо иштеп турган уулдарла, нөкөрлөрүмле койон андаарга городтын тыштында кобылар жаар барадым. Автобуста улус жык ла толо. Городтын тыштында жаткан эмегендер бойлорынын туткан мал-кужын азыраарга городтон таар-таарыла калаш садып алган апаргылап жат.

Автобустын ичинде бурылып та болбозын. Бу мындый кылыкты жан качан токтодор? Чочконы ак калашла азыраарга бис андый ла тын бай эмезис. Кижинин жарык ла санаазын мындый немелер ненин учун карануйладып жат? Бу ак калашла чочколорун азыраарга баргылап жаткан немелер жуунын ойин эске, бир де эмеш болзо, алынгылайт не, жок не? Жок, байла, ундыгылап салган болор.

— Жуунын ойлөри санаагарга кирет пе, эне-бис?

— Кир жа-ат, уулым, кир жа-ат!

— Ол тушта нени жигенеер сагыжаарга кирет пе?

— Ондый немени айтпа, уулым, эске де аларга коркушту!..

— Чочкогорды ак калашла азыраарга арай эрте эмес пе, кандый деп бодоп туругар?

Автобуста кериш. Сагалдары атрайыжып калган кандый да эзирик киж, жүстери чырчыйа тартылыжып калган эмегендер мени канча жанынан арадап келгилегенин бойым да жакшы билбей жадым. Нөкөрлөрүм болушпаган болзо, озор мени жара тарткылап та салардан айабас эди.

Ачынган жүректи карга бастыртып салган бийик жойгондор, ак кардын үстүлө мантап

барган койоннын сүмези жок истери токунадып ийет. Эбире јаландар ла кобыларды кандый да сүрекей јаан, баатыр јурукчы ак будукла будып салгандый көрүнөт.

Уулдарла кожо койонды истеп арыйла, эмди јоон чибинин төзинде аракы ичип отурыс. Јүзүн-јүүр анекдоттордон уулдардын каткызы токтоор аргазы жок. Бу мындый эски, моко анекдотторды кандый неме сананып тапты не? Оны көргөн болзом, мен нөкөримле кожо база каткырыжар эдим. Је бистин ончобыстын санааларыс, байла, эбире агарып јаткан јаландардан улам мындый сүүнчилү болор.

Нөкөримле кожо анекдот куучындажып турган уулдардан билдирбезинен айрылала, ак јалангла чаналу араай барадыбыс.

Јердин үстин кар бүркеген,
Кайдаар ла көрзөм, ак ла ак —

деп, кенетийин нөкөрим алтай поэттин үлгерин кычырат.

Јенгил санаалу барадырым мен,
Кайдаар ла көрзөм, ак ла ак.
Ончо телекей апагаш немедий,
Јүгүрип ле барадар күүним келет.
Ичкери кайда да кардый сүүнчи
Јалтырап јаткан немедий билдирет.
Јүрегимде эмди ару ла тымык,
Јаңыс јылу куучынды таппайдым.
Агарган кардын үстиле јүгүрип,
Сүүнчиге јаба јеткедийим...

Ак карга бүркеткен учы жок јаландар, стихтер, уулдарла кожо ичкен аракы — ончозы түш јерде эмезе чөрчөктөги немедий билдирет. Јүрүм! Мен сениле катап ла колыннан эзендежип турум.

АЛТАН ЈЕТИНЧИ ПИСЬМО

Кышкы энир. Тышкары оромдордо бир де кижининг сомы јок. Тышкары куйун. Карануйды өткүре жангыс ла столмолордо илип салган өчөмик лампочкалар јайканыжат. Столды эбире интеллигент уулдар сөс блаашкылап отургылары. Јүзүн ле јүүр сурактар. Сөс айткан кажы ла уул жангыс ла онын айткан сөстөри чын деп бодоп јат.

Онын учун кажызы ла бойынын санаазын өскөзине јондоорго албаданат. Мындый энирлердин тоозы да јок. Туранын ичинде танкынын ыжы шык ла туруп калган. Бис туранын эжигин кайра ачып, кейди арулап алала, онон катап ла сөс блаажып, јүк ле түн ортозында таркаарыс...

Эртен катап ла бис керегинде кичинек городло бисти түниле аракыдап, согушкылаган деп коп јайылар. Онызы керек беги. Бис качан да коптонг политика этпегенис, этпезис те. Бис башка улус. Бис келер ой, келер јүрүм керегинде сананып јадыбыс.

АЛТАН СЕГИЗИНЧИ ПИСЬМО

«Јангыс ла бойы керегинде сананза,
Јаан ырысты кайдан табатан?
Кара санаала јүрек јабылза,
Қанайып ырыска јол ачатан?..»

(А. Адаров.)

Бу мындагы көп улуска поэтинг ырыс керегинде айткан сөстөрин кычырып берер күүним бар. Обывательдердин «ырызын» мен кажы

ла күн көрүп жадым. Олордын жангыс ла «менин», «меге» деген сөстөрүн мен кажы ла күн угуп жадым. Олордын бек каалгаларлу тураларын бир ле түнде ончозын өртөп ийер күүним келип жат.

Балдарын олор база анайда ок үреткилеп жат. Он мун обывательдер бир баладан да балалу болзо, жирме мун обыватель боло берер. Онон ары тоо база өзөтөнүн сананып ийзен, бажынын куйказы жымыраар! Ол тушта олорло тартыжарга күч те жетпес.

Бир катап мен культуранын туразында комсомольский вечерде бир кысла таныжып, танцевать эткем. Жаркынду люстра, жараш кийимдү жииттер, музыка менин бажымды тын айландырып турган. Менин жүрегим ойноп, кожо танцевать эткен кыска жүзүн ле жүүр каткымчылу историялар куучындап тургам.

Ол өткүн үниле каткырып турганда, мен туйказынан онын бек ле жараш тиштерин айкап туратам. Бијелеерге чыкканда, онын коо сынына јилбиркегендү айкап, ичимде каран сүүнип, бастыра бойым жаркындалып туратам. «Бистин өйдин улузы бу — деп, мен ичимде оморкоп тургам. — Жангыс ла мындый кыстар келетен жадын-жүрүмди төзөөр...»

Онон бери неделенин бажында, јакшынак кышкы энгирде, ол мени бойынын чыккан күнине учурлаган вечерине кычырарда, мен сүрекей сүүне бергем. Нөкөрлөримнен төлүге акча сурап алала, городтын сок јангыс универмагынан сый бедреп сүрекей узак кыйналгам. Је учында керектү сыйларды мен таап алгам. Качан студент тужымда сегизинчи мартта эмезе база мындый күнде кыстарга сый эткемде, олордын күүнин качан да јастырбайтам.

Онын учун сыйларымды тудунганча сүүнип, автобуска отурала, јирме минуттын бажында мен онын айлына једип келгем. Кандый да меге таныш эмес јиит уулдар ла сан башка јаранып алган кыстар менен озо јуулгылап калганын көрөлө, олорло кол тудужып, таныжып ийгем. Бисти ол бойы күндүлөп турган. Је кайкамчылу неме: кажы ла тургускан аяакты «бу менин аяагым», «бу менин отургыжым», «бу менин энчим», «бу менин», «бу менин...» деген сөстөри торт ло кулагымды кезип тургандый болгон.

Эбире отурган јиит улустын да куучындары сан башка угулып турган. Куучындашкан куучындары јангыс ла хозяйство, городло јүргөн калганчы коп-эрмектер керегинде болгон. Мен тургуза ла бу отурган улуска өскө болгонымды сезип ийеле, нени де айтпай, олордын кунукчылду эрмегин тындап отургам.

Качан ончолоры мени, кандый бир үлгер кычырып бер деп сурагылаарда, мен мендебей өрө турала, айылдын ээзи балага баштанып, мындый үлгер кычырып бергем:

Кайыр туулардан јүрүмге келгем...
Телекеј јаражын көзнөктөн көрбөгөм.
Кичинек јүрүмнн көксиме тапчы,
Кунугып јадым — мен кижн.

Јапсык, меке сөстөрдн билбезнм,
Соок тууларда јүрүмнн өткүргем.
Тапчы јүрүмле танышпаган эднм,
Элбек чөлдөр бойымды өскүрген!

Адалар артырган салданы ээчиде
Кыранын јолыла мен ырыска келгем.
Кен кыптарын межикке түней,
Кунугып јадым — мен кижн.

Онон нени де айтпай, кийинип алала, эжик-
тен чыгып жүре бергем.

АЛТАН ТОГУЗЫНЧЫ ПИСЬМО

«Адам менин — Күн.
Энем менин — Жер.
Бастыра бойым күннинг чогы,
Бастыра бойым жаркын, жалкын
Жер үстинде
Лайканып турум...»

(П. Самык.)

«Жок, слер мени жангыс ла кунукка бастырт-
кан кижиге деп бодобогор. Бу жарыктын ал-
дына мен не ле болор аргам бар. Бу телекей-
дин үстинде мендий ле уулдар Алжирдин ку-
мак чөлдөрүндө жайым учун жуулажып, Вьет-
намнын Түштүк талазында джунглиде төрөли
учун интервенттердин огынан өлгүлөп жат.

Мендий ок уулдарды Испаниянын орто чак-
та туткан түрмелерине суккулап, чирик стене-
лерге жаба тургузала, аткылап жадылар. Мендий
ок уулдар Стамбулдын, Каракастын ла Лондон-
нын площадьтарында демонстрацияга баргылап
жадылар.

Мендий ок уулдар палачка кара бажын кес-
тирерден озо диктаторлордын көзине чын сөзүн
айдып жат. Олордын кажызынын ла жүрегинде
менин жүрегимдин оды бар. Бистин тообыс он
миллиондор, жүс миллиондор. Бистин тазылыс
жерди өдүп, бажыбыс булуттарды, ак айасты
өдүп калган.

Бис кунукчылду ла сүүнчилү, бис казыр ла
жалакай, бис улу ла кичинек. Бистин жүректе-
ринин фронты жер-телекейди эбире курчап сал-

ган. Јер-планетаны бис жүректерисле жылыдып, санаабысла айлаткыш түбин бис өдүп калганыс.

Мендий ок уулдар атомды үлгүлеген, мендий ок уулдар космоско учуп чыккан. Бис — жүрүм. Бисти кем де жоголтып болбос. Бистин кийнисте кижиликтин мун жылдарга туткан культуразы, алдыбыста күндий жаркынду амадуларыс туруп јат. Бис улалып јаткан историянын бир звенозы, онын авангарды. Онын учун бисти кемнинг де сеспес аргазы јок. Бис, күндий ок, миллиард жылдарга улаларыс, јердий ок, сүрекеј јебрен историялу болорыс.

Онын учун бис кичинек планетада конгыстардан да кичинек палач-диктаторлорго, интервент-тонокчыларга, жүзүн-базын јаман улуска ла оок-тобыр немелерге миллион жылдарга турган жылдыстар чылап көргүлөп јадыбыс...»

Мындый санаалар кажы ла энгирде менин кыбыма келгилеп, меге токунал бербей јат. Тышкары катап ла куйун. Көзнөктин ставнязы салкынга калырап ла јат, калырап ла јат. Менин уйкум эмдиге ле келбей јат. Эмди ле ракета бар болзо, мен космостын түбине учуп чыгар эдим. Технический јанынан једикпестү де болзо, мен түней ле учуп чыгар эдим.

Ол тушта мени идейный, бытовой јанынан коптогылап турган конгыстар мен керегинде нени айдышкылагай эди?

Нени айдыжатаны меге ажындырадан да јарт. Олорды онын ла учун көрөр күүним келбей јат. Ол тушта мен керегинде: «ол партиянын ла кичинек албатызынын уулы болгон» — деп айдыжар.

Олордын бу сөстөри ол тушта чын болор эди.

ЈЕТЕНИНЧИ ПИСЬМО

Јангы жылдын түни...

Чүмдү галстукты, костюмды суурып таштайла, печкенин жанында отурым. Јангы ла јангы жылдын вечеринен келгем. Јарык люстралу зал, үзүги ле јоктон төгүлип турган конфет, бенгальский оттор, улустын табыжы ла чынгырууш кожондор менин күүниме чүрче ле тийе берген.

Эмди печкеге от салып алала, ачык печкенин оозында креслого кайра јадып алала, тызырап күйген отты ајыктап отурым. Кызарып күйген чоктордон јаскы тандактар көрүнет...

Кайда да оромдордон кандый да улустын каткызы ла эзирик эр улустын кожондоры угулат. Бу јангы жылдын түнин мен нөкөрлөримле кожо уткыырга санангам, је база ла неме болбоды. Олор түниле дежурить эткилеп јат. Столдын үстүнде турган шилден бокалга толтыра уруп алала, ыраак ла јуук нөкөрлөрим учун көнкөрө тудуп ичеле, эмди сагыштан ундылбаган ла немелерди эске алынып отурым.

Тышкары түн сүрекеј јакшы. Санаамда менин туй тонуп калган көзнөгимнен бирде Лена, бирде Светлана, бирде Алла көрүп тургандый. Олор үч жылдыс чылап менин үстимде јаантайын суркурап турзын. Јүрүмимде олор менин маягым, менин јарыткыжым болгондор. Мен олордын кажызыла ла учына јетире ак-чек болгом, олордын ончозын бир сүүшле сүүтем. Мен эмдиге јетире үч катап сүүтем, мынан да ары сүүрге јүрегимнин јалбыжы једер. Јангыс ла ак-чек болор керек.

...Бу не?.. Бу кемнин көстөри көзнөктөн карагылайт? Јок, ол көстөр эмес, көзнөгимнен көрүнген жылдыстар...

Көгөрө тонгон жылдыстар
Көзнөгимнен көргүлөйт...
Жаңы жылды түженип,
Жаан теректер үргүлөйт.
Улус ла улус... Жолдо кар
Узак, узак кыярайт.
Жыл уткыган жылдыстын
Кожоны ыраак жынырайт...
Жаңы жылды бу түнде
Жаңыскан уткып отурым.
Тызырап күйгөн одынды
Тындап калган отурым.

Бу жаңы жылдын түнинде олордын бир-бирү-
зи мени эске алынгылайт не, жок не? Эске алгы-
лабаза, кайдалык. Бу чөөчөйдү мен түнөй ле
олор учун көдүрүп жадым.

Жылу көргөн көстөрөөр
Жылдысты ыраак, кайдайын.
Ыраак, кару үүрелер
«Ырысту болоор!» — деп айдайын.
Тымык кыптын ичинде
Тындап, нени угадым?..
Көндүрө бараткан улусты
Көзнөктөн көрүп турадым...

Мен катап ла кийинип, галстукты мойныма
илип алала, жарык люстраларлу, бенгальский
отторлу, чыңырышкан кожон жаңыланган зал
жаар барадырым...

Кар... кар... Жазанып алган жылдыстарлу
бийик, бийик тегери. Карга оронуп алган жаан
теректер. Күзүңилү аттар ла жиит кыстардын
каткызы...

Э, кудай! Бу жүрүмнүн жакшызын кандый
сөслө айдар?..

ЈЕТЕН БИРИНЧИ ПИСЬМО

Јангы јылдан бери көп өйлөр өткөн, је мен эмдиге ле јетире бир де письмо бичибегем. Иштен үч күнге суранып алала, туулардын ортозында карга көмүлип калган төрөл дерем-неме барып жүргем. Бистин болчок тура ол ло бойы... Эки көзнөгиле суунын ол јанында турган кара арка јаар эрикчилдү, эрикчилдү көрүп алган. Та кемди де узактан сакып тургандый...

Байла, ол эмдиге ле јууда өлгөн адамды сакып јат. Је адам бери качан да келбес. Ол Сталинградтын карлу чөлдөринде эр-јажына немецтин огынанг уйуктап калган...

Энеме одын-өлөнг тартып береле, ойто једип келгем. Кайкамчылу неме: менин телекейдин солундарынанг айрылып та калган деремнеме мен керегинде көп эрмектер једип калган. База бир конгон болзом, эјелердин шылуузына чыдажып болбос эдим.

Јок, эмди ле јай келзе, бир-эки айга отпуск сурап алала, кандый бир ыраак-ыраак јерге барып келер керек. Обывательдердин ортозына узак отурап болзон, оног бир де туза јок.

Эмди кажы ла алган акчаны јуунадып, энеме ле керектүзин салып турар керек. Менин бастыра ла түбектерим тымык, көрүнбей жүрүп болбозымнанг улам деп бодойдым. Јажынып жүрер аргам јок. Онызын канайдар? Ачык-јарык, јажыт санаазы јок болуп бүдүп калган болзом, мен бойымды канайып та тудуп болбозым. Онызын мен јакшы билерим. Бир катап бир недеде анайып, кату тудунып, улусла көп эрмектешпей, кижиге болуп көрүнөргө албаданып жүреле, оног ары чыдажып болбогом. Улус меге ол тушта көзиме ле мынайда айткан:

— Јакшы ла уул болгон эди, байла, јамызын јаанадарга јүрген болбой кайтсын... Күрүм ыраак баратан эмитир...

Тегин ле јерге анайда айтырып алгам. Эмди андый ла тенеериш токтозын, калак. Кандый болгон, андый ла болор керек. Кижии кижиден бийик качан да болбос учурлу. Јиит кижиге онызын ондоорго база күч ле наука.

ЈЕТЕН ЭКИНЧИ ПИСЬМО

«...Омок, баштак јүректи
Ойынга мен апаргам.
Қайран јылдар өткөнин
Қалак-кокий, сеспедим.
Кижии алар керек деп,
Күлүмзирендинг эмди сен...»

(Э. Палкин)

Јаңыскан јүрүм менин күүниме чек тийди. Менин нөкөрлөримнин көп сабазы туку качан айылду-јуртту болгылап калган, мен дезе эмдиге ле јаңыскан. Онызы эби јок. Јаңыскан андамында јаантайын согулып та јүрерге эби јок. Улустын да күүнине тийип калдым ошкош. Је меге, бу мындый бойыма, кем барар?..

Бу городто бежен јашту бойдон јурукчы бар. Онын јүрген јүрүмин көргөмдө, менин ичим ачып јат. Улус дезе ого каткырыжып јадылар. Мен канайып база андый болорым?.. Јок, јадын-јүрүмде јажынып јүрбес керек. Эмди јүрүмди төгүндеп салзан, јадын-јүрүм кийнинде өчин сенен кайра алар. Нени де эдер, нени де сана-нар керек...

ЈЕТЕН УЧИНЧИ ПИСЬМО

Ыраактан келген письмо...

Соок кыпта бу письмоны онынчы катап кычырып отурым. Сенин кеберин меге сүрекей ыраак немедий билдирет. Је ненин де учун сенин бу јаан эмес письмонгонг улам менин бу жүрүмле коркышту омок ло сергелен барар күүним келет. Эмди мен сенен сүрекей ыраак...

Бу шуурганду энгирди, бу барбай, токтоп калган ойди өткүре сенин кеберин меге иле көрүнип тургандый. Менин санаамда сен бу энгирде мениле туштажарга келип јаткандыйын.

Чанкыр, чанкыр кар айланат,
Чачынты оттор ыраактан көрүнөт.
Чачтары јайылып, энгирди озолоп,
Қыс бала меге удур келедет.
Јайыла түшкен көпөгөш оромло
Јайкана базып, бис кожо базадыс.
Ол јердеги отторго көрөдис,
Ол јердеги сөстөрдү айдадыс.
«Телкем бүткен бу телекей үстине
Тегиндү келбеенис бис экү...» — дежедис.
Қызара күйген јалбыштый тагдакка,
Қышкы тагдакка удур көрөдис..

.
.

Сен эмди сүрекей ыраак. Сен менин жүрүмимди бир де билбезин. Мен канайда жүргенимди бир ле эмеш билген болзонг, сен качан да мынайда бичибес эдин.

Ол өйлөр эмди бистин кийнисте сүрекей ыраак артып калган. Је сенин кеберин менин санаамда узак, узак жылдарга артып калган. Бу письмонгло сен өдүп калган өйлөрдү, жүрүмди тегин јерге коскорып јадын... Кажы ла келген

җангы күн бистен җангыны некеп җат, онын учун биске качан да кайра көрбөс керек.

Онызы арай эрте.

ЈЕТЕН ТӨРТИНЧИ ПИСЬМО

Бүгүн вечер...

Бистин јииттер комсомолдын путевказыла Алтайга Москвадан, онон до өскө городтордон иштеерге келген уулдарла, кыстарла тушташкылап җат. Вечер туй ла сегис час энгирде башталган. Алтайга иштеерге келген јииттер ончозы бир түнгей эмес.

Олордын ортозында көп акча иштеп аларга келген де улус бары јарт көрүнөт. Је көп јаны ончозы романтиктер, кандый да күчтерден јана баспагадый, омок-сеген јиит уулдар ла кыстар эмтир. Мени анчада ла ончозынан јиит, кичинек сынду москвичка бала кайкаткан. Торт ло јаш бала.

Алтайдын түбине келгенче, айлында да отуруп чыдажар аргазы јок көөркий эмтир деп санангам. Је качан таныжарга ого сөс бергилерде, онын куучыны меге сүреен јараган.

Бойынын санаазыла, турумкай кылык-җангыла ол нөкөрлөринен бир де јабыс турбас болгонын мен удабай ла сезип ийгем. Вечерде көп күндүлү сөстөр айдылып, көп каткы ла сүүнчилү јенил музыка болгон. Вечер јүк ле эки час түнде божогон. Мен нөкөрлөримле кожо кийинип алала, москвич балдарды үйдежип бардым.

Сүрекей тымык айдын түн болгон. Кырутып калган теректердин ле туралардын көлөткөлөри сүрекей чокым көрүнип, кайда да ыраак перелоктордо соокко чыдашпай турган ийттердин

кангылаганы угулып турган. Бис ончобыс кол-
тыктажып алала, уйуктап калган оромдорло
куучындажып, мендебей базып баратканыс.

Узактан бери санап калган јиит улус катап
ла јанымда болгонуна мен ичимде каран сүүнип
бараткам. Олорло кожо мен мынайда ла базып,
јердин түбин де өдө бергедий болгом. Төс ором
туку качан кийнисте артып та калган болзо, је
бис эмдиге ле базып баратканчабыс...

Кем де јарым үнле «Тревожная молодость»
деген кожонды баштайт. Кожонды баштаган
кижи — кичинек москвичка.

Үни јараш, кеен. Арткандары ого јөмөжип,
комсомол кожонло туулардын ортозында уйук-
тап калган кичинек городтын тапчы оромдо-
рын торгылтып бараткылайт. Мен олорло кожо
база кожондоп јадым. Мен мынайда акту күү-
нимнен качан да кожондобогом деп билдирет...

ЈЕТЕН БЕЖИНЧИ ПИСЬМО

«Сагыжым салган, јүрегим көкиткен,
Сакыган өйим катап ла јетти...

Јажыл шанкызын јайылткан

кайынгнанг

Јайканып, катап ла күүк этти...»

Јеримде болбогонымнанг бери сүрекей узак
өйлөр өткөн... Эмди отпуск алала, магазин-
ненг јүзүн-базын сыйлар садып алала, чыккан-
өскөн јеримди көстөп барадырым. Тракт јолдон
туура, боочы ажыра меге эмди де он беш кило-
метр јер өдөр керек. Ат та јок, јойу ла барарга
келишти.

Күн сүрекей изү, базарга күч. Кичү тужым-
да бу он беш километр јерди сыр-јүгүрүкле өдө-

төн болгом, эмди базарга да күч немедий билдирет. Байла, жажыгып калганым бу болбой...

Жолой меге кандый да таныш эмес балдар ла жаан улус туштагылайт. Өдүк жок буттары кезилип калган, чамчалары жок баргылап жаткан оок балдарды көргөмдө, санаама кичү тужымдагы ыраак өйлөр кирет...

Мен качан да былардый ла тужымда бу ла жаткан орук жолло фронтко болужып, аш тартып туратам. Уур иштерден кенеп калган кер ат кошты тартып болбой, бу ла боочынын алдына жаантайын кедерлеп туратан.

Атка чыдажып болбой, мен ол ло кайыгнын төзинде ыйлап туратам. Чий буудайдан жип ала-ла, кер атты јединип, болушка улусты кычыргамда, кем де болушка келбейтен.

Ол өйлөр эмди кандый да уур түштий билдирет.

Деремненин јаказына жүк ле бозом энир кире берерде, једип келгем. Меге удур түндеги кабыруга бараткан уйлар, пастух уулчактар туштагылайт. Төгнниг эдегинде одорлоп жүрген аттардын ортозынан кенетийин кер атка түнгей ат көрүнерде, мен оноор бастым. Ол ат чын ла менин озогы нөкөрим болгонын таныйла, ол керегинде үлгер бичиир күүним келген.

Эзен бе, кер ат, озогы нөкөрим,

Мени таныбай турун ба сен?

Канайып карыган, кару нөкөрим,

Кайра көрзөн, бу мен!

Јал-куйругын араайын јайкап,

Јашкайакту көзиле мени ајыктайт.

«Тударга келген танма болбой...» — деп,

Тууралап, тууралап, чек таныбайт.

Адалар фронтко сала берерде,

Аш тартканыс санаага кирет пе?

Кезикте күчинг јетпей барганда,

Кедерлеп туратан, санаага кирет пе?..

Кенетийин менин санаама жуунунг ойлөри кече ле болгон немедий, жап-жарт көрүне берген. Онойдо сананып, мен төгнунг бажында сүрекей узак тургам. Эгир там ла койылып, айылдардын ыжы өзөктинг ичиле жайылып, кандый да токуналу санаалар экелип турган...

ЈЕТЕН АЛТЫНЧЫ ПИСЬМО

«Карагуй арканын ары жанында
Катап ла мен жангыскан турум.
Аркада шуулаган чибининг үнин
Араайын, араайын тындалап отурум...»

Эбире арка. Качан мен кичинек тужымда уйуктабай турган карындажымды бу ла аркада эткен үкүле коркыдып туратам. Коркып калган карындажым уйуктабай, тонго оронуп алаала, көзнөктинг алдында тактада отуратан. Энебис иштен жүк ле орой түнде жанатан. Энебисти сакып, бис ончобыс бир тонло жабынып алаала, көзнөктөнг айдын чогынан саргарып јаткан јаланды ајыктап отуратаныс.

Улустын потпыштарынан куш кетеп жүрген түлкү акты кечире порпондодо јелип барадала, эки-үч катап ийтке өткөнип, јанкылдада үрүп ийетен. Онон бери сүрекей көп јылдар өткөн, је бу ончозы бу ла жуукта болгон немедий билдирип јат.

Кандый да кенг, кандый да јазалду туралар энемнинг бу жангыс кыпту болчок туразына јетпес. Мында кажы ла көзнөк, кажы ла каду менин жүрегиме сүрекей жуук ла кару. Кичинек тужымда туранынг эжиги коркышту бийик деп билдирип туратан. Эмди ол эжиктен энчейип

алала кирип јадым. Менин једип келгенимди
энем кичинең те кайкабайт, капшай ла айылга
соок чеген экелерге барат. Канча чайкалыштан,
токуналы јок јүрүмнен амырап, мен катап ла
энемнинг тымык айлында отурым.

ЈЕТЕН ЈЕТИНЧИ ПИСЬМО

Төрөл улустын јайгы јыргалын көргөмдө,
та ненин де учун менин санааларым сүре-
кей ыраак јүре берет. Улустын кожонын тын-
дап, мынайда тан атканча да отурап күүним
келер. Көп өйлөр өткөн, менин јүрүмимде көп
солунталар болгон, эмди јеримде катап ла төрөл
кожонды тындап отурым. Менин санаам сүре-
кей јарык.

Өткүн үндү кожондор уккамда,
Өскө јүрүмнин улузы билдирет.
Өскөн јерим јаныдан көрүнип,
Өскө санаалар көксиме илинет.
Ыраак, ыраак јерлерде јүрдим,
Ырызы башка көп јондор көрдим.
Јүзүн тилле кожондор мен уккам,
Јүрегимди јангыс мен слерге бердим.
Кожончы келиндер, кожончы келиндер,
Кожондорды катап ла мен угуп отурум.
Јүстери түдүнгө тартылган тууларды
Јүрегим сыстап, ајыктап отурум.
Көп, көп јылдар јүргүлей берер,
Көп үйенин кожоны угулар.
Буланат јытту ойногон Алтайым
Бу ла бойы ол артып калар...
Бу кожоннын чүми јок сөстөри
Јеристе јажына арткылап калар.
Јадын-јүрүмде не де болзо,
Јаңы үйенин үнинен угулар.
Кожондогор, кожондогор, кожончы
келиндер,

Комудал кожондо јок болзын.

Эдиски ўнигер эне Алтайга
Элен чактарга торгулып калзын.
Өткүн, өткүн ўнигер уккамда
Оскө жүрүмнинг улузы билдирет.
Оскөн жерим жаңыдан көрүнип,
Оскө санаалар көксиме илинет...

Жайгы түн... Эбире уйуктап калган туулар...
Алтай келиндердин кожонун тыгдап отурым.
Жер үстүндө бу чүми жок кожонгон жараш кожон
кайда да жок немедий билдирет. Бистин
кожонус Жал-Мөңкүнинг үстүндө турган үйелик
мөштөрдin шуултына түней. Бу кожон алтай
албатынын историязындый узун, мелодиязы
андый ок жебрен.

Бу кожоннын үстиле канча чактар жылыжып
өткөнin кем меге айдып берер?..

ЖЕТЕН СЕГИЗИНЧИ ПИСЬМО

«Карган эjem, карган эjem,
Карыйла, бош буурайып калтыраар.
Канча жылга көрүшпеген эдис,
Карган эjem, кандый жадыраар?..
Куруны-жокты билетен эjem,
Курсак-тамактан кандый отураар?
Эрдin жакшызы карындажаар эмес,
Ирикти тегине не сойдыгар?...»

Карган эjemнинг айлы бир де кубулбаган, —
озогы ла бойы...

Очокто тургузып салган чөйгөннөн амтанду
чайды ичерге мен кичинекте коркушту сүйютем.
Ойноп арийла, чай ичерге келгемде, эjem бу ла
чөйгөнди жунуп, чай кайнадатан. Онон чайды
агаш чуучакла чөйилте-чөйилте собырып, тузын
салала, каймакла кадып ийгенде, коркушту ам-

танду чай боло беретен. Эжем эмди де чайды
собырып, бойынын жадын-жүрүмин куучындап
отуры...

Жайдын тымык энирин айкап,
Жаткан жүрүмин эжем куучындайт.
Бары-жоғын алдыма чоғоло,
Бажын жайкап, кородоп унчугат:
«Карындажым, сенин жүрген жүрүмин
Каа-жаада меге де угулат.
Жүзүн-жүкпүр эрмектер уккамда,
Жүрген жүрүмин жерегим сытадат...
Бажы-көзиле жер сибирген
Бала-барка мында да бар.
Ойноготко тийген от-жалбыштый,
Ойногодый балдар мында да бар.
Күн алдында мынайып жүреле,
Күйүп калатан бала болбойын.
Арткан ла жаңыс карындажым эдинг,
Артап калатан кижин болбойын...»
«Карган эжем, карган эжем,
Карыгып, анайда айтпагар слер.
Жүзүн-жүкпүр эрмек те уксагар,
Жүрүмим кандый, билбезигер слер.
Кородоп анайда сананбагар, эжем,
Коомой улус не де дешкей.
Кожон-жыргалду бу жарык алдында
Кожонгым менин божоголок эмей.
Алтай жонымнын ырызы, шыразы
Айдатан менин кожонгым болды.
Кејимдий сынду кеен кырларга
Келетен жүрүм, амадуум болды.
Ак жарыкта, алтай жеримде
Айдатан сөзим эмди де бар.
Балтырган жытту алтайдын үстинде
Баратан жолым эмди де бар.
Ойногот өлөңдү өскөн жериме
Ойноор күүним эмди де бар.
Келин-кечкин жыргаган Алтайга
Келетен жаңым эмди де бар.
Карган эжем, карган эжем,
Карыгып, анайда айтпагар слер.
Жүзүн-жүкпүр эрмек те уксагар,
Жүрүмим кандый, билбезигер слер.

Чын ла, мен неге јаантайын үстүгип жүредим? Бу улус чылап амырынан ла жатса, ол тушта не болор? Байла, токуналу жадып чыдашпас болорым. Меге туйук жерге кирип алала жадарга түнөй ле тапчы болор...

Токиназы жок жүрүмдү болдым,
Токтодынып качан да болбос болорым.
Айры тилдин бажына илинбей,
Амадуума, байла, мен жетпес болорым.

Нени де сананзам, же жүректин үнин укпай, мен кайда барарым?..

Кайда да ыраак аркада эликтин багырганы угулат. Эжем какшап калган танкынын жалбрагын алаканына уужап, кангазын азат. Орой түн кирип те калган болзо, же бис экүнинг куучыныс эмдиге ле токтоголок. Эжем чөйгөнгө катап суу уруп, чайды жагыдан азат...

ЖЕТЕН ТОГУЗЫНЧЫ ПИСЬМО

Бийик, бийик булуттар. Олор кайдаар баргылап жатканын мен билбесим. Меге мындайда ла төрөл жеримнин төжине жадарга жакшы. Агаштардын бажы тегеринин түбин будактарыла араай сыймагылап, бир аай жайканыжып тургулары. Олор, байла, мени уйуктадарга тургулаган болор. Менин санаамда жер-телекей жайканып тургандый.

Мен эмди ле бут бажына туруп келзем, менин бажым бийик, бийик ак булуттарга сүзүлө бергедий. Же менин турар күүним жок. Теректердин кату жалбрактары, кабайдын үстүнө буулап салган шалтырактар ошкош, араай шалыражып тургулары.

Чөйө коолоп турган чөлдөрдөң келген сал-

кын энемнинг узун, узун кожонгына түнгей. Ол кожондо телекейдин элбеги, жолдордын узуну ла кижинин, албатынын салымы керегинде айдылган. Ол кожоннын мелодиязы — сүрекей озогы мелодия.

Ол мелодияны ак-жарыкка кичинек, је жебрен историялу көчкүн албаты экелген. Онын учун ол кожоннын күүзин чөлдөрдөн соккон салкын, коологон комыргайлар, тайга-таштар бойына алынып алгандар.

Кулагыңды алтай жердин төжине жаба ла тутсаң, ол жебрен кожоннын мелодиязы тургуза ла угула берер! Байла, мен кичинек тужымда энем менин кабайымды ат үстүне жайкап, бу кожонды көчүп барадала, кожондогон болор... Бу кожон канча жашту?..

Је, мен бодозом, бу кожоннын күүзи кажы ла алтай кижинин жүрегинде болор. Ол жадын-жүрүмнинг кандый да тепкижине чыкса, кандый да исторический бурулчыктарды өтсө, бу кожон-нын мелодиязы оныла кожо болор. Бийик, бийик булуттар... Төрт талазынын учы көрүн-бес ачык телекей... Он жанымда туулар, сол жа-нымда чөлдөр...

СЕГИЗЕНИНЧИ ПИСЬМО

«Көпөгөш көстү, уйкулу көлдөр
Эзен болзын, слер — менин көзимде.
Эзен болзын, кожончы келиндер,
Эдиски үнигер — жажына көксимде.
Кайда да жүрзем, төрөл туулардын
Тымык шуулты көксиме томылар.
Эгирлер сайын өскөн жеримнинг
Эдиски үни ыраактан угулар...»

Тизезине жетире өлөн-балтырганга көмүлип калган кичинек деремнемненг чыккан кичинек

орук жол... Качан да кеден таарда азык-түлүктү жүктөніп алала, бу жолло жүрүмгө удур барган жаш уулчак эмди де менин көзиме көрүнөт. Ол өйлөрдөн бери бу жолды жакалай канча катап чечектер жайылган, канча катап кайыннын бүрлери төгүлгөн...

Озогы жолымла эмди катап ла ойто барадырым. Эмди менин санаамда мен жадын-жүрүмдө теерменделип калган кизи эмес, катап ла он төрт жашту уулчак ошкочым. Бийик боочылар жаар чөйүлгөн жол, түндүк жаар баргылап жаткан булуттар, салкын ла көс тайкылар көпөгөш тегери — ончозы мениле кожо.

Же кенетийин жүректин түбинде кандый да сыс кандый да жарт эмес үлгердин строкаларын эске алдыртат:

...Барар тушта жаш кижинин
Бажына неме кирбейтен эмитир.
Одус жаштуда озогы жолло
Ойто барары күч ле эмитир...

Одус жаш — жүрүмнүн тал-ортозы. Ол он төрт жаш эмес. Же көп улус жүрүмди одус та жаштан ойто баштап жат... Эмди менин алдымда бийик жаңы боочылар, күри жок көп түргөн суулар. Же мениле кожо түндүк жаар баргылап жаткан жайым булуттар, жолдун салкыны ла көпөгөш, көпөгөш тегери...

СЕГИЗЕН БИРИНЧИ ПИСЬМО

Мен бу чаңкыр ышка тартылып калган тууларлу, мун аттардын тибирти көксине шингип калган, эдиски үндү жеримди сүйп жадым. Ненин учун десе мен бастыра телекейди сүйп

жадым. Бастыра телекейди, бастыра кижиликти тоорго мени өскөн јерим, Төрөлимнинг идеологиязы үреткен.

Айдарда, ненин учун мени кезик улус јамандаарга ченежет? Национализм дегени не? Је не де деп айдышса, мен бойымнын јолымла бир де токтобой ичкери барарым. Төрөл јерин, төрөл тилин кыйа көргөн кижиге мен түңей ле мынайда айдарым:

Төртөн тилге үренип те алзан,
Төрөл тилим сенен артабас.
Куучынын башка, килең де болзо,
Культурный сен деп, кем де айтпас.

Јер үстинде кандый да тилге үренип алзам, је түңей ле энемнин сүдиле кожо эмген төрөл тилимди мен ундып болбозым. Төрөл тилим — ол албатымнын јебрен историязы, онын бүгүңги күни ле келетен өйи. Төрөл тилин јангыс ла албатызынан айрылып калган, тазылы, угытөзи јок улус ундып јат.

Кайда да жүрзем, канайып та жүрзем,
Канымнан сени мен айрып болбозым.
«Энем» деген эрке тилимди
Эр јажына ундып болбозым...
Албатымнын айткан санаазы — сен,
Амадап жүргенде кожоңы — сен.
Адамнын арткан јөөжөзи — сен,
Энемнин берген энчизи — сен,
Ыйлаган тушта эрикчил тилим,
Ырысту тужымда чечеркек тилим...

Јок, туулардын ортозында јаткан кичинек албатым тирүде, төрөл тилим качан да өлбөс!

СЕГИЗЕН ЭКІНЧИ ПИСЬМО

Кажы ла албатынын: жаан да болзын, кичинек те болзын, онын ийдезин, санаазын ла жүзин көргүскен улус — ол онын уулдары болуп јат. Олор бойынын кылык-јаңыла, сананган санаазыла, амадаган амадуларыла бойынын албатызынын меези ле канады болор учурлу.

Менин кичинек албатымнын чындык уулдары Джунгардын јотконына, монголдор ло кыдаттардын куйунына удур туруп чыдашпаган. Олордын күчи ас эмес, тоозы ас болгон. Коруучы чындык уулдарын јылыйткан албатым тайга-ташка јажынып туруп, тирү артып калган.

Онын учун неден де болзо тууралап, јажынып, јапсый беретен кылык-јаң бистин уулдарда эmdi де бар. Онызын көрүп ле сезип жүрерге сүрекей күч.

Айылда өскөн Алтайдын уулдары,
Ак сүмердий оморкок болыгар.
Јарынаар ажыра јажыныжып жүрбей,
Јаба биригип, јалтанбас болыгар.
Ўле-коногоор башка да болзо,
Ўч-Сүмердий бек болыгар.
Канча калыктын көзинче жүрзегер,
Кадыннын суузындыј јаркынду болыгар.
Төрөлиске шыкалган мылтыктын огына
Төжигер/удура слер база тутканаар.
Албаты учун агару согушта
Алтын сөөгөөрди слер база салганаар!
Аргалу жүрүмге јединип те алзагар,
Албаты-јоноорды ундыбагар, уулдар.
Ачууны, јакшыны бис көп көргөнис,
Ачу сууны ичпегер, уулдар.
Бала-барканын бажы — слер,
Бар неменин ады — слер.
Алтай јонымнын ийдези — слер,
Алтай јеримнин жүзи — слер!..

Байла, алтай уулдарга оңон ары артык не-
ни де айдып болбос болорым...

СЕГИЗЕН УЧИНЧИ ПИСЬМО

Менин санаамда менин кичинек албатым
өйлөрдү ле чактарды өткүрө атту мантат-
кылап бараткан улустый. Олор жөбрен чактарды
өткүрө мантаткылап келген, олордын жолы эмди
де сүрекей, сүрекей ыраак...

Аттар... аттар... жалбышту туйгактар..
Экпиндү кожондор.

Омок каткылар..
Көлөткө болуп, көндүрө өткүлейт,

Түгенбес аттардын

Учы көрүнбейт!

Токтогор, токтогор,

Слер кайдаар браадыгар?!

Же каруузына жагыс ла

Ўзени шыгырайт.

Жагыс ла мөнгүн үйгендер

шыгырайт,

Төрөл кожондор жүрекке табарат...

Аттар бышкырып,

ичкеери баргылайт,

Жалында жагыс ла

Салкындар сыгырат!

Аттар... аттар... жалбышту туйгактар!

Эпиндү кожондор...

Омок каткылар...

Чөйиле берген аттардын кийнинен

Жылдыстар сүрүжип,

Жедишпей кайылат...

Менин санаамда андый. Менин албатым
өйлөрдү ле айлаткышты анайда өдүп жүрө берер
деп, мен бүдүп жадым. Бу ненин де алдына ток-
тобой, ичкери суна берген албатынын ортозын-

да менин кичинек албатым кожо барып јатканыла мен оморкоп, сүүнип јадым. Олордын ортозында алтай кожондор база угулат. Суна берген сур аттардын ла јергележип бараткан албатынын кебери сүрекей јараш ла эптү. Олорды анайда кандый ийде, кем бириктирген?

Јирменчи чактан мантадып чыгала, эмди олор канча чактарды өдөр? Олорды кандый јалтанбас уулдар баштап апарат? Кажы алтайды көстөгилеген?..

Алтай албатынын чөрчөгинде баатырлар эн бийик тайганын бажына чыгала, алтайдын үстин айлада, јердин үстин өткүре көрөтөн. Тогузон тогус ороондор ажыра јайы-кыжы билдирбес эр јажына јажарып јадар, јаткан јоны кыйышпас, јажын чакка јыргап јадар ороондор көрөтөн эди.

Олор ол ороон јаар мантаткылап бараткан болор бо? Јаңыс албаты оноор једип болбос. Бу суна берген сур аттарлу јергелешкен албатылар ол ороонго једе берер!

Онын да учун албатым качан да өлбөс.

Је јолой јаман аттын таказы јаңыс ла күнде чачылып калар, јаман кижинин јоругы јарым да јолго јетпес болор. Санаамда мен олорло кожо учы-түби јок телкемдерди өткүре мантадып јүре берер күүним бар!

СЕГИЗЕН ТӨРТИНЧИ ПИСЬМО

Кыш келип јат...

Кече түниле кайкылдажып түштүк талалар јаар кастар учкан. «Байла, кар јаар» — деп айдышкан улустын ырымы чын болуп калды.

Эртен тура туруп келеримде эбире аркалар,
ээн јаландар ла кобылар јуурканын јабынып
алала, сүрекей токуналу уйуктап јаткан. Чын
кыштын бойы једип келген.

Мен эмдиге ле тууларда. Керектерим божо-
богончо, энем јазылбаганча, городко барып бол-
бозым. Кичинек деремне, эбире турган ээн туу-
лар ла кыска кышкы күндер...

Күнүн ле энгирде меге город түжелип турат.
Энгирлер сайын иштенип болбой, көзнөктөн
кышкы јолго тегине ле көрүп отурадым.

Орой јолдо кем де јок,
Оттор очмник суркурайт.
Ойногон куйунга јүрегим
Оорып, оорып, сыстайт.
Сойылганча магдайым
Соок шилге түртүлет.
Ыжын бийик чөйилткен
Ыраак город түжелет...
Мун отторлу турада
Музыка ойноп торгылат.
Седег јииттер ортодо
Сенин каткын угулат.
Кеен залдын учында
Кемге де көрбөй турадын.
Кемнин де изү эрмегин
Керексибей угадын.

Узун түннин јотконы
Узак, узак бустайт.
Отторго көрүп јүрегим
Оорып, оорып, сыстайт...

Мен, байла, мында эмди де узак болорым.
Најылардан сакыган письмолор, байла, боочы-
нын ары јанында күртке «көмүлип» калган
болор. Бу мындый ээн јерге ол үредүчи кыс
канайып јатты не? Меге онын алдына уйатту.
Байла, онын ижи көп болгон белор...

Кышкы түндер сүрекей узун. Качан түнде ойгонып келеле, көзнөктөн көрүп ийсен, толу, жаан айдын жаркынына саргарып жаткан жалаңдарда кем де шынырада араай, араай кожондоп тургандый билдирер. Ол кожоннын сөстөрүн танып болбозың. Мелодиязын жүк ле сүрекей узак тындап отурзан, ол ло тушта угарың. Ол кожонды карарышкан тымык аркаларды жакалай, жалаңдардын үстүлө ай кожондоп тургандый.

Туулар, арка-жыштын агаштары, карга бастырып салган оды жок деремненин туралары — ончозы ол сүрекей тымык кожонды тындагылап, турган жерлеринде тонгылап калгандый. Тымык салкын болгобой, туранын жабузына эмезе көзнөккө табарып ийгенде, ол кожон токтой берет...

Алтай улус: «Айдын түндерде кижинин сүнези кожондоп жат» деп айдыжатаны жолду эмтир. Телекейдин ле ойдин учы-түби жогын мындый түндерде сүрекей чокым сезип отура-рың. Мындый түндерде түби жок айлаткыш ла ой бастыра бойынын коркышту улу кебериле сенин алдында токтоп калгандый билдирер.

Таң жарып ла келзе, телекей ойто кичинерип, ончозы ойто бойынын жерине тургулай берет.

Мындый түндерде кижинин жүреги телекей-дий элбек, өткөн жүрүм чактардый узак болгон деп сезилет.

Онын учун мындый түнде бистинг поэттердин сөс блаашкылап, немеге турбас строкалар учун керишкилеп турганын эске алыңамда, каткым келет. Же бу эленчиктин алдында кижинин кыска жүрүм бар. Ол жүрүмди јилбүлү ле

тузалу жүрер керек. Андый жүрүм кажы ла кижиге берилбей жат...

СЕГИЗЕН АЛТЫНЧЫ ПИСЬМО

Календарь листтери
Күнүң ле үзүлип,
Кайра баргылайт —
Күндердин түргенин!
Кар табылу
Айланып, айланып,
Көзнөккө отурат,
Көрөргө жакшызын!
Кыруга агарган
Апагаш жодра
Көзнөктөг бойын
Ажыктап көрүнөт.
Журтты төмөн
Келген эзіндер
Каарган калаштын
Жыдын экелет...

Удабас байрам... Озогы улустын кандый да байрамы. Мен барарга шыйдынып жадым. Же энем, айылдаштарым байрам өтпөгөнчө, божоткылабас. Жаңы жыл өдүп те калган болзо, же озогы улустын жаңы жылы жүк ле бүгүн.

Жок, не де болзо, капшай мендеер керек. Менин санаамда жаан жүрүм мен жокто мени көндүрө өдүп бараткандый билдирип жат. Онын учун мен коркышту мендеп жадым.

Чанактуу ат эжикте.

Кыруга бастырып койгон кула ат чыдашпай, туйгактарыла тонг жерге тарый-тарый тееп, мени мендедип тургандый...

«Эбире турган
Эн тайгалар
Күзүннinin үнни
Тындап тургулайт.
Карануй аркада
Кайындар, чибилер,
Жолды жакалай
Араайын үргүлейт...»

(Кышкы фантазия.)

Конюх уул, байла, колхозтын чеденинен эн
јакшы атты чанакка јегип алган болор. Кула ат
кулактарыла ойноп, туйгактарыла кышкы јол-
дын карын јангыс ла чачылтып барадыры.

Кыска кышкы күн аркадан ажа берген, эн-
ир там ла койылып, кышкы јолго чыгып кел-
ген. Тракт јолго једерге эмди де узак. Конюх
уул тугага күзүнни бойы буулап алган, эмди
онын үнине сүүнип, адын јелдирип, мантадып
барадыры. Ол сүүнчилү та нени де куучындап
барат, је онын сөстөрин салкын менин кулак-
тарыма јетирбей јат. Ол эмеш ичинип алган
ошкош.

Кышкы јаландарды ајыктап, мен бойымнын
санааларымды сананып барадырым...

Түн кире берген. Соок тенгериде баштапкы
јылдыстар өчөмик суркуража бердилер. Боочы
өрө кула ат албаданып ла чыгып јат ошкош.
Чанактан түжүп алаак дезем, конюх уул торт
болбойт. Адынын јакшызын көргүзерге турган
ошкош.

Ой түннин он эки чазына барып јат, бис
дeze боочыга эмдиге ле чыккалагыс. Јылдыстар
там ла јаркындалып, там ла јаандап келеткен-
дий көрүнет.

Боочынын бажына чыгып келеристе, конюх уул адын токтодып ийди. Бойы чанактан түже-ле, чанакка салган өлөңнинг алдынан та нени де бедреп турала, алтай аракы чыгарып келди.

— Алтай жанла бу ашты боочыга жандап ийер керек — деп айдат.

— Бүгүн жангы жыл... — деп, мен каруузына айдадым.

Онон төзи күртелип калган жаан барбак чибинин будагына чаазыннан ойынчык эделе, буулап койдым.

Жакшы жадын-жүрүм, ырысту жол учун конюх уулла кожо аракыдан ичип ийеле, онон ойто ло кышкы жолло мантадып барадыбыс. Бистин жолысты тегериде суркуражып турган тоозы жок сүүнчилү жылдыстар араайын, араайын жарыткылап тургандый...

СЕГИЗЕН СЕГИЗИНЧИ ПИСЬМО

«Ой,
Мен жангыс ла сениле
куучындажадым.
Өзөр керек жолын айткан,
Өлөр керек учун билген,
Слушкенче тартыш деген,
Ой,
жангыс ла
сениле куучындажадым...»

(П. Самык.)

Ой ончозынан чындык жаргычы. Жаан да, кичинек те немелерге жаргыны жангыс ла ол берип жат. Оны озолой берген улуска ол чыдажып болбойт, артып калган улусты ол тирүге ле көмүп салат, оныла кожо тег бараткан улусты

мекелеерге, эмдик ат чылап арказынан таштап
ийерге албаданат.

Бистин жүрүмисте бир кижиден болгой, бастыра
государственный санаа да жастырып жат,
је өй оны түзедип, бойынын јерине тургузып са-
лат. Ол качан да жастырбай јат.

Коп сабазында жүрүм чын да кижиге удур
барып јат, је өй оны ыраактан ајыктап, оног
ары барбай, сакып алат. Оны сакып турган И-
сторияга өй ончозын илүлөп, адылып, јартап бе-
реле, оног энези јаш балазын јединген чилеп,
Историяны јединип алала, оног ары барат. Ка-
жы ла кижинин чынын өй јаратпай јат.

Онызы Историядан камаанду.

Өй, мен јангыс ла Сениле куучындажадым...

СЕГИЗЕН ТОГУЗЫНЧЫ ПИСЬМО

Бу өйлөргө удур барып јаткан улус — бис.

Бистердин кылык-јангыбыс башка-башка,
је бистин санаабыс, текши амадубыс јангыс.
Эски неме кандый да бек болзо, је јангы немеге
јолды јайладып берер. Ол јангыга јолды тартыжу
јогынан качан да бербес. Бу шүүлтени кажы ла
үренчик билер, је бистин кажы ла күн жүрген
јадын-жүрүмисте жүрүмнин законы кажы ла
алтамда туштап јат. Јадын-жүрүмнин толкузы
јаантайын бир аай барбай јатканын билерге күч.
Оны ондобой турган улус јадын-жүрүмнин тол-
кузын олор эдип јат деп бодогылайт.

Чынын көрөр болзо, андый улус бойлоры
жүрүмнин толкузыла эжингилеп барып јат. Бир
ле тушта жүрүмнин толкузы оморды көмө согуп
саларын олор ондогылабай да јат... Ондый улус-
та бойлорынын шүүлтелери, бойлорынын табы

бир де жок. Јүрүм оморды бойы ла ичкери апарар деп, ондый ок улус бодогылап јат. Је ой оморды түңей ле сакып алар.

Ой ондый улусты сакып алала, јүрүмнинг төс толкузынан туура таштап салганда, омор улусты бурулагылап јадылар. Ненин учун дезе омор ойдинг некелтезин ле онын сурагын билбей јадылар. Келип јаткан ойди кечеги ойлө качан да кемјип болбозын. Кечеги күн памятник болуп калган. Онын учун памятник ле тирү кижининг ортозы сүрекей ыраак.

Кандый да улу скульптор кижини јетире јурап болбос. Ненин учун дезе, памятник — таш, кжи — јүрүм.

Бис — келер ойлөрдинг төзөлгөзи. Бис эмдиги ойдинг улусы — онын учун ой биске иштейт.

Телкем куру чөлдөрдү
Бақтыртканыс — бис.
Тенериге керепти
Таштаганыс — бис.
Келер ойдө јүрүмди
Төзөйтөн улус — бис.
Јаңы јүрүмге удур
Баратан улус —
Бис!..

ТОГУЗОНЫНЧЫ ПИСЬМО

Бүгүн меге сан башка түш түжелген...

Ак јаландар, учы-куйузы көрүнбес чөлдөрлө мен најыларымла кожо омок-седен мантадып бараткам... Онон та кайдан да ыраак артып калган кыс-баланын кебери көрүнген. Мен мантадып бараткан најыларымнан бир эмештен там ла артып, там ла артып, ээн чөлдөрдинг ортозында јаңыскан туруп калгам.

Ойгонып келеримде, тўннинг тўрт чазы болгон. Кўзнёккё ўзўги ле јоктон кар шыбалып, ставняларды куйун калырадып турган. Оромдордо бир де от јок, јўк ле тёс площадьта очомик отту лампочка салкынга јайканып турган.

Отты јарыдарга кўчсинип, кўзнёктон ээн оромдорды ајыктап, сўрекей узак отургам. Са-наамда катап ла чўлдёр, атту мантаткылап бараткан улустар кўрўнип тургандый болгон. Онон чаазын таап алала, куйуннын экелген сөс-төрин бичип, тўжимде кўрўнген ыраак ўўренин кеберин эске алынгам...

Ак јалангла најыларымла кожо
Атту омок мантадып отургам...
Кенейте менин јолымнын јанында
Кемнинг де ўни мени токтоткон...
Ол сен болгон... адымнан јайылып,
Ак јаланга чалкойто јыгылгам.
Бир де немени сеспеген најылар
Бир эмештен там ла ыраган...
Кўлөткё чилеп энчейип келеле,
Кўрўп турган менин кўзиме.
Барынбай кемзинип бир эмеш туралч,
Бажынды салган изў тўжиме.
«Куба чөлгё мантада берели!..» —
Кургак эрдим сени кычырган.
Кууданга тийген өрт-јалбыштый,
Кунугып јўрегим тын согулган.
Је сен меге јабыс энчейип,
«Јер элбек...» — деп, араай унчуккан.
Јеле берген јўгўрўк аттарга
«Једерге эмди кўч...» — деп айткан.
Эрмек айтпай, мен өрө турала,
Ээр кажынан катап ла туткам...
...Көгөрип јаткан көпөгөш чўлдёрдө
Кўрўнбей анда сен артып калган...

Чындап та, сен сўрекей ыраак артып калган. Ол өйлөрдөн ала мен сўрекей ыраак јўре бергенимди бойым јакшы сезип јадым. Сен

мени тегин јерге токтодып аларга сананган. Мениле кожо јүрүмнин учы-кыйузы јок јолдо-рыла мантада бербегенин меге сүрекей ачу...

ТОГУЗОН БИРИНЧИ ПИСЬМО

Алтайга путевкалу келген јииттер тайгада город тударга, ээн чөлдөрдө јүрүм төзөөргө јүргүлей берген, — эмди бистин кичинек город ойто ло тымып калды. Иштин кийнинде нөкөрлөримле туштажып, јадын-јүрүмисти шүү-жип, онон ары јүретен јүрүмисти, эдетен керек-теристи пландап турадыс. Бистин тургузып алган планыстын кабортозы да бүтпеген, је бис кунукпай јадыбыс. Планыстын бүтпей турганында бис бурулу эмес, айалгалар бурулу.

Бүгүн нөкөрлөримле кожо сүрекей узак куучындажып алала, онон јана бергем. Је менин айлыма кирер күүним торт јок болордо, энирги оромдорло тегине ле баскындап јүргем. Ыраак нөкөрлөрдөн писъмолор там ла ас келип турганы мени сүрекей кунуктырып јат. Јагыс ла Хаджи озогы ла бойынча јаантайын бичип јат.

Кажы ла јыл сайын кожо үренген најылардын тоозы там ла астап турганы мени сүрекей ачындырып јат. Јадын-јүрүм, јүрүмде болуп турган оок-тобыр немелер канайып најылыктантын болуп турганын мен эмдиге ле ондобой јадым.

Онойдо санааркап базап јүреле, айлыма јүк ле орой энирде јангам. Отты күйдүрип ала-ла, анайда узак сананып отургам. Кем-кем келер болор бо деп, отты өчүрбей, тегине отурып та јатсам, је ол энирде кем де келбеген.

Күй, одым, күй,
Карануй түнде суркурап.
Удабас ла таң адар...
Күй, одым, күй.
Күй, одым, күй,
Күүнзеп сеге најылар келер,
Күч болгожын — колдорын берер.
Күй, одым, күй.
Јабыс најылар јарыгыннан качар,
Јүрүмге, улуска јарамзып јапшынар.
Күүним менин
Качан да чөкбөс —
Күй, одым, күй!..

ТОГУЗОН ЭКИНЧИ ПИСЬМО

«Мен бийикте, јылдыстар
алдында чыккам...»

(А. Адаров.)

Мен туулардын уулы. Мөштин будагына буулап салган менин кабайымды тайганын тенибер салкыны јайкаган. Эңирлер сайын менин кабайымнын үстүне јабыс, јабыс эңчейип, јаңыс ла ай караган, бойлорынын јебрен чөрчөктөрүн јаңыс ла үйелик мөштөр кайлаган. Тайганын куштары меге бойлорынын кожонгын кожондогон, элик балтырган меге эки будыма турарга болушкан. Качан мен баштапкы ла каттап телекейди көрөргө бут бажына туруп келеримде, менин алдымда учы-бажы јок тайгалар ла јабыс-јабыс учкулап бараткан булуттар болгон.

Баштапкы ла алтамдарымды мен кату ташту тайгада алтагам, онын учун жүрүмде кандый да күч јолдордон мен јалтанбай јадым. Мен тайганын сырангай ла бажында, јылдыстардын

алдында өскөм, онын учун жадын-жүрүмде канайып та тепсей баскылаза, менин жүрегим ле санаам сүрекей бийик, жылдыстардын алдында төрөл тууларымда болор.

Менин жүрегим тайганын женезегиндий жымжак, тайганын тажындык кату. Амадуларым ак булуттардык бийик, кылыгым туулардагы салкындык жайым.

Багынып билбезим. Менин жүзим Куурайдын чөлинде турган таш кижинин элен чакка тонуп калган жүзине түнгей. Онын учун эки жүстү улустарды качан да сүүбей жадым.

Мен телекей үстүндө энг кичинек албатынын уулы да болзом, же кемге де багынбазым. Ненин учун десе жердин үстүндө марксизм-ленинизм деген улу үредү бар.

Бу үредү менин албатымнын жолун элен чактарга жарыдып турар. Онын учун менин төрөл албатым историянын жолунда качан да аспас, качан да жылыбас.

ТОГУЗОН УЧИНЧИ ПИСЬМО

«Жараш жерим үстүлө
Жалбыштай өдөр мен күүндү!
Жалкындык күйген сөзүм
Жүрөктөр өртөөр мен күүндү!..»

(П. Самык.)

Мен катап ла жолдо...

Табышту темир вокзалдарды, тенгериге төжин жайа тудуп берген аэродромдорды көргөмдө, эки колымды ракетанын канаттары чылап жайа тудала, уча берер күүним бар.

Мен катап ла жолдо... Алдымда бастыра

ороонымды кечире барган жол, табышту көп
городтор, жаңы туштажулар ла көп жаңы најы-
лар, алдымда Москва...

Жарык отторлу вокзалды
Лажына сүүдим, најылар.
Узун жолдо тушташтар
Ундылбай артып калдылар.
Пар бүркеген жолдордо
Паровозтын сыгырты.
Көзнөги ачык залдарда
Көп калыктын шакпырты.
Түндеги поездти сакып,
Түймежип, жиниттер тургулайт.
Ыраак, чанкыр чөлдөргө
Ырызын истеп баргылайт...

Жаан жүрүмге, орооннын жаан жолына мен
эки жылдын туркунына сүрекей эригип калгам.
Эмди тал-табышту вокзалда кажы ла кижини
ажыктап, кажы ла угулган куучын-эрмекти
тындап турум. Ончо солундардан бажым айла-
нат.

Геологтордын бир партиязы кайда да тай-
гада көп нефть тапкан, эмди озор анаар баргы-
лап жат. Ишмекчилер, гидрологтор, строитель-
дер, романтиктер, солдаттар ла офицерлер...

Ончолоры кайдаар да мендегилеп, ончоло-
ры нени де эдерге баргылап жат. Мен, жаңыс ла
мен, мендебей турганымдый. Онызы меге эби
жок деп билдирет.

«Мындый албатыны кем де јенгип бол-
бос...» — деп сананып, табышту вокзалдын
ичинде, улустын ортозында жылыйып калган
турум...

Москва...

Горькийдин оромыла, жаркынду неон оттордын алдыла, мызылдашкан витриналарды көндүрө мендебей, араайын басып отурым. Эңирги кафелерден ле ресторандардан музыка угулат. Мен театрга да, ресторанга да эмес, Пушкиннин площади жаар барып жадым. Москва озогы ла бойы...

Быыраш күлөр бажын эңилтип алала, улу орус поэт эңирги отторго өчөмик жалтырап, онын алдыла ары-бери айдалып өткөн улусты айкаптап, бойынын санаазын чактар өткүрө сананып турат... Будынын алдында чечектер.

Пушкиннин площадинде көп немелерди эске алынып, жүрегим араай шимиреп, сананып турум. Бир де таныш кижилер туштабай турганынан улам эмеш эрикчилдү. Кожо үрөнгөн нөкөрлөр ончозы ороон ичиле таркап жүргүлөй берген. Олор эмди, мен ле чилеп ок, бойынын жеринде иштегилеп жат... Пушкиннин площадинде бир эмеш турала, онын бура согуп, Тверской бульварла Герценнин туразы жаар барып жадым.

Институтта бир де кижилер жок. Жаңгыс ла Евсеич өбөгөн эжикти каруулдап, отургышта үргүлөп отуры. Мени чек таныбайт. Мынан улам менин жүрегим онын ачу сыстай берди. Институттын алдында скверде турган скамейкага отуруп алала, студент туштагы жүрүмдү сүрөкөй узак эске алынып отурдым...

Онын конорго эмдиге жетире гостиницадан жер албаганымды эске алынган бойынча тура жүгүрдүм. «Москвада», «Национальда», «Украинада» жер жок. Жаңгыс ла иностранецтерге жер бар. Меге, советский кижиге, кайда да жер жок. Тыш-

кары да конзон, онызы администраторлорго керек жок. Сан башка ээжилер. Канайдар, нени эдер?

Мында нөкөрлөр бар да болзо, олардын айлына барарга эби жок. Катап ла гостиницага келип, семис администратор эмегенле куучындажып жадым. Жер жок. Оны солыган үй кижиле куучындашсам, эмеш сакуп ал деп айдат. Мени иностранец деп бодогон болор бо?..

Жок, анайда бодобогон эмтир. Ол тегин ле килеңкей үй кижиле эмтир. Бир частын бажында мен он алтынчы этажта, жаан жакшынак номерде.

Коркышту арыганымнан улам мен јунунбай да, төжөккө жыгылып, оромнон угулган мун машиналардын табыжын да укпай, уйуктап жадым.

ТОГУЗОН БЕЖИНЧИ ПИСЬМО

Институтта мени сүйүнчилү де болзо, је жүректери соок уткыгандар. Канайда иштеп, нени эдип турганымды, Москвага не керектү келгенимди сурагылайт. Келген керегимди мен кемге де айтпазым. Ол керегинде жаңыс ла мен билерим. Же нени де айдар керек. Онын учун мен «бойымнын ла керектериме келгем» — деп, каруузын јандырып турум.

— Јадатан јерин жок болзо, Москванын јанында азыйда јаткан общежитие-дачада бош јер бар — деп, институттын ректоры меге айдат. Мен озо баштап јөпсинбеске турала, онон јөпсинип ийгем. Анда меге токыналу ла амыр болор.

Айса болзо, ого туштаарым... Куучындажар керек.

Гостиницага ойто келзем, дежурный үй кижи меге чечектердин букедин туттуруп берди. Менин алан кайкай бергенимди ол көрөлө, айдат:

— Слер јокто бир кыс бала келип жүрген. Сакып болбой салала, бу чечектерди слерге берзин деп сураган.

Ол, байла, Алла. Атанардын алдында, онон гостиницадан ого телеграмма бергем. Меге онын болужы керек. Энгирги электричкага отуруп алала, түштүк темир јолло дача јаар барадырым. Кичинек вывескаларлу таныш станциялар элестелип, кийнимде арткылап калат.

Качан да студент тужыста, бисти темир јолдын контролеры «биледи јок» деп бу станциялардын кезигине түжүргилеп салгылайтан. Олор бистен качан да штраф алгылабайтан, ненин учун дезе бистин кармандарыста акча јогын билгилеер. Эмди болзо, мен ол студенттерге ончолоруна ла бир айдын сезонный билеттерин садып берер эдим...

Күстин айы једип те келген болзо, је бир де студент көрүнбейт. Кече вокзалда ла эки студент туштаган. Олор носильщиктер болуп, пассажирлер сакып тургулаган. Олордын төжинде номерный темдек јок болгон учун пассажирлер олорго бүтпей, чемодандарын јангыс ла носильщиктерге табыштырып тургандар. Је мен олорды студенттер деп тургуза ла танып ийгем. Олор менин чемодандарымды тургуза ла јетирер јерине јетиргилеп салгандар.

Јалын төлөп береле, мен олорды кафеге кычырып, тойо азырайла божодып ийгем. Экилези пединституттын студенттери болгон.

Станцияга түжүп алала, карагайлардын ортозыла барган јолычакла дачалар јаар уулан-

дым. Эбире озогы ла бойы, је та ненин де учун улус сүрекей ас болгон. Байла, ончолоры ойто город јаар жүргүлей берген болор.

ТОГУЗОН АЛТЫНЧЫ ПИСЬМО

Москванын јанында эрте күстинг баштапкы күндери... Ол ок бийик карагайлар, кичи-нек суунын ол јанында төндө ол ок озогы серкпе, оны эбиреде јаткан ол ок сөөктөр...

Эбире бир де табыш јок, токыналу. Кайындардын бүрлери бир эместен араайын айланыжып, јерге түшкүлейт. Алла мениле коштой отурып алала, та нени куучындап турганын мен бир де ондобой, өлөгнниң үстинде јадырым.

Бу түш јерим бе, не?.. Бийик, бийик көкчанкыр тенгери, апагаш-апагаш булуттар, чөйлижип бараткан турналар, көпөгөш көстү көлдөр. Качан да ол көлдөрдин бирүзинин јанында мен Светланага кожо айрылышкам:

Бу түш јерим бе, не?..
Көпөгөш, көпөгөш көлдөр чайпалат,
Көк аяста турналар кыйгырат.
Бу түш јерим бе, не?..
Араайын, араайын бүрлер төгүлет,
Айланып, айланып, жүзуме түшкүлейт.
Бу түш јерим бе, не?..
Тандакла кожо мен өгдөйип турадым,
Табышту, табышту городко барадым.
Улустар... улустар... ырысту каткырат.
Узун, узун оромдорло барат.
Бу түш јерим бе, не?..
Калганчы катап мен сеге келдам,
Күстинг кунукчыл чегегин экелдим.
Бу түш јерим бе, не?..
Паплин платьең коркышту агарат,
Бажым айланат, көстөрим кылбыгат.

Бу түш јерим бе, не?..
Чечегим албай, ол санааркап турат.
«Орой...» — деген каруузы угулат.
Бу түш јерим бе, не?..
Таралжып, араайын мен јолго чыгадым,
Табышту, табышту оромло барадым...
Улустар, улустар... кунукчыл чечекти
Ајарбай, араайын тепсеп баргылайт...
Бу түш јерим бе, не?..

Мен эмди кайра качан да келбезим. Јакшы болзын, Светлана. Јүрүмди эмди јангыдан баштап јадым. Өткөн немеге мен бир де ачынбазым...

ТОГУЗОН ЈЕТИНЧИ ПИСЬМО

Ойгонып келип, ойногон тагдакты
Көп жылдарга мен ајктап келдим.
Јайылган тагдак, јаркынду тагдак,
Јаражынды сенинг бүгүн ле билдим.
Јалтырап чыгала, јап эдетен
Јаңыс жүрүмниң кысказын билдим.
Булутту тегерини өдө берген
Бу жүрүмниң элбегин сестим...
Өрө көргөмдө, суркурап турган
Бийик, бийик жылдыстый ошкожым.
Төмөн көргөмдө, чалынга сурлаган
Мелтиреп турган чечектий ошкожым...
Ойно, ойно, јаркынду тагдагым,
Снчозын јарадып, ойгозып јыргат!
Көстү ле немениң јаркынду јүзине
Көлөткө түжүрбей,
Јалтанбай ырат!..

Бу жүрүмде эмди не де болзо, мен азыйда чылап качан да эрикпезим, өдүп калган немелерге ачынбазым. Бу жүрүмде мениң јаркынду тагдактарым эмди де көп. Бу ак-јарыкта меге берилген јолло мен јаңыскан да болзом, катап ла ичкери барарым. Келер өйлөримди јакшы билбес те болзом, бастыра күчимди, билеримди, ту-

замды келер өйлөр, жадын-жүрүм учун саларым.

Бу жүрүмди кожо төзөйтөн најым жок деп мен көп кородобозым. Жолой барып жаткан кижиге качан да жолдош табылар. Мен тегин жерге кайра көрүп ийгем. Кайра качан да келбес, качан да көрбөс керек. Онон башка онон ары барарга күч болор...

ТОГУЗОН СЕГИЗИНЧИ ПИСЬМО

Мен качан да жүрүм деп немени мынайда тын сеспегем. Кажы ла өлөң, тегеринин түбиле учуп бараткан булуттар, ыраак жорукту паровозтор — ончозы меге элбек, учы-бажы жок жүрүм керегинде айдат.

Менин алтайымда эмди катап ла күс...

Ажын жуунадып салган Кулундунын буурыл чөлдөрүнөң ала сыранай ла Монголдын гранина жетире күски бүрлер Чуйдын трагы өрө шылыражып, мендештү жүтүргүлөп бараткан болор...

Же саргарып турган өлөңди мен сүүбей жадым. Күски бүрлер...

Мен, нөкөрлөрүм чилеп ок, олор керегинде көп, көп үлгерлер бичигем. Кажы ла келген жаңы күсте олор меге көп жаңы санаалар, жаңы амадулар экелип туратан. Же мен күски жажыл бүрлерди уткып турум. Бу жердин төжине көң-көрө түжеле, көк өлөңди жытайдым.

...Өлөңди тепсейле, жүре берген
Откөн өйлөргө ачинбазым мен.
Ойногон үүрелер ырап та калза,
Озогыда чылап кунукпазым мен.
Көкип, сени мен көп тепсегем,
Көк өлөң, байла, билерин мени.
Көөркийлерле кожо мен көп ойногом...
Көк өлөң, байла, билерин мени.

Жажарып օс, жайылып жытан!
Жажына жажарып турбазын, օлօн!
Кыска да болзо, кижини сүүндирген
Жүрүминг бүгүн уткыйдым, օлօн!..

Менин Алтайымнын альпийский жалаңдарында эмди օлօн саргаргалак, чечектердин бажы тօгүлгелек... Меге жанар керек. Менин адым, менин магым ла бедреген ырызым — жаныс ла иште, тօрօл албатымнын ортозында. Менин жолымды кем-кем буудактап, мени иштеп те турза, же менин тескери базар учурым жок. Олордын алдына мен, кօп уулдар чылап, жарбынбазым, кайдаар да օчօжип барбазым.

Менин јерим анда, менин сօзим ле сօггимди салатан јерим жаныс ла анда. Меге артык не де керек жок. Тօрօл тууларымнын бажына чыксам, онон телекейдин үстин кօрօрим, туулардын салкынын тыңдазам, бастыра кижиликтин үнин угарым... Меге капшай атанар керек!

ТОГУЗОН ТОГУЗЫНЧЫ ПИСЬМО

Жылдысту, карануй түнде аэродромдо турум... Ыраак тенгериде учкулап бараткан самолеттордын отторы суркурап барадыры. Ол самолетто отурган улус кайдаар учкулап барады не? Олор ончозы ырысту не?..

Мен баштапкы ырызымды эмди таппай калгам... Кижинин чын ырызы неде? Менин ырызым кандый?.. Бу жарыктын алдына меге эмди ырысту болорго не керек?

...Ырысту болорго акту бойыма
Кօп лօ немелер керек жок болор:
Жүрүмеер ле јаранып, ырысту болзогор,
Жүрегим менин ырысла толор.

Жүзүн укту јондорым, слерден
Јүрегим чөкөбөс, јүрегим согор.
Јангы чыккан балагар каткырза,
Јаан ырызаар — менийи де болор.
Мен бойымнын јеримде. Бойымнын
јолымда.

Айлым јокто — мен слерде конорым.
Јангы ла өскөн күн-келди јайылза,
Јаш баладый ырысту болорым.
Јер үстиле таркаган најылар
Јуулыжып келзе, мени кычырар.
Јүс бокалдар шынгырты угулза,
Јүрегим ойноп, ырысту согулар!
Кожо ойногон үүрелер меге
Кожондоп берзе, кожонгын угарым.
Менен чөкөп, жүргүлей де берзе,
Ак-јарыкта ырысту артарым.
Өчөп мени ченеген улусты
Өштөбөй оморды ундып саларым.
«Андый-мындый неме...» де дешсе,
Алдырбас, түней ле
Мен ырысту болорым...
Јакшы үлгерди нөкөрим бичизе,
Јаркынду сагыжы меге де једижер.*
Ого күйүнип, сагым карыкпас,
Онын ырызы меге де келижер.
Јүрүмис јангыс, најылар, слерле
Јүрегим соккончо, мен кожо артарым.
Јүрүм мени туйуктап та алза,
«Ырысту мен!» — деп, өчөжип айдарым!
Уур јолдорло слерле кожо
Учына јетире кожо барарым.
Карый да берзем, өлүмим де келзе,
Калганчы катап ырысту болорым!
Јүрүмнен ыразам, ачынбагар меге,
Табыш јок, араайын јүре берерим...
Алтыннан баалу ырызымды слерге
Ак-јарыкта артызып саларым...

**Аэродром... Јаан жылдыстарлу карануй түн...
Отторго јалтырап јаткан бетон јолды ајыктап,
сананып турум...**

ЛУЗИНЧИ ПИСЬМО

Капшай, капшай,
Ороонды кечеле,
Төрөл тууларга
Мен једерге турум.
Ак булуды
Јайылган көлдөрдөн
Көнгөрө жыгылып,
Мен ичерге турум!..
Кадын бажында
Уч сүүриге
Капшай једип,
Мен чыгарга турум.
Баатыр чылап,
Олордын үстинен
Бастыра телекейди
Мен көрөргө турум!..

Көк тегеринин алдыла, ак булуттардын үстүлө адып ийген ок чылап, реактивный самолет күнчыгышты көстөп учуп барадырым. Менин көксимде јаан жүрүмнинг кожонгы күүлейт.

Јүректин түбинде кайда да сус бар. Је жүрүмнинг гимн-кожонгы кандый да сыстан ийделү. Менин алдымда жүстер тоолу городтордын миллион, миллион тоолу отторы суркуражып, кийнимде арткылап калгылайт. Байла, бистин самолет карануй тегериде јаркынду јолын чөй-илтип бараткан болор. Андый јолды јадын-жүрүмде артызып салар керек. Ол тушта өткөн өйлөрдү эске алзан, бир де ачу болбос!

Капшай, капшай! Тандакка, жаңы өйлөргө, жаңы ырыска удур уч, самолет! Туманды, карануй булуттарды ла кейдеги оролорды буза согуп, јалтанбай, ичкери уч, самолет!..

Горно-Алтайск, 1964—1965 јј.

Кокрышев Лазарь Васильевич

СТО ПИСЕМ

Публикация О. Савчин, А. Кокрышевой

На алтайском языке

Художественный редактор Кудермекова Е. И.

Технический редактор Манышева Е. К.

Корректор Патагашева Л. А.

ИБ № 3148

Сдано в набор 29. 10. 90. Подписано в печать 11. 12. 90.
Формат 70×100 1/32. Бумага тип. № 2. Гарнитура школь-
ная. Печать высокая. Усл. п. л. 8,38+0,32 вклад. Уч.-изд.
л. 8,43+0,27 вклад. Тираж 5000 экз. Заказ 4234.
Цена 70 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издатель-
ства. 659700, г. Горно-Алтайск, ул. Горно-Алтайская, 36,
Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 35.

